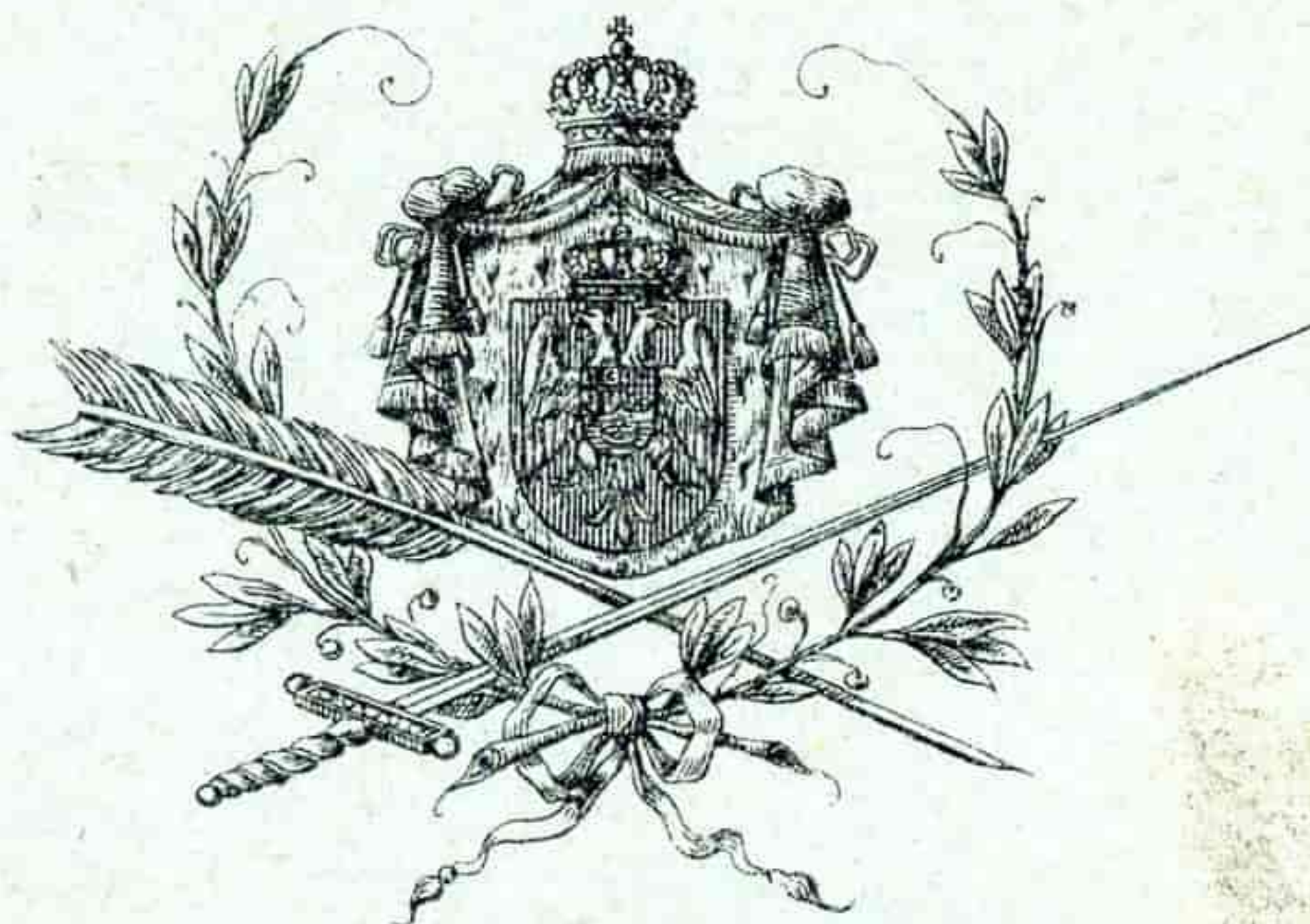

ВАЛНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

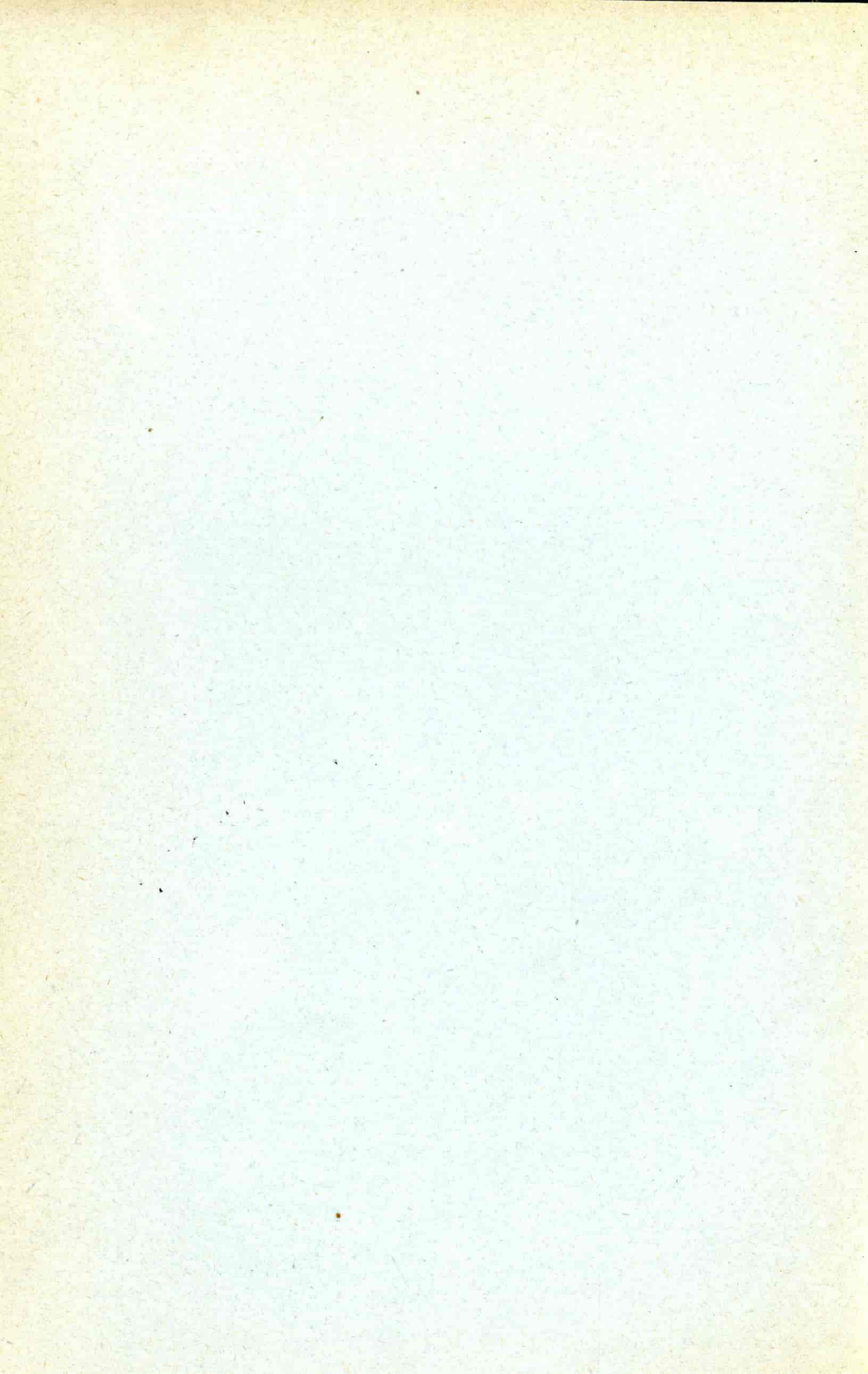
Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК **ЖИВ. М. СТАНИСАВЉЕВИЋ**

БЕОГРАД

Штампарија „Народна Самоуправа“ А. Д. — Кнез Михаилов венац 20.

1922.

САДРЖАЈ

	Страна
Још једном о I Армији и њеном команданшу у Суворовској бици крајем новембра 1914. године. — Од пуковника <i>Свешислава Т. Милосављевића</i>	1
Потребне реформе у области дисциплинског кажњавања. — Од пуковника <i>Љуб. А. Дабића</i>	32
Британска и француска доктрина о нападу пешадије. — Упоређење нових правила обеју земаља од капетана британске војске <i>Х. Б. Лидел Харша</i> . Пре- вео с енглеског мајор <i>Зденко Аљанчић</i>	54
Употреба тачног гађања у артиљерији. — Од пуковника <i>Илије П. Пешковића</i>	70
О мобилизацији руске војске у 1914. години. — Од ђенерала <i>Сергија Добророљског</i>	104
Различности:	
<i>Једно гледиште о формацији пешадијске чете.</i> — Од пуковника <i>Војислава Томића</i>	127
<i>Suzbijanje podmotnica.</i> (Sa prilogom i diagramom u slogu). — Od <i>V. B.</i>	134
Новости и белешке:	
<i>Северна Америка.</i> — Уговор између пет великих сила о сумаренском рату (Решења Вашингтонске Конференције). — Школа за борна кола. — Састав једне лаке тенковске дивизијске чете	140

	Страна
<i>Француска.</i> — Напори Француске у Светском рату. — Артиљерија: лаки топови. — Рат и индустрија.	144
<i>Немачка.</i> — Једна немачка помоћна крстарица у Тихом океану за време Великог рата	146
<i>Енглеска.</i> — Војно-политичко стање. — Највећи аероплан	149
<i>Маџарска.</i> — Конкурс за војно-књижевно надметање. — Физичко васпитање	150
<i>Холандска.</i> — Територијална подела и ратна формација војске	152
<i>Пољска.</i> — Број становника државе	153
<i>Швајцарска.</i> — Трошкови швајцарске неутралности за време Светског рата	153
<i>Белгија.</i> — Стварање трупне санитетске школе	153
<i>Турска.</i> — Ратни губитци и јачина уложена у рат.	153
<i>Јапан.</i> — Редуцирање оружане снаге	154

Оцене и прикази:

<i>Незнани и незаборављени</i> (Милут. Јовановић). — Од Сш. М.	155
--	-----

Некролози:

У споменицу <i>XXXII</i> класе Војне Академије. — † Поручник <i>Драгомир Васиљевић.</i> — † Потпоручник <i>Пешар Тодоровић.</i> — Од пуковника <i>Драг. Динића</i>	162
--	-----

Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току <i>Европског рата</i> 1914—1920 године (наставак)	167
--	-----

Карте и слике у прилогу:

<i>Седам</i> слика на једном прилогу уз чланак „Британска и француска доктрина о нападу пешадије“. Уз свеску један прилог.	
--	--

РАТНИК

Читаоцима Ратника.

С тога што се Уредништво нашло побуђено да и са своје стране и на свој начин узме учешћа у прослави десетогодишњице славне и победоносне Кумановске битке, морала је свеска за месец октобар нешто закаснити. Ово је закашњење потекло отуда, што је Уредништво намеравало да посвети или целу октобарску свеску или један већи део њен тој пригоди, те је се морало обратити компетентним писцима за рукописе и тек по прикупљању ових средити свеску.

То су разлози те и новембарска свеска излази раније испод штампе, како не би прекид у излажењу Листа био сувише велик.

РАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

<p>Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака</p> <p>Штампани рукописи не враћају се</p>	<p>НОВЕМБАР</p> <p>1922</p>	<p>ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ:</p> <p>за рез. офицере 96 д.</p> <p>за подофиц. и питомце Војне Академије 30 „</p> <p>за невојнике 120 „</p> <p>за иностранство 150 „</p>
---	---	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: ђенералштабни пуковник Жив. М. Станисављевић

ЈОШ ЈЕДНОМ О I АРМИЈИ И ЊЕНОМ КОМАН- ДАНТУ У СУВОБОРСКОЈ БИТЦИ КРАЈЕМ НОВЕМБРА 1914. ГОДИНЕ

„Sum cuique.“

У Српском Књижевном Гласнику од 16. априла и 1. маја ове године, а под насловом: „Истина о Колубарској битци“, г. ђенерал Живко Павловић размотрио је моју прошле године публиковану студију: „Прва армија и њен командант у Сувоборској битци“.

Ова нова историјска расправа г. ђенерала Павловића, у суштини, не разликује се од прве, објављене месеца маја 1921. године, јер разматра исто питање, са истом дозом субјективних мотива, личних елемената и нетрпељивости према почившем војводи Мишићу. Са формалне пак стране овај се напис ипак издваја од првог; издваја се нарочитим *шпоном*, који је пун срџбе и тесногрудости у опште узев, — а битно му је још обележје *шежња* (која се кроз целу расправу као црвени конац провлачи), да се мој рад о Сувоборској битци представи као

несавесно и тенденциозно описивање догађаја са фронта I армије. Овакав заиста неочекиван начин разматрања славних дела војводе Мишића из 1914. године налаже ми, да не прелазим ћутке преко ове последње историјске расправе. Захвалност и поштовање према моме бившем команданту, великом војводи Мишићу, који се мртав не може да брани, као и осећај савесности и дужности према армији, у којој сам имао част служити у току баш тих догађаја, чија се величина данас на силу смањује и негира, догађаја који се већ после непуних 8 година намерно изврћу и јавности далеко другојачије од стварности приказују, — гоне ме, да се и по други пут позабавим горњом темом, разматрајући овом приликом само она питања, која г. Бенерал у својој расправи додирује и претреса.

Део први

Уводна разматрања.

На уводном месту расправе, о којој је овде реч, наводи се, да је моја студија, одштампана прошле године у Ратнику, имала циљ: *да побије аушентична и службена историјска докуменша, која су изнесена у „Колубарској битци.“*

Нетачност овога тврђења толико је очигледна, да се на њ не би можда требало ни освртати. Али, да би се у самом почетку видело, са колико се скрупулозности код нас полемисе чак и по питањима историјским, ја потсећам читаоце „Ратника“ на факат, да на седам штампаних табака моје прве студије *нема ни једне једине речи, упошребљене ради побијања оних пеш службених докуменаша, колико их је свега наведено у „Колубарској битци“.*

Једини циљ моје студије био је: објективно разматрање рада I армије и њенога команданта у величанственој Суворовској битци, па сам стога и цитирао *сва службена докуменша и аушентични историјски материјал из делања I армије у том периоду прошлога рата. Навео сам, дакле, не само онај незнатни број заповести, изнесених у „Колубарској битци“, већ и све остало историјско градиво, преко којег је аушор „Колубарске битке“ ћутке прешао.*

Као што се види, не стоји у истини да сам ја побијао службена и историјска документа, већ сам, напротив, излагањем целокупног историјски значајног материјала утврдио, да је у „Колубарској битци“ одштампаној у Српском Књижевном Гласнику и *неверно и непошћуно* представљен рад I армије и њенога команданта у нашим операцијама месеца новембра 1914. године.

Обзирући се пак на материјал, којим сам се служио, писац „Колубарске битке“ новоди, да сам „у месту каквих нових и аушеничких докумената“ изнео само: телефонске разговоре између војводе Путника и препис релација I армије из битке о којој је реч, а одмах за тим он развија читаву теорију о томе, да телефонски разговори вођени у рату између команданта и старешина у опште не могу послужити као докуменат за расправу спорних историјских питања, јер немају никакву ни историјску ни правну вредност. Но, осећајући и сам, да се оваквим тврђењем знатно удаљио од стварности, господин Ђенерал је похитао да допуни ово своје интересантно мишљење о употреби телефона у рату изјавом: да наведени телефонски разговори између Путника и Мишића на многим местима нису тачни, — и да не стоји, да је он увек бивао уз војводу Путника за време вођења телефонских разговора са Мишићем, као што сам ја тврдио!.....

Како због официра и војника, који заиста са чуђењем морају застави пред оваквим мишљењем о употреби телефона у рату, тако и ради читалаца невојника, ја ћу се укратко осврнути на ове наводе и изнети своје мишљење у следећем:

1. У рату се команданти и старешине у опште телефонском не само обавештавају и споразумевају, већ врло, врло често и командују. Телефонско наређење са гледишта обавезности извршења, истоветно је са писменим наређењем, па стога и као докуменат мора имати пуну и правну и историјску вредност. Да и г. ђенерал Павловић о овоме није другаче мислио у шоку рата, ја ћу утврдити само једним јединим примером, узетим баш из његове службене делатности. Деветога септембра 1915. год. у 1.30 час. јутра (дакле одмах по поноћи), пуковник г. Павловић у својству помоћника начелника штаба Врховне команде, наредио је *шелефоном* мени лично (као заступнику шефа Војно железничке инспекције), да још у току исте ноћи отпочнем транспортовање Тимочке дивизије I позива из Ђуприје за Пирот. На основи овог телефонског наређења ја сам одмах ставио у покрет целокупан апарат тадањих наших железница и не помишљајући на писмено наређење, које нисам добио ни по свршеном пребацивању дивизије у Пирот. Ето, тако је некада на пракси г. ђенерал Павловић сматрао, да је телефонско наређење дато у поноћи, без нумере и без сведока, пуноважно и пуноправно и не слутећи, да ће после непуних седам година самога себе довести у положај да негира и правну и историјску, дакле у опште сваку, вредност телефонских разговора, извештаја и заповести.

2. Телефонски разговори, извештаји, обавештења и за-

повести, прибележени у даном тренутку, дакле непосредно по завршеној употреби телефона, на лицу места и то од службених функционера, који су у разговору учествовали, или од стране њихових непосредно потчињених, — не само да су пуноважан већ и *драгоцен историјски докуменат, којим се у највише прилика може да објасни много што-шта, што се из писмених заповести, релација, операцијских дневника и других докумената апсолутно не може да види.*

Ево једног примера: 17. новембра 1914. год. у 17.15 часова начелник штаба I армије, пуковник Хаџић, објашњава телефоном помоћнику шефа штаба Врховне команде пуковнику Ж. Павловићу повољно стање на фронту I армије, па му са извесном радошћу нарочито напомиње, да се код наших трупа осећа знатна промена у осећању и расположењу. Пуковник Павловић на то одговара: *„Не дајем ја, г. пуковниче, за то ништа. Све зло долази од теце и ја му више не верујем“*

И зар овај телефонски разговор, нотиран истога дана и непосредно по завршеном говору мојом руком, дакле руком ондашњег помоћника шефа штаба I. армије, не представља један драгоцен историјски докуменат, *за оцену духа којим је био запојен непосредно пред почешак офанзиве* помоћник начелника штаба Врховне команде, као и за оцену правилности схватања стварне ситуације на фронту наше војске — са његове стране?

3. Мишљење, да се тачност телефонских разговора не може ничим да утврди одаје велику необавештеност. Писац „Колубарске битке“ заборавља, да се телефонски разговори у рату у највише прилика воде пред сведоцима, као и то, да се ти разговори не само у телефонским централама и контролним телефонским станицама, већ и на отвореној линији могу и хватати и бележити. Још нешто, г. ђенерал се позива на ратни архив, који се у Историјском одељењу Главног Ђенералштаба чува, не знајући да се у том архиву налазе и бележници свих важнијих телефонских разговора, извештаја и наређења, вођених у ђенералштабу I. армије у току свих њених операција, 1914. и 1915. год., па настаје питање, да ли г. Ђенерал ове бележнике сматра као саставни део ратног архива I. армије, или можда налази, да би их као „непотребне“ и „излишне“ требало из архива избацити, или уништити?....

4. Све телефонске разговоре, које сам у мојој студији навео, бележио сам лично истих дана када су вођени, а на основи или онога што сам *штојећи поред телефона чуо, или на основи обавештења добијених непосредно од команданша армије или од шефа његовога штаба.*

Да је ово апсолутно тачно и да ја нисам измишљао ове

телефонске разговоре (како ваљда писац „Колубарске битке“ замишља), — позивам се на ђенерала г. Хаџића, ђенералштабног пуковника г. Милорада Петровића и ђенералштабног потпуковника г. Милојка Јанковића, а од цивилних лица на: професора г. Мила Павловића, професора универзитета г. Владу Петковића и адвоката г. Б. Мишовића, — којима сам моје рашне забелешке и нотиране шелефонске разговоре у шоку самих догађаја показивао, читао, или их пред њима чак и водио.

Најзад, да расправим овде још једно питање. Господин Ђенерал је нашао за потребно и добро, да у „Истини о Колубарској битци“ изнесе као моје тврђење „да је увек бивао уз војводу Пушкина, када је овај из своје собе водио шелефонске разговоре са Мишићем“. Међутим, ја нисам ово никада и нигде тврдио, а из моје студије види се, да је војвода Мишић у току новембарских операција 1914. године *више пуша* говорио на телефону или *само* са војводом Путником, или *само* са пуковником Павловићем. И кад је то тако, мени је и чудно и непојамно, зашто се г. Ђенерал брани од нечега, што ја нисам ни рекао ни написао?!....

5. За *релације* I. армије, којима сам се у обради моје студије послужио, писац „Колубарске битке“ вели, да су локалног значаја, да чине један непотребан и сувишан баласт и да се у опште на њих не треба ни освртати...

Дакле, за овог писца нису аутентична историјска документа ни *шелефонски разговори*, о којима је горе било речи, ни *целокупно рашно градиво* из штаба I армије!.... *Релације, операцијски дневници, све оперативне заповести и сва важнија оперативна преписка*, — све је то по његовом мишљењу непотребно и излишно за расправљање спорног питања; међутим, оних пет директива Врховне команде, које је он поменуо и теорију, коју о извесним бојним питањима излаже, он сматра као посве довољна „службена документа“ за утврђивање својих навода!....

Ја не делим ово мишљење. Шта се пак све утврђује релацијама и осталим ратним архивским материјалом из штаба I армије, којим сам се ја служио, видеће се из даљег излагања; овде помињем само још толико, да је, по моме схватању, *при расправљању историјских догађаја много боље навести сав материјал којим се располаже, него ли: послужити се само са неколико пробраних докумената*. Извесно је, да се првome начину не може са разлогом да припише ни пристрасност ни тенденциозност, — а да ли се то може рећи и за други случај, нека читаоци сами суде.

Бранећи рад I армије од неоправданих напада објављених у „Колубарској битци“, по којима је I армија компромитовала идеју Врховне команде, у првој својој студији, а међу узроцима који су изазвали одступање и оно мучно стање у редовима наше војске крајем октобра и првих петнаест дана месеца новембра 1914. године, ја сам истакао, да је у то време целокупна наша оперативна војска била распоређена у једној линији, да стратегијске резерве *нисмо имали*, да се због тога ниједан непријатељски почесни успех није могао да парира и најзад, да је продирање непријатеља на фронту ма које од наших армија имало за последицу повлачење целокупне наше војске и компромитовање идеје Врховне команде за предстојећи рад.

Писац „Истине о Колубарској битци“, кога је ово моје тврђење, изгледа, врло непријатно дирнуло, развио је тим поводом подугачку и нарочиту *теорију о стратегијским резервама и искористио прилику, да ми замери, како сам осуо паљбу само на шару Врховну команду, а да новој Врховној команди нисам приписивао у грех немање стратегијске резерве.*

На све ово сматрам за потребно и довољно да изјавим оволико:

а) У прошлом рату, и код малих и код великих војска, потреба за општом — стратегијском резервом осећала се редовно. Баш зато, што у рату господаре прилике, Врховна команда мора имати на своме расположењу средстава за маневровање, за парирање непријатељских почесних успеха, за спровођење своје идеје и изражавање утицаја на ток операција целокупне војске. Без такве опште резерве, која је час већа а час мања, састављена у једној прилици из читавих оперативних тела, а у другој из делова извучених из појединих дивизија, корпуса или армија, — Врховна команда губи из својих руку стварно управљање оперативном војском. Њено командовање и вођење своди се тада на додељивање одсека појединим армијама и на померање целокупног операцијског фронта у назад, чим би непријатељ на одсеку само једне армије успео, — а као што смо то већ имали прилике и на пракси видети у раду наше Врховне команде крајем октобра и првих 20 дана месеца новембра 1914. године.

Навод да смо ми имали стратегијску резерву у битци на Јадру, као и у извођењу Београдске операције, потврђује факат да и врло мале војске, ангажоване на несразмерно великим фронтovima, могу имати општу резерву, кад год то Врховна команда буде зажелела.

б) У мојој студији ја сам констатовао, да ми нисмо имали стратегијске резерве за време одступања пред Сувороборску

битку, а о 1915. години и операцијама на Солунском фронту ја нисам написао ни једне једине речи, из простог разлога што операције из тих периода нашег ратовања немају никакве везе са радом I армије и њенога команданта пред битку и у току Суворборске битке. Према овоме, тврђење да сам нарочиту паљбу осипао на стару Врховну команду, а да сам нову Врховну команду штитио, шенденциозно је убачена и апсолутно не одговара стварности.

Најзад да поменем још и ово:

Кад је писац „Колубарске битке“ у критичком разматрању моје студије нашао за потребно да се дотиче и Солунског фронта, — налазим, да је објективности ради требало по додирнутом питању опште резерве изнети истину, јер тврђење „да је наша слаба оперативна снага на Солунском фронту имала најпросторији линијски (кордонски) распоред, без икакве еластичности и без икакве резерве“.....није ни приближно тачно. Живи учесници се сећају, а ратни архив потврђује, да је, и ако два пута слабија од оне из 1914. године, наша оперативна војска, од укупно 6 пешадијских дивизија, на Солунском фронту имала стратегијску резерву на расположењу Врховне команде у сва три периода операција; у првоме периоду у стратегијској резерви била је Вардарска дивизија (пласирана код Владова), у другом — Моравска дивизија, а у трећем и последњем периоду Југословенска и Тимичка дивизија. И кад је то већ тако, зар се не треба овде запитати: зашто писац „Истине о Колубарској битци“ изврће историјска факта, кад је извесно, да ће објективна оцена свих тих догађаја наше скоре прошлости прокрчити себи пут и да ће материјална истина надживети свако друго тврђење, које не одговара стварности?

Део други

Разматрање догађаја од 2. до 20. новембра.

У другом делу расправе „Истина о Колубарској битци“ истиче се као нарочито важан моменат *једна погрешка команданша I армије, која је могла бити фатална*, а коју сам ја у својим разматрањима, како то писац тврди, „брижљиво прикривао и прећушао“.*)

По писцу та би „погрешка“ морала имати катастрофалних последица, да није само благовремено од стране Врховне команде отклоњена, — а учињена је од стране војводе Мишића при повлачењу армије на положаје западно од Гор. Милановца на тај начин, што је лево крило своје армије јако у назад заломило, и тако оставио празан простор између левог

*) Курзив је мој.

крила својих трупа и десног крила Ужичке војске од неких 10 км., а непријатељ је тобож баш према том празном простору концентровао своју главну снагу из 15. и 16. корпуса у циљу пробоја нашега фронта!.... Из овог, пак, навода писац је извео закључак, да војвода Мишић непосредно пред почетак новембарске офанзиве није имао никакве шире концепције, да га се нису тицале ни суседне војске, ни целина битке, већ да је гледао само своју армију!....

Међутим, као што ће читаоци одмах видети, и ово питање кад се осветли објективном и непристрасном светлошћу, сасвим ће другојачије изгледати.

Да видимо најпре, на који сам то начин тако брижљиво прикривао и прећутао „погрешку команданта I армије?“ Ево како: а) на страни 39. моје студије (Ратник за јули — август 1921. год.) у петом ставу озго, навео сам, да је помоћник начелника штаба Врховне команде саопштио војводи Мишићу одобрење начелника штаба за повлачење I армије ка Гор. Милановцу по учињеном предлогу, али да је нова линија I армије на левоме крилу у неколико измењена, ради боље везе са Ужичком војском*); б) на страни 40. при дну стоји: „обележавајући на својој карти наређене корекције*), ђенерал Мишић је негодовао, што му је фронт армије повећан“; в) на страни 41. навео сам целу заповест команданта I армије ОБр. 3194 којом ђенерал Мишић регулише извршење наређене корекције у изабраној линији положаја, најзад г) на страни 45. исте свеске Ратника стоји од речи до речи и ово: „поменуто већ кореговање нове линије положаја I армије од стране Врховне команде саспојало се у исшурању левог крила за 4¹/₂ и продужавању његовом за 6 км.“ ... „Ова је линија у истини била боље везана са фронтом Ужичке војске, али, продужена за неколико километара, значајно је прелазила снагу армије, која у све четири дивизије имађаше једва 22.000 пушака“*)....

Мислим, да ови цитати јасно показују, како ја брижљиво „прикривам и прећушкујем“, — а с друге стране и то: каквим су духом запојене и каквом истинитошћу запечаћене историјске расправе о „Колубарској битци“.

Податак, пак, који писац наводи о томе, да је непријатељ концентрисао главну снагу из 15. и 16. корпуса баш према томе празном простору од десетине километара између Ужичке војске и I армије, који је по наређеној корекцији Врховне команде заузела такође I армија, и да је у томе правцу са тако јаким снагама непријатељ покушавао пробој нашег операцијског фронта, био је војводи Мишићу и целокупној његовој армији у шоку свег садањег њеног делања савршено непознат,

*) Курзив је мој.

па се стога у ратноме архиву и штаба I армије и свих дивизија нигде не може наћи потврда ових навода писца „Истине о Колубарској битци.“

Од 15. новембра, када се I армија извукла из непосредног додира са непријатељем, па све до протеривања овог с ону страну Дрине и Саве, непријатељ ни у једној јединој прилици није испољио груписање *тако великих снага* према крајњем левом крилу I армије, *нити је ма шта озбиљније у шоме правцу покушавао да предузме.* У осталом није потребно ни много труда ни великог истраживања, па да се свако ко хоће увери, да је овај навод по све произвољан и врло далеко од стварности. Треба само прелистати релације I армије из овог периода рата, па ће се брзо видети, да је Врховна команда била или сугерирана или по све погрешно обавештена, ако је уображавала, да су почетком друге половине месеца новембра 1914. године, главне снаге непријатељског 15. и 16. корпуса биле груписане баш према међупростору I армије и Ужичке војске у циљу *пробоја нашега фронша!*..

Но претпоставимо за тренутак, да је ово тврђење тачно, да је непријатељ заиста груписао главне снаге из двају својих корпуса баш према интервалу, који Мишић у интересу скраћивања свога фронта није хтео поседати, али који је према наређењу Врховне команде стварно заузео својом левокрилном дивизијом, па поставимо питање: зашто непријатељ није ни покушао продор на томе правцу, зашто је остао пасиван, кад је извесно, да наша Дунавска дивизија II позива, која је тај правац затворила са цигло пет хиљада пушака, не би била у стању да задржи главне снаге двају корпуса? Још нешто: из развоја догађаја на фронту I армије знамо, да је у току 20., 21. и 22. новембра и та слаба Дунавска дивизија II позива у једном само снажном налету потисла непријатеља испред себе, а за тим стално напредовала и наступала упоредо са осталим дивизијама из састава I армије. И сад настаје питање, да ли би то било могућно, да су према овој дивизији на том „опасном“ међупростору, који је поседнут по наређењу Врховне команде, *биле концентрисане главне снаге двају непријатељских корпуса?* Нити је могућно, нити је вероватно, и стога је чак и за *невојнике до очигледности јасно, да је страховање Врховне команде за овај правац и предвиђање неке кашастрофе у ствари само њена фикс-идеја и доказ да се у Врховној команди у овом периоду рата није реално гледало на догађаје.*

Из овде изложеног, по питању које је писац расправе „Истина о Колубарској битци“ нарочито истакао као један врло важан моменат, јасно се види, да је та „страшна“ грешка војводе Мишића, и катастрофа, коју је тобож Врховна команда

отклонила, у ствари само једно неслагање војводе Мишића са Врховном командом у питању распореда снага. Мишић, одсудни противник кордонског распореда и поседања сваког метра фронта, заузимањем мањег отсека намеравао је, да јаче прикупи своју слабу армију и да издвоји армијску резерву, — а Врховна команда није то одобрила, већ фронт I армије проширила и избојазни од уображене концентрације двају непријатељских корпуса према празном простору остављеном између I армије и Ужичке војске, наредила је јаче везивање са овом последњом.

Најзад, да завршим разматрање овог питања примедбом, да, по моме дубоком уверењу, сви они који су имали част и срећу да посматрају почившег војводу Мишића у вођењу армије, да слушају његово свакодневно телефонско споразумевање са суседним командантима и да својим очима гледају његову сталну бригу и напрегнутост за успешан рад не само своје, већ и суседних армија, чега ради је често био принуђен да тражи чак и интервенцију Врховне команде, — морају са жаљењем застати пред тврђењем: да војвода Мишић није имао никакве шире концепције, да га се нису тичале ни суседне војске, ни целина битке, и да је само своју армију гледао! Ово тврђење није случајна омашка несигурног пишчевог мерила, нити само нетачно и пристрасно његово мишљење, — то је управо један хотимичан, али врло несимпатичан атак на војводску способност и врлине великог мртвог војсковође Живојина Мишића.

У мојој студији: Прва армија и њен командант у Сувоборској битци, ја сам на одговарајућем месту навео у целини и онако како је на лицу места исте ноћи записан онај исторјиски значајан телефонски разговор између војводе Путника и ђенерала Мишића од 15. новембра пред поноћ, а по питању одлуке Мишића да своју армију повуче са линије Сувобор—Проструга—Рајац на положаје западно од Гор. Милановца.

Међутим, писац „Истине о Колубарској битци“, који је преко овог истог тако важног момента у делању Мишића као команданта I армије 1914. године — у првој својој расправи — прешао савршено ћутке и избегао да ма и једном речју наговести, да је командант I армије са муком изборио одобрење Врховне команде за извлачење из додира са непријатељем и за одступање на положаје западно од Гор. Милановца, — у својој друго-

студији, прекрајајући аутентична факта, покушао је да и ово питање представи онако како је то њему потребно.

Он вели, да је тај телефонски дуел између Путника и Мишића, који се догодио 15. новембра од 9:35 до 11:50 часова пред поноћ, био „само обично и просто обавештење и измена мисли*) између војводе Путника, као начелника штаба Врховне команде и ђенерала Мишића, као команданта I армије о општој ситуацији код I армије“.... „а када је Мишић изложио Путнику рђаво морално стање код своје армије, које прети да узме шире размере и кад је због тога молио Путника за дозволу да армију што пре извуче из непосредног додира са непријатељем, онда је и сам Путник, с обзиром на ову кризу код I армије, морао дозволити Мишићу да се повуче у назад на нову одбранбену линију западно од Гор. Милановца“.

Да би пак читаоци могли видети, колико је писац успео у покушају да догађај, о коме је овде реч, представи као једну безначајну маленкост и колики је он љубитељ истине, принуђен сам и овде да се зауставим и укратко размотрим његове горње наводе.

Пре свега у телефонском разговору 15. новембра по вечери, ђенерал Мишић није молио војводу Путника за дозволу да своју армију извуче из додира са непријатељем и одступи на положаје западно од Гор. Милановца, како то писац наводи. Из ратног архива I армије и моје прве студије види се, да је ђенерал Мишић 15. новембра од 8 до 9 часова по подне најпре издао командантима својих дивизија заповест (ОБр. 3189) за одступање на нову изабрану линију, — па је тек по том позвао на телефон војводу Путника, да га обавести о стању на фронту своје армије и предузетим мерама. Писац „Истине о Колубарској битци“ свакако врло добро зна, да обавештавање о наређеном одступању није исто што и молба за одобрење да се одступање предузме, па ипак у своме напису не чини ту разлику.

Одмах за овим ја се питам, да ли је једно обично обавештење телефонски разговор који траје јаче од пуна два часа (од 9:35 до 11:50 пред поноћ)?

Да ли је то проста измена мисли између Путника и Мишића, кад овај последњи, и ако је до јуче био дугогодишњи помоћник првога, и ако је са њим био увек у коректним релацијама, после дуге и исцрпне одбране своје одлуке и издатог наређења за одступање на положаје западно од Горњег Милановца, мора да ставља и свој положај на расположење и да тек овим гестом продире са својим мишљењем и за-

*) Курзив је мој.

20/81

држава Путника од намере, да нарађени покрет I армије у назад обустави? Да ли је обичан телефонски разговор, који се и поред тако дугог трајања и поред све исцрпности у објашњавању узрока, због којих је било немогућно остати више на планинској вододелници, не окончава пре но што је командант I армије Мишић натеран, да све те побуде за повлачење армије достави још једном Врховној команди и то одмах писменим путем?

Не, то није била ни обична појава у релацијама Путника и Мишића, ни проста измена мисли, то је у ствари била једна очајна борба, коју сам заједно са начелником ђенералштаба армије г. ђенералом Хаџићем са стрепњом пратио и гледао; у овом телефонском боју Путник није хтео ни да чује за повлачење I армије „чак код Г. Милановца“, како је то неколико пута понављао; у немогућност даљег задржавања исте армије на линији Сувобор—Проструга—Рајац мало је веровао, па је стога пуна два часа инсистирао и категорички захтевао, да се повлачење I армије ка Милановцу обустави. Мишић је пак, благодарећи одличном познавању праве ситуације на фронту своје армије, одлучности и чврстини карактера свог, успео али са великом муком да одбрани своју одлуку и издато наређење за благовремено одступање са начете већ линије јаким планинских положаја.

А шта би било, да је у овој прилици Мишић подлегао утицају Путника и да је покушао да са армијом и даље брани положаје на вододелници Колубаре и Западне Мораве?

Дубоко сам убеђен, да би код I армије због преморености и наступеле поколебаности трупа, морало доћи до таквог расула, да би се за неколико дана не само армија, већ и цела наша војска нашла пред Крагујевцем, и поред све способности највиших команданата и поред свег залагања осталог старешинског кадра. Да се, пак, не би рекло, да ову прогнозу дајем напамет, ја ћу навести један веома сличан пример, чији сам очевидац, такође из делања наше I армије.

Од 24. до 27. октобра 1914. год. на фронту I армије, која је била на фронту западно од Пецке, водио се веома упоран бој. Непријатељ је залагао и свеже снаге и много артиљерије, и приметну душевну клонулост наших војника нису могле да ублаже ни лични примери ни крајње залагање свих старешина. 27. октобра око 8 часова командант армије војвода Бојовић прима од својих команданата дивизија врло неповољне вести о развоју догађаја на фронту армије, а из којих се види да су

неке важне тачке већ изгубљене и да армија у опште не може да одржи свој положај.

Војвода Бојовић одлучује се на повлачење на једну од позадњих линија и позива на телефон начелника штаба Врховне команде да га о томе обавести. Али војвода Путник, савршено исто као и доцније 15. новембра у разговору са Мишићем, неће ни да чује за одступање, већ категорички наређује, да армија мора да остане где је, т. ј. на линији Прослоп—Рожањ—Петрина Стена. Војвода Бојовић утроши више од $\frac{1}{2}$ часа у објашњавању рђавог моралног стања својих трупа и скреће пажњу на апсолутну немогућност, да се армија ни до подне одржи на тим положајима, а војвода Путник остаје при своме и, замерајући за малодушност, наређује да I армија мора остати где је и бранити своје положаје. Одмах по овоме, командант армије Бојовић позива телефоном команданте дивизија и саопштава им наређење војводе Путника, — али шта бива? У место да се то наређење оствари, а оно већ око 11 час. пре подне почиње неуредно одступање целе армије под притиском непријатеља, одступање које је имало за последицу не само напуштање положаја око Пецке, већ још једну много већу непријатност, на име: да се трупе I армије, сад већ јаче морално потресене, нису могле ни уредити ни задржати чак ни на положајима за одбрану Ваљева.

Ето, тако су у овој прилици грешком Врховне команде, која је хтела да на догађаје пред фронтом једне армије гледа реалнијим погледом од командата те армије, наступили неред и растројство у редовима I армије, који су тек пред Горњим Милановцем могли бити отклоњени, што без сваке сумње не би био случај, да је армија благовремено извучена из додира са непријатељем, кад већ на који други начин није могла бити помогнута. Мислим да није потребно нарочито доказивати, да би исто наступило на фронту I армије и у половини новембра, да је само којом несрећом Мишић подлегао утицају Путника. Оставши, пак, победилац над мишљењем начелника штаба Врховне команде, војвода Мишић је успео да на миру извуче своју армију из додира са непријатељем, да је у реду и неузнемиравано повуче на нове положаје, да је тамо прикупи и одмори, другим речима: **да створи повољне услове за прелаз у напад.**

И зар после свега овде изложеног немам права кад тврдим, да је 15. новембар историјски значајан дан, и да победа одлуке Мишића над мишљењем Путника представља зачетак победе I армије и остале наше војске над непријатељем у **ускоро** отпочетој офанзиви?

У разматрању III дела првог одељка моје студије писац „Истине о Колубарској битци“ био је кратак. Пошто је на уводном месту изјавио, да је овај део „просто преписивање релација I армије, без икакве везе са питањем које се расправља“, и пошто је два три моја узгредна навода приказао читаоцима на свој начин, тако, да изгледа као да ја пишем саме бесмислице, извео је закључак: „да му нико неће замесрити, што се неће дуже задржати на овом делу написа г. Мило-сављевића“.

Међутим, као што ће се то већ одмах видети, баш овај је део најважнији по спорно питање: о иницијативи војводе Мишића у Суворовској битци. Најважнији је, јер садржи у себи целокупан рад команданта I армије Мишића у току 16., 17., 18. и 19. новембра, дакле непосредно пред почетак офанзиве, а од свег тамо наведеног историјског материјала нарочито су истакнути следећи аутентични подаци:

1. Да је 17. новембра по вечери командант I армије Мишић рекао официрима свога Ђенералштаба: „Ваљда ће нам ови културтрегери дати два до три дана времена, колико нам је за одмор и припрему потребно“.

2. Да је 18. новембра по подне командант армије Мишић лично написао наредбу О. Бр. 3267, којом својој армији саопштава рђаво стање на непријатељској страни, завршавајући је овим речима: „Овакво тешко и жалосно стање код непријатеља ваља сада искористити, нападати га свуда и на сваком месту, нигде му не дати ни мира ни станка, докле год га не уништимо и не истремо из наше земље. Треба сада уложити сву своју снагу, храброст и пожртвовање, јер је настао згодан тренутак, да тучемо непријатељске трупе, разбацане по нашој земљи“.

3. Да је командант I армије Ђенерал Мишић 18. новембра око 4 часа по подне, без икакве заповести или утицања од стране Врховне команде, донео одлуку да својом армијом отпочне напад 20. новембра: Од 4 часа до 8 по подне истога дана Мишић је припремао команданте својих дивизија за тај напад и тражио од њих мишљење о овој његовој одлуци.

4. Да је командант I армије истога дана, 18. новембра од 8^{1/2} до 10 часова по подне, без ичијег наређења израдио и отпустио припремну заповест за напад својом армијом: Пов. О. Бр. 3277, која је у мојој расправи у целини донесена, а која се завршава овим речима: „Док сутра

извршим јаче груповање снага према десном крилу, решио сам се да прекосутра рано предузнем напад целом армијом. У овоме смислу обадрите сву господу офицере и војнике. Стрпљењу нашем ваљда треба једном да буде крај“.

1/xii 5. Да 18. новембра није из Врховне команде ни једна једина реч, ни телефоном ни писмено, упућена армијама у циљу припремања за прелаз у офанзиву. Напротив, тога дана када је Мишић, осетивши погодан моменат, увелико припремао армију, а са својим непосредно потчињеним командантима претресао питање прелаза армијом у напад, — Врховна команда имајући сасвим другојачије утиске о стању на фронту наше војске, издаје наредбу О. Бр. 7462 (од 8 часова по подне) у којој се поред осталог вели: „Благородна осећања нису више у стању да код наших трупа поврате морал и вољу да бране своју земљу..... „Потребно је да се предузму најсуровије мере“.....

2/xii 6. Деветнаестог новембра пред ручак, војвода Мишић у духу своје одлуке од 18., споразумева се најпре са командантом Ужичке војске о помагању левокрилне дивизије његове армије деловима из Ужичке војске, — а одмах по ручку пише дефинитивну заповест за напад својом армијом О. Бр. 3308, коју завршава речима: „С пуном вером и надом у Бога напред, јунаци“. Предавање исте заповести дивизијарима почиње у 5:10 часова по подне.

2/xii 7. У току израде ове заповести војвода Мишић два пута говори са Врховном командом (први пут са помоћником, а други пут са самим начелником штаба). Саопштење Мишићево, да ће сутрадан (20. новембра) прећи својом армијом у напад, примљено је од шефа штаба Врховне команде уз пријатно изненађење са одобравањем и обећањем, да ће и осталим армијама бити наређен прелаз у напад.

2/xii 8. Најзад, истог дана око 8 часова по подне, када заповест команданта I армије за почетак офанзиве беше већ целој првој армији саопштена, стигла је у штаб I армије и обећана заповест Врховне команде О. Бр. 7510 (послана из Крагујеваца у 6 часова по подне), којом се напад на непријатеља наређује и осталим нашим армијама (сем Одбране Београда).

Ето, сви ови апсолутно аутентични и историјски значајни подаци, извађени из ратнога архива, наведени су у трећем делу I одељка моје студије, са закључком, да је избор мента и одлучивање за прелаз у напад 20. новембра 1914. год. искључиво иницијатива војводе Мишића. Ова иницијатива, за сваког који цени материјалну истину, јасна

је као сунчана светлост и не да се прикрити, — али писац „Истине о Колубарској битци“ и при свем том налази, да је најбоље ако се и не заустави на документима, који ту иницијативу савршено утврђују. Морам признати, да оволику дозу смелости у прикривању праве истине, која се не клања пред личним интересима овога писца, нисам могао претпоставити. Напротив, сматрао сам, да ће га и сама помисао на његов високи положај, који је у току минулих ратова заузимао, сачувати од непромишљености да у разматрању историјских питања покрива пепелом оно, што се не да сакрити. На жалост, ја сам се преварио. Писац Колубарске битке је и у овој прилици остао доследан самоме себи: прећутао је историјски важна а притом апсолутно аутентична факта, која обарају основу његове тезе: да је идеја за прелаз у напад 20. новембра дело Врховне команде.

Део трећи

Разматрање догађаја од 20. новембра до 2. децембра.

И за други одељак моје студије, у коме су изложене операције I армије од 20. новембра па до 2. децембра, писац „Истине о Колубарској битци“ вели такође, да нема значаја за питање које се расправља, пошто је акција I армије била локалне природе. Но, с друге стране, јако ми замера, што сам тродневне успешне операције I армије (20., 21. и 22. новембра) назвао Сувоборском битком и вели да сам то учинио само ради тога, да бих добијену битку везао за I армију и њенога команданта! Колико је ово тврђење тачно ја остављам другима да суде, али на овоме месту и поводом овога тврђења помињем само толико, да ја нисам имао ни потребе, ни личнога интереса да пишем са тенденцијом и прецењивањем рада I армије и њенога команданта. Писао сам и пишем на основи целокупног историјског материјала и под још свежим утисцима, које сам из овога периода рата задржао. Везивање пак битке за I армију и њенога команданта није последица моје пристрасности, већ **резултат силине и величине одиграних догађаја, грандиозности и сјаја задобивеног успеха на фронту ове армије.**

По ђенералу г. Павловићу, офанзивна операција целе наше војске од 20. новембра до 2. децембра садржи једну битку, комбиновану од више бојева и борби на разним деловима фронта. Ту велику битку г. Ђенерал је назвао „Колубарском“, — а операције I армије „Сувоборским бојем.“

По моме пак скромном схватању, офанзивну операцију целокупне наше војске из треће десетице месеца новембра 1914. год. чине: Сувоборска битка, тучена на фронту I армије и још неколико бојева и више борби, вођених на фронтовима осталих наших армија. На овакав закључак наводе ме следеће чињенице: 1. Битка, о којој је овде реч, последица је иницијативе команданта I армије, иницијативе, коју сам напред аутентичним документима утврдио; 2. **резултати** акције I армије говоре, да је она тукла битку, а не бој. Благодарје благовремено повлачењу из додира са непријатељем, одмарању и прикупљању армије за велико дело, — затим благодарје правилном избору правца, лепом груписању снаге и изванредно умешном и енергичном вођењу армије од стране њенога команданта војводе Мишића, непријатељски стратегијски фронт је пробијен, а непријатељ пред целим фронтом армије **не само побеђен, већ савршено растројен, сатрвен и највећом паником захваћен**; 3. **последнице** ове успешне операције I армије беху такође колосалне, те нас и оне убеђују, да је I армија тукла битку, а не бој. Ако се само објективно размотри развој догађаја на фронтовима осталих наших армија, видеће се, да се тамо успех почиње да осећа тек пошто I армија дубоко продире у непријатељски стратегијски распоред као какав клин, и тек пошто се паника потучених непријатељских трупа пренесе и на остале делове непријатељског фронта. Несумњив је дакле факат, који у осталом признају сви непристрасни учесници и команданти из свих јединица ондашње наше оперативне војске, да је акција I армије имала за последицу савршену промену ситуације на фронту целокупне наше војске и да је она врло много допринела корисном исходу догађаја на фронтовима суседних и осталих наших армија.

Док рад и осталих наших армија у овој новембарској офанзиви буде од учесника објективно обрађен и публикован, биће могућно са апсолутном тачношћу и прецизношћу ценити улогу сваке од њих у тим славним операцијама, које представљају читаву епоху у нашој најновијој историји, — али налазим, да ће се тек тада у пуном рељефу оцртати сва величина акције и бриљантност успеха I армије и њенога команданта, успеха, који је могао произаћи из битке а никако из боја, како то писац „Колубарске битке“ жели да представи.

Та, пак, битка I армије зачета је и потпуно добијена на планинским косама, окомцима и брдима, који

чине вододелницу Западне Мораве и Колубаре, дакле на теренском одсеку, у чијем се централном делу налази планина Сувобор, највиша и изванредно значајна стратегијска тачка. Према томе битку, која је на овоме теренском сектору поникла, затим се и развила у величанствену нашу победу, — сматрам да је и природније и правичније назвати Сувоборском, него ли Колубарском битком.

Г. ђенерал Павловић, да би доказао да новембарске офанзивне операције треба назвати Колубарском битком, износи да је битка одлучена тек 30 новембра на Раљским положајима, — па ради потврде овога тврђења поставља питање: шта би било од нас, да је непријатељ својом V армијом овладао фронтом Варовница—Космај, а по том управлио све своје напоре ка Крагујевцу?

На ово страховање од офанзивног непријатељског покушаја ка Крагујевцу и на предвиђање опет неке катастрофе по нашу војску, рећи ћу само толико, да овако што може тврдити само онај који својим очима није видео слом непријатеља и потпуно уништење његових снага ангажованих између Дрине, Саве и Колубаре. Сви топови и оружје у опште напуштено, сви тренови остављени, а бедни остаци појединих јединица, вођени официрима без капа и обуће не задржавају се чак ни с ону страну Дрине, већ далеко дубље у позадини. И зар је код такве ситуације веће половине непријатељских снага, употребљених у нашој земљи, могао ко озбиљно помишљати на продирање ка Крагујевцу? Али претпоставимо, да је непријатељ ипак могао што озбиљно у том правцу предузети, зар одбрана Београда, са II и III нашом армијом не би могла спречити тај покушај? Зар би четири дивизије победоносне I армије прикупљене око Ваљева, и немајући више пред собом непријатеља, седеле скрштених руку? Очеvidно је, дакле, да је страховање од каквог авантуристичког покушаја у правцу Крагујевца претерно. Врховна команда је добро урадила што је ојачавањем снага ангажованих према Београду убрзала ломљење и последњег непријатељског отпора на Раљским положајима, али те операције у односу на укупност рада почев од 20. новембра беху другоредне, и тај отпор непријатеља беше само „трзање болесника у агонији на самртничкој постељи“, како то беше лепо рекао бесмртни војвода Мишић и како су то у осталом и сами догађаји потврдили.

При крају расправе „Истина о Колубарској битци“, са неколико реченица додирнуто је и деликатно питање моралне храбрости, односно клонулости Врховне команде с једне, а Војводе Мишића с друге

стране. За војводу Путника и себе писац је изјавио „да никада нису били утучени“, како је то почивши војвода Мишић у две три прилике у другој половини месеца новембра констатовао, а за Мишића пак навео: „да је за време целог нашег повлачења 1915. године био стално нервозан и депримиран“, да га је „та депресија држала све до Скадра и довела до оног познатог сабора у Пећи“, о чему г. ђенерал неће за сада више да говори...

Ова смела изјава садржи у себи како пристрастност и сукобљавање са истином, тако и очевидни напад на прослављеног војводу Мишића, да је телефонске разговоре са војводом Путником и пуковником Павловићем извртао и њихово морално осећање неверно престављао! Писац Колубарске битке истина није покушавао да заузме борбени став према почившем војводи за време његова живота, — али чим је Мишић заклопио очи, он се ево немилосрдно баца на мртвога човека, који није у могућности да се брани!... Та нескрупулозност тера ме, да у одбрану мртвог и великог војводе Мишића претресем и сâм додирнуто питање, укратко и на основи података којима расположем, остављајући да о њему у свој потребној потпуности пишу они који су изближе пратили рад Врховне команде и били поред војводе Мишића у току нашег повлачења 1915. године.

Пре свега, као човек, који је имао срећу да у најкритичнијим и најславнијим операцијама 1914. године буде стално на службеној дужности у непосредној близини команданта I армије војводе Мишића, — осећам се обавезним да изјавим, да се величина почившег војводе, поред свих других дивних карактерних особина, поглавито баш огледала у његовој моралној храбрости, у тој величанственој особини, која му је чувала моралну равнотежу чак и за време најтежих потреса. У најтежим тренутцима, који су за време одступања I армије у нервозним природама изазивали узбуђеност и раздраженост, а у малодушнима клонулоост, Мишић је умео савладати себе, сачувати потпуно своју слободну вољу и ићи само за саветом свога здравог разума. Сви који су око њега били у том периоду рата, сведоци су огромне и свакодневне моралне храбрости, којом је војвода Мишић располагао а која се тако лепо огледала у његовој мирноћи, присебности, потпуној хладнокрвности, у спокојном расуђивању и слободном одлучивању у најкритичнијим и најопаснијим тренуцима по армију и земљу.

Да ли је војвода Мишић могао у току нашег одступања

1915. године потпуно да изгуби ову величанствену особину, познату под именом „војводска храброст“ и то тако, да му се она већ идуће 1916. године у своме старом сјају поврати, и да ли је у опште заслужио горе наведене речи, остављам да објасни ко од пратилица почившег војводе на путу кроз Србију и Арбанију у току повлачења.

Што се тиче моралне храбрости и присебности војводе Путника и пуковника Ж. Павловића, представника наше Врховне команде из последњег периода рата 1914. године и целе 1915. године, — ја заиста ништа из свог личног опажања не могу изнети, из разлога што нисам ни био у могућности да их лично у рату пратим. Из онога пак што сам од другова слушао, закључујем, да је почивши војвода Путник у највише прилика могао заиста стоички да прими и најцрње вести са бојишта. Али да је и војвода Путник заједно са својим помоћником г. пуковником Павловићем могао који пут да падне у клонулоост и да чак потпуно изгуби веру у побољшање прилика, постоје аутентичне изјаве очевидаца. У моме ратном бележнику нотирана су два таква случаја и ја их објављујем овде у целини.

Ево првог:

Двадесет деветог октобра 1914. године око 5 часова у јутру дошао је ђенерал Живојин Мишић у стан Њ. В. Престолонаследника, нашег садањег Краља, и пошто га је разбудио, саопштио му је: да је послан од стране војводе Путника да га обавести, да се ситуација на фронту наше војске јако погоршала и да је неопходно потребно, да Врховна команда напусти одмах Ваљево и премести се у Крагујевац. Том приликом је ђенерал Мишић укратко описао ситуацију наших армија и рђаво морално стање наших трупа и саопштио молбу војводе Путника, да и Њ. В. пође са Врховном командом, али да би пре поласка за Крагујевац војвода Путник молио за састанак и разговор са Његовим Височанством.

Њ. В. Престолонаследник дошао је око 9 часова пре подне у Врховну команду и затекао војводу Путника у шињелу, спремна да пође на жељезничку станицу. Ту је био још и ђенерал Ж. Мишић и пуковник Ж. Павловић. И када је Њ. Височанство затражило обавештење од војводе Путника о ситуацији наше војске, овај је одговорио: „да и ако је истина горка, он је дужан да је каже, а горчина је истине у томе, што је цела наша војска у врло рђавом морално-психичком стању, те се због тога на њен даљи отпор не може више да рачуна“. Сем овога војвода Путник нашао се побуђен да предложи: да Њ. В. Престолонаследник позове у Крагујевац председника владе г. Пашића и да од њега затражи, да влада при-

ступи одмах преговорима за закључење мира. Овај свој предлог војвода је мотивисао тиме, што је војска дала све што је могла, да је она одиграла своју улогу, а да је сада на дипломацији да води преговоре и да спасава оно што се спасти може.

Њ. В. Престолонаследник одговорио је војводи Путнику, да се са наведеним разлозима не може сложити, јер налази, да стање наших трупа није тако очајно; затим, да са пуно вере и наде треба да рачунамо и на наше савезнике код којих стање не само не беше рђаво, већ се напротив могло посматрати са пуно оптимизма, јер Руси беху на Карпатима, — најзад, да наша војска, и ако за тренутак није у стању да задржи непријатеља, треба да води борбу за добитак у времену, а преговоре са непријатељем никако не почињати.

Војвода Путник је на све ове разлоге Престолонаследника Александра одговорио изјавом, да под таквим условима он не може да прими даљу одговорност за вођење рата, па да се због тога и нашао побуђен да право стање наше војске представи и Њ. Височанству и председнику владе, а после „радите како знате“.

Њ. В. Престолонаследник наредио је после овога, да војвода позове г. Пашића и да му лично саопшти своје погледе на ситуацију, као и свој предлог, — али му је у исто време напоменуо, да је он уверен, да г. Пашић неће усвојити разлоге и предлог војводе, већ да ће се напротив солидарисати са његовим мишљењем. Потом, Њ. Височанство се обратило ђенералу Мишићу питањем: да ли се он слаже са мишљењем војводе Путника, а Мишић је одмах изјавио: да не дели мишљење господина Војводе, а да се у потпуности слаже са гледиштем Њ. В. Престолонаследника.

По свршеном овом разговору Њ. В. Престолонаследник изјавио је жељу војводи Путнику, да Њ. Височанство у пратњи ђенерала Мишића обиђе фронт и лично се увери на лицу места о стању наших трупа, њиховом моралу и издржљивости. Војвода Путник изјављује на ово, да му је немогуће пустити Мишића, јер му је као помоћник потребан, а Њ. Височанство са своје стране износи разлоге и вели: да пошто сам Војвода не може због слабог здравља да обиђе трупе, у времену које такав један обилазак безусловно изискује, он и треба и мора да дозволи да тај обилазак у пратњи Њ. Височанства изврши његов помоћник г. ђенерал Мишић. Најзад, војвода Путник је попустио пред разлозима Њ. Височанства и ђенерал Мишић је отишао са Његовим Височанством аутомобилом у инспекцију трупа, из које су се вратили у Ваљево истога дана у поноћ. Одмах по повратку, Мишић је телефоном из Ваљева поднео

Путнику у Крагујевац извештај: да су утисци по извршеном обиласку трупа I армије повољни и наде нису нимало песимистичне, јер нема разлога да се губи вера у вредност наших трупа, па према томе ни у изгледе на успех у предстојећим борбама.

Одмах по овом телефонском обавештењу војводе Путника, Њ. В. Престолонаследник је наредио Мишићу да упита Путника, како је председник владе г. Пашић прихватио његов предлог, на шта је следовао одговор: „Господин Пашић је рекао исто што и Њ. Височанство, али ја сам са себе скинуо одговорност“.

А сад ево и другог примера:

У другој половини месеца новембра 1914. год., дакле непосредно пред почетак офанзиве, Њ. В. Краљ Петар примивши веома рђаве гласове о развоју догађаја и стању на фронту наше војске, напустио је Врањску бању, где је био на лечењу, и упутио се на фронт. У пролазу кроз Крагујевац Њ. В. Краљ свратио је у Врховну команду, да обиђе војводу Путника и да се информише о ситуацији. По описивању очевидаца, у овој прилици са лица и војводе Путника и његовог помоћника пуковника Ж. Павловића „није се могла прочитати ни једна црта поуздања; напротив, и држањем и физиономијом својом одавали су много утучености“.

На Краљево, пак, питање: „каква је ситуација“, војвода Путник је одговорио од прилике овим изразима: „Величанство, никакве више наде за одбрану наше земље нема, ништа нам не може помоћи, катастрофа је неизбежна“. „Немојте тако говорити, ако Бога знате“ — одговорио је Краљ. „Па зар се поколебани морал војске не може да поврати и непријатељ заустави!“... „Ево, ја овако стар, болестан и изнемогао идем на фронт, обићи ћу све пукове и лично позивати војнике на пожртвовање и урођену им храброст. И зар мислите, да то неће бити од утицаја на нашег војника, који је у хиљаду прилика до сада показао да воли и своју земљу и свога Краља?“

„Ништа то неће помоћи, Величанство“ додао је војвода Путник. „Свешто је требало, предузимано је, али наши се војници неће више да бију и стога је катастрофа на прагу“... А пуковник Живко Павловић стојећи поред Путника намрштен и забринут климао је лежерно главом и тако стављао Краљу до знања, да се са мишљењем војводе Путника потпуно слаже.

Њ. Величанство Краљ Петар Велики није поверовао начелнику штаба Врховне команде и његовом помоћнику, већ је отишао на фронт, а од каквог је све утицаја био тај Краљев гест на наше трупе које је обишао, сетиће се сви учесници из тих великих минулих догађаја.

После наведених примера, ја ћу о овом питању рећи само још толико, да је у дугогодишњем нашем мучном ратовању свакако било и више овакових и сличних момената, који одају тренутни песимизам и утученост Врховне команде или кога од највиших наших команданата. Подаци о том душевном осећању наших народних вођа у критичним данима и тешким ситуацијама овог или оног периода вишегодишњег рата веома су драгоцени као историјски материјал и, ван сваке је сумње, временом ће од учасника и очевидаца бити забележени и објављени. Па баш стога ја никако не могу да схватим: Зашто је писцу „Колубарске битке“ било потребно истицање сталне моралне храбрости наше Врховне команде, која као стални чинилац није никада у свету постојала ни код једног војсковође од најстаријих времена до данас? Зашто је истицао нервозу и депримираност војводе Мишића из 1915. године, ничим је не утврђујући? Зашто бар у овој прилици није савладао самога себе и показао више правичности с једне, а помирљивости и поштовања према мртвоме великоме војводи, с друге стране?

На крају свога написа, цитирајући један мој став извучен из описа особина војводе Мишића као војсковође, писац „Истине о Колубарској битци“ са патосом узвикује: „...чак и лаик мора бити запрепашћен овим јеретичким назорима и односима у командовању у војсци у опште. Војник пак од заната мора зажалити да и данас, после оволиких искустава у минулим ратовима, могу оваки назори постојати чак и код ђенералштабних официра“

И пошто је тако са ужасом констатовао „јерес“ коју ја тобож проповедам, развио је на читавој једној страни теорију о командовању у битци!...У место да анализирањем стварног комадовања шефа штаба Врховне команде и рада команданта I армије Мишића у току новембарске офанзиве дође до закључака, који би негирали моје наводе (тим путем изведене), писац упоређује управљање битком са најидеалнијег гледишта са режирањем позоришног комада и дириговањем једним оркестром!...И разуме се, да га је тај погрешно изабран правац у полемисању одвео и погреш-

ним закључцима. Међутим, да моје тврђење није никаква јерес видеће се из овог што следује:

У последњим нашим ратовима имао сам прилике лично и својим очима да видим, да не само поједини команданти одреда и дивизија, већ чак и по неки командант армије, — ако раде у духу заповести, односно директиве више команде — ни једну значајнију своју одлуку не приводе у дело пре него што своје решење за овакав или онакав рад не покрију одобрењем више команде. Код војводе Мишића такав се поступак никада није могао да види, јер је чак и у најделикатнијим ситуацијама, при доношењу најзначајнијих и најсуптилнијих одлука, разуме се на основи директиве Врховне команде, — најпре издавао армији своју заповест, и тек је по том исту заповест слао и Врховној команди (у целини или у изводу телефоном) ради оријентације о томе шта је наредио. Он се дакле никада није обраћао претпостављеној инстанцији за одобрење, да армијом ово или оно предузме. То је факат, који се у свако доба може да утврди, а то је у исто време и чињеница, која нас убеђује, да је војвода Мишић био над нивоом обичних команданта и ђенерала. Ето за то сам ја то истакао и написао „да од Врховне команде никада није тражио одобрење својих пројеката“, — али за писца Колубарске битке то је јерес!

А сад хајд'мо даље.

Свако ко је пажљиво прочитао моју студију „Прва армија и њен командант у Суворовској битци“, из наведених аутентичних докумената могао се уверити, да је војвода Мишић у операцијама месеца новембра 1914. године био више него на висини своје дужности команданта армије, и да је у много прилика, у интересу наше опште ствари, помогао не само своје суседе већ и саму Врховну команду. Уочив повољан моменат за прелаз у напад 18. новембра, он предузима мере, али уз то 19. новембра моли Врховну команду да напад нареди и осталим нашим армијама. Трећег дана битке, дакле 22. новембра, у жељи да се сјајни успех његове армије прошири у општи успех, дејством остале наше војске која је и поред издате заповести за општи напад стајала још у месту, војвода Мишић обавештавајући Врховну команду о избијању I армије на вододелничке положаје Простругу—Рајац, моли за потребно наређење осталим армијама. Шестог дана гоњења, 28. новембра у 9^{1/2} часова по подне, Мишић моли Путника, да корегује своје наређење ОБр. 8000 (о упућивању једне дивизије команданту III армије) и да правац Караула—Уб—Бргуле за одлазак ове дивизије, који беше погрешно изабран, јер се без великих тешкоћа и опасности

није могао употребити, замени правцем: Ваљево—Дивци—Лазаревац, што је и усвојено. Ови примери, као и многи други, који се не наводе, веродостојни су доказ, да је командант I армије Мишић заиста помагао и Врховну команду, у интересу повољног исхода наше опште ствари, кад год је то било потребно, па сам стога на једном месту у својој студији то и констатовао, — али за писца „Истине о Колубарској битци“ и то је јерес, која је у толико више за жаљење што је проповеда ђенералштабни официр!... У опште, сва наведена историјска документа и аутентични податци из делатности војводе Мишића у новембру 1914. године за њега су или „локалног, а не општег значаја“, или „јерес“, из простог разлога, што се њима очигледно утврђује, да овај вода Мишић као командант армије није био онакав, какав је по његовом мишљењу требао да буде. По његовом схватању и објашњењу командант армије у битци треба, као оно виолинист у оркестру, да чека само знак капелника, односно наређење Врховне команде, и да само и искључиво по њеном дириговању ради. Међутим, као што смо већ из наведених и стварних примера видели, Мишић је, као командант армије, много више личио на оног другог нарочито смелог и способног виолинисту, који није чекао само на команду и знак капелника, већ овоме чинио корисне предлоге или га чак и упозоравао на учињене грешке, које у општем интересу треба исправити....

Из доведе наведеног свакако се јасно види, да „Истина о Колубарској битци“ устаје противу истинитих и стварних података о односима команданта I армије према Врховној команди и његовим суседима, противу података који су по хронолошком реду на одговарајућим местима моје студије аутентично забележени, а којима се на очигледан начин утврђује величина Мишића као војсковође.

Ја сам указао на стварност (која у расправљању историјских питања треба свакако да има највећи значај) и све изнео онако како је било, а писац „Колубарске битке“ занима се са расправљањем питања о томе како би требало да буде, па излаже познату теорију, од које се на пракси редовно и знатно одступа! Ето отуда међу нама опречности која се не може премостити, а чију дубину најбоље оцртавају срдити изрази, којима је окићена „Истина о Колубарској битци“.

Закључак

Суштина спорног питања из наше новембарске офанзиве 1914. године своди се на двоје:

Прво: Ко је иницијатор те значајне битке, која је отпочела 20. новембра, — и

Друго: У односу на крајњи успех у добијеној битци, каква је била улога I армије у савјезу са осталим армијама наше војске?

Прво, иначе тако јасно и просто питање аутор „Колубарске битке“ хотимично обавија маглом, јер, доказујући да је идеја за офанзиву у новембарској битци дело Врховне команде, он намерно меша и као једно питање разматра два и то сасвим различита питања: питање идеје, односно жеље за прелаз нашом војском у напад у опште узев, и питање предузимања офанзиве баш 20. новембра.

Идеја, односно жеља да се из одбране пређе нашом војском у офанзиву, у истини је дело Врховне команде и то нико никада није ни порицао. Пре стварног почетка офанзиве, Врховна команда је у два маха 9. и 10. новембра наређивала прелаз у напад, само су та наређења остајала мртво слово на хартији, јер жеља за прелаз из одбране у напад и издата наређења нису одговарала моменту и стварној ситуацији. Но овде не треба само изгубити из вида још једну чињеницу, коју сам у првој својој студији нотирао, на име, да су у другој половини месеца октобра и у првој половини новембра 1944. године потребу за прелаз наше војске у офанзиву осећали не само војвода Мишић и Врховна команда, већ и сваки интелегентнији наш официр на служби у оперативној војсци. Сваки је прелаз у контранапад сматрао као једини могући спас из тешке и несрећне ситуације у којој се наша војска налазила. То је у осталом основни принцип, који се и питомцима Војне Академије првих дана по ступању у завод објашњава: да се одбраном победа не добија и да се једино прелазом у напад може да поправи тешка ситуација на фронту једне војске. Као што се види, ово прво питање: идеје за прелаз наше војске у напад у опште узев, које се везује са оним другим, нема никакав нарочити значај, из разлога што је та основна идеја ратоводства била не само идеја Врховне команде или војводе Мишића, већ колективна скоро за сав командни елемент наше оперативне војске.

Међутим, капитално је важно друго питање: чија је идеја да напад отпочне управо 20. новембра, ко је дакле изабрао моменат за прелаз у офанзиву, за почетак наше нападне битке?

Пре него изведем закључак по овом управо најважнијем питању, осврнућу се са по неколико речи на доказе писца „Колубарске битке“, на којима он заснива своје тврђење: да је идеја за битку, као и моменат када ју је

требало отпочети и план за исту битку дело Врховне команде.

а) На првоме месту писац тврди, да је командант I армије Мишић могао и то „за свој рачун да размишља о предузимању офанзиве, тек што се неповљно стање његове армије поправи иницијативом Врховне команде, а никако пре“.

Ово је тврђење посве произвољно и врло далеко од истине. Описани рад ђенерала Мишића од 2. до 16. новембра, за који се у „Истини о Колубарској битци“ вели да је локалног значаја, несумњиво утврђује, да је Мишић од првог дана пријема команде над I армијом, па до 16. новембра када ју је довео не положаје западно од Гор. Милановца, непрекидно на офанзиву мислио и неколико пута и то под врло неповољним околностима покушавао да своју замисао о прелазу у напад у дело приведе. Интервенција пак Врховне команде, којом је тобож отклоњено неповољно стање код I армије, апсолутно не постоји, јер, као што смо то напред видели, рђаво стање I армије побољшало се тек по извлачењу из додира са непријатељем 16. новембра и по заустављању на положајима западно од Г. Милановца, где се армија уредила, одморила и за офанзиву припремила. Међутим, баш ово последње повлачење I армије ка Милановцу извршено је супротно погледима војводе Путника, који је категорички захтевао, да армија остане на вододелничким положајима на линији Суворор—Рајац—Проструга, и према свему томе поправљање стања I армије није последица интервенције Врховне команде, већ победе одлуке Мишића над мишљењем начелника штаба Врховне команде војводе Путника.

б) Директиве Врховне команде ОБр. 6887 од 9. новембра и ОБр. 6935 од 10. новемара 1914. године, ни по времену када су издате, ни по својој садржини не односе се на прелаз у напад 20. новембра; овим се директивама утврђује жеља за прелаз у напад у опште узев, а не за прелаз у офанзиву 20. новембра, стога су без значаја по спорно „питање“.

в) У „Истини о Колубарској битци“ наводи се и тај податак, да је Врховна команда по својој иницијативи и намерно ојачала I армију са Дунавском дивизијом I позива и VII пешадијским пуком I позива, те да би добила јаче груписање снага на центруму распореда ради извршења пробоја. Ако се, пак, брижљивије загледа у рад команданта I армије, који сам ја до детаља у својој студији изложио, видеће се, да је ово тврђење у основи нетачно, јер је ојачање I армије последица неколико пута поновљеног захтева ђенерала Мишића, да се ширина

армији додељеног одсека доведе бар у приближно природан однос са веома slabим ефектом армије, која беше сведена на 17.980 пушака.

18+7=22.000
г) Најзад и директива Врховне команде ОБр. 7510 од 19. новембра, која је у ствари последица молбе команданта I армије, да се и осталој нашој војсци нареди напад на непријатеља, апсолутно ничим не утврђује, да је идеја за офанзиву дело Врховне команде, а још мање да је Врховна команда имала нарочити план за ту битку и да је очекивала пробој непријатељског фронта.

Ова директива послана је из Врховне команде 19. новембра у 6:10 часова по подне, дакле управо по саопштавању заповести команданта I армије његовим дивизијама; а садржај те директиве не само што не одаје никакав нарочити план, не само што ничим не изражава жељу за пробојем непријатељског фронта, већ напротив из ње провирује нека зебња и стрепња. Врховна команда не наређује, да се непријатељ разбије и прогони са наше територије, већ „да би се морал и дух код наших трупа подигао“... „да све три армије и трупе Ужичке војске на левој обали западне Мораве, енергично нападну непријатеља на својим фронтovima и принуде га на повлачење“¹....

Ето, такви су докази аутора „Колубарске битке“, а с друге стране напред побројаним већ аутентичним историјским фактима (преко којих се у расправама истог писца прелази ћутке) апсолутно је утврђено: да је командант I армије генерал Мишић био тај који је, осетив повољан моменат за прелаз у напад, још 18. новембра донео одлуку, без икаквих утицања од стране Врховне команде, да својом армијом предузме напад 20. новембра; Мишић је био тај, који је још 18. новембра после припремања непосредно потчињених команданата, а без знања Врховне команде, издао **припремну заповест за напад** својом армијом (ОБр. 3277); Мишић је био тај, који је 19. новембра постигао најпре споразум са својим левокрилним суседом, командантом Ужичке, војске за сутрашњи рад, без наређења Врховне команде, — најзад, командант I армије Мишић био је тај, који је 19. новембра по подне у току израде дефинитивне заповести за напад (ОБр. 3308) молио шефа штаба Врховне команде: да нареди напад целој нашој војсци.

Према свему изложеном, сматрам да је заиста чак и за невојнике јасно, да је у питању избора мо-

¹ Курзив је мој.

мента и одлучивања за прелаз у напад крајем месеца новембра 1914. године иницијатива ђенерала Мишића и сувише очигледна и да се ничим не да побити. Командант I армије Мишић је стварни иницијатор Сувоборске битке, и заслугу за то нико му не може одузети, јер је то велика и вечна истина, која је по основним законима природе непобедна и несавладљива.

А сад да разгледамо и последње питање: каква је била улога I армије у сравњењу са осталим армијама наше војске, а у односу на крајњи успех у добијеној битци крајем новембра 1914. године?

Писац „Колубарске битке“ дао је на ово питање у првој својој расправи овакав одговор: „Прва армија није учинила ништа више од онога што су учиниле и остале армије у односу на крајњи успех Колубарске битке“, а да је и ово његово тврђење у супротности са стварношћу, може свако брзо уочити ако пажљивије разгледа рад I армије од 20. новембра до 2. децембра, који сам у мојој првој студији до свих потребних детаља изнео. Тамо се на првоме месту јасно види, да је I армија прва отпочела офанзивну акцију са успехом, што је благотворно утицало на подизање морала и по осталим нашим армијама. Прва армија за три дана пробија непријатељски фронт, док све остале армије стоје у месту. Прва армија снажно гони и савршено разбија побеђеног непријатеља пред собом, растројава га и на целој непријатељској страни изазива панику; — све то има дејства на рад суседних група, а одмах затим и на рад осталих наших армија, које под утицајем силине и величине успеха I армије почињу такође да крећу напред. И тако, срећна и плодна акција I армије савршено мења ситуацију на фронту целокупне наше војске, а њен колосални успех знатно доприноси корисном исходу и свих осталих догађаја на фронту наше војске.

Све се ово лепо види из мога описа рада Прве армије и њенога команданта, али за аутора „Колубарске битке“ то су: „преписане релације, које су локалнога значаја!“ Међутим за свакога, ко није непријатељ истине, очигледно је, да се баш тим релацијама утврђује, да највиднија улога у Сувоборској битци и највећа заслуга за постигнуће успеха и наступели преокрет припада без сваке сумње I армији и њеном команданту, славном иницијатору ђенералу Мишићу. Па кад све овако стоји, кад се већ аргументима утврђује, да је Сувоборска битка дело иницијативе војводе Мишића и да је тај

исти војвода својом армијом у добијеној битци дао заиста знатно више од осталих наших армија, зар није очевидно, да су легенду о заслугама Мишића у новембру 1914. године створили не поштоваоци Војводини (како то писац расправе о којој је овде реч приказује), већ сами догађаји, сама његова дела својом грандиозношћу, јачином и сјајем?

У поратној литератури великих народа (на пр. код Француза, Италијана, Немаца па чак и Енглеза) свакодневни су примери, да научници, књижевници, чланови академија наука и у опште интелектуалци, стварају „легендарне народне вође“ и „прослављене ђенерале и маршале“ од сасвим обичних ђенерала, од сасвим просечних дивизијских, корпусних и армијских команданата. А наш једини „бесмртник“ у униформи, устаје да обара постојећу већ легенду о величини и заслугама прослављеног војсковође Мишића, легенду коју су створила његова славна дела својом силином и величином!

У место да први отпочне и поведе такву акцију, да успомене на наше велике војсковође, којима припада дуг нашег пијетета, и сећања на њихова величанствена дела историјске вредности живе у народу свих наших покрајина док је земље и века, на дику и понос садањих, а ради подизања духа потоњих нараштаја, — он покушава да умањи стварни сјај и величину народног вође Мишића и да окрњи његова светла дела, — и то, како сам признаје, све из бојазни да легенда о војводи Мишићу не умањи заслуге и величину војводе Путника!...

Међутим, напред изложено показује, да је овај покушај унапред осуђен на смрт, јер се стварни историјски догађаји, колосални и величанствени по значају, резултатима, силини и јачини својој, — не могу пером оборити.

За величину пак славнога и заслужног војводе Путника није требало страховати.

Српски народ је био срећан, да у најсудбоноснијим догађајима своје најновије историје, при увећавању уже отаџбине, губљењу државе и слободе, као и при остварењу снова свенародног уједињења, да има на челу своје славне војске, на челу армија и дивизија легендарне и велике војсковође. Једни су се прославили у Турскоме, а други у Бугарскоме рату, једни су се нарочито истакли у овоме, а други у ономе периоду Светскога рата. И када минули догађаји и рад свих личности, које су у њима учествовале, буду доцније од следећих нараштаја свестрано и непристрасно процењивани и

проучивани, — историја ће свакоме догађају и свакоме војсковођи одредити достојно и одговарајуће место у стварању наше нове, простране и лепе Отаџбине. Али, до очигледности је јасно, да у очима и тих будућих наших поколења, маркантна фигура војводе Путника не може ништа изгубити од своје величине и сјаја зато што је окружена бистама његових великих сарадника: славнога војводе Степановића, легендарног и великог војводе Мишића, заслужног војводе Бојовића, као и портретима осталих наших историјски значајних команданата.

Светислав Т. Милосављевић,

Ђенералштабни пуковник.

ПОТРЕБНЕ РЕФОРМЕ У ОБЛАСТИ ДИСЦИПЛИНСКОГ КАЖЊАВАЊА.

Процес унутрашњег правног уређивања наше нове државе и њених институција, који се сада врши путем законског спровођења и разрађивања основа и принципа на које је нови Устав поставио целокупан државни и народни живот у новој уједињеној Краљевини, обухвата, сасвим природно, и нашу војску, као једну од највећих и најважнијих институција, јер је и она нова као и сама држава, и јер је и она, као и држава, била до скоро у једном, правно, више мање, прелазном стању, те је потребно да и она, као и сама држава, добије своје дефинитивно правно уређење.

За ове три године од свога формирања у војску нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, наша нова војска је у главном живела од онога што јој је, после сјајно извршене своје историјске мисије, оставила у наслеђе њена славна претходница — на бојним пољима прослављена и широм целог света високо оцењена војска Краљевине Србије. Али то наслеђе, ма колико да нам је свето и драго, није више, у погледу унутарњег живота војске, и не може ни бити, довољно те да новој војсци и њеном будућем развоју да и осигура пун замах и спреми је за онакве задаће, подвиге и успехе каквима блиста име њене узор-мајке. За ту сврху оно се мора знатно проширити, преустројити и прилагодити новим приликама, потребама и циљевима. Организација нове војске, њено целокупно унутарње уређење, методе рада и војничког васпитања, извођење наставе и обуке, једном речи свеколики њен живот и рад морају се поставити на нове основе које ће потпуно одговарати, на првом месту, задатку и циљу који се новој војсци поставља, као и свему ономе посебном што је карактерише, а нарочито њеном промењеном личном, квалитативном и квантитативном, саставу, чији знатан део чине нови елементи са, у многоме, посебном културом, психом и менталитетом, а све то на темељу нових тековина и стечена искуства на пољу војних знања као и општих захтева и духа новог времена.

Досадањи закони, уредбе и прописи, који су обухватили живот и уређење војске и регулисавали све оне разноврсне односе и функције у њој, морају, дакле, претрпети више мање

корените реформе, те да би могли успешно послужити новој војсци и њеном задатку. Неки од њих мораће бити из основа прерађени, други сасвим новима замењени, а остали, пак, у многومه измењени и допуњени.

Са некима од њих тај је посао већ свршен, а на осталима се, у колико је мени познато, увелико ради, и поједини од нових пројеката већ су приведени крају или чекају само на нови закон о устројству војске, као основни и органски закон, или на друге нове законе из општег законодавства, па да се узму у дефинитивни претрес и израду.

Између свију осталих прописа, осим закона о устројству војске који је најважнији, један од првих, који би, по мом мишљењу, требало подврћи ревизији, и то што пре, јесте Уредба о војној дисциплини. Она садржи прописе о једној од најосетљивијих области живота војске — о војној дисциплини, дисциплинским односима и дисциплинском кажњавању. На дисциплини, тој „врлини познавања и усредног вршења свих војничких прописа и наређења“, почива целокупан живот војске; она је смисао њене структуре; у њој лежи тајна војскиног јединства и моћи; она ствара, подиже и одржава дух безусловне послушности и пожртвовања; кроз њу се спроводи и остварује она једна једина, највиша, воља која ставља у покрет цео организам и механизам војске; на њу се наслања целокупно командовање и заповедање у војсци, и свеколика служба врши се на подлози дисциплинских односа, на принципу субординације. Створити, завести дисциплину у једној војсци значи, дакле, у ствари створити саму војску, јер војска без дисциплине није војска већ обична маса, гомила, па ма како иначе била војнички опремљена па и оружју вична. Дисциплина је кохезија војске, *једина* сила која сједињује, спаја и држи све елементе у њој, задахњује их једним духом, једном душом, и ствара од њих један живи механизам који покреће једна воља, један импулс. Одржати ту силу, дисциплину, на потребној висини, учинити је чврстом и непоколебљивом и у најтежим тренуцима, значи решити најтежи проблем који постоји: проблем апсолутног владања душом и вољом масе, народа. Зато, то и јесте најважнији задатак у спремању и обуци војске и главна брига и дужност целокупног старешинског кадра. Отуда је и право дисциплинског кажњавања, као начина за повраћај нарушене дисциплине, па, дакле, и за њено одржање и заштиту, нераздвојно од права командовања и заповедања, и служи овоме као крајње и најмоћније средство.

Уредба о војној дисциплини, која садржи прописе који нормирају право и употребу дисциплинског кажњавања, приказује нам се, према томе, као један од најважнијих прописа

у нашој војсци, јер најдубље задире у моралну страну њеног живота, и као таква она мора потпуно, и више него и један други пропис, бити прилагођена нашој новој војсци, духу њеном и приликама у њој.

Садања Уредба о војној дисциплини, издана још 3. марта 1896. год., и по самом датуму постања, а нарочито још и после каснијих, недовољно срећних, измена својих не одговара више тим основним обзирима, и зато се мора што пре приступити изради нове. Томе важном и хитном послу треба посветити сву потребну пажњу и студију, употребити за његово извођење најкомпетентније људе, најбоље познаваоце унутарњег живота војске и војне педагоге, и чути, проценити и искористити мишљење свакога иоле позванијега.

У том циљу рад сам да и ја у овом чланку пружим неколике своје погледе и напомене о томе, шта би, као најглавније, требало имати у виду при томе важном послу.

I.

Претходно једну напомену у опште.

Моје је мишљење, да нова Уредба о војној дисциплини никако не треба у својим одредбама да обухвати и сувоземну и поморску војску. И ако су та два облика наше оружане силе само делови једне исте целине и истим начином служе истоме циљу сваки на свом пољу дејства, те су као такви и у погледу највише управе, командовања и администрације сједињени у једном заједничком министарству, ипак су они међу собом строго одељени како природом своје службе и функције, тако и својим животом и развојем у опште. Свака од тих двеју војсака живи својим посебним животом који има и својих посебних потреба и изискује и посебне услове за развитак, спрему и рад. Живот и служба на ратним бродовима, на мору, често далеко од државне територије па и од копна у опште, где су старешине према потчињенима остављени сами себи, потребују нарочиту дисциплину, нарочите дисциплинске односе и нарочита средства и методе за одржавање реда и дисциплине у команди и људства у послушности и руци. Та средства и методе морају бити у многоструком различити, знатно јачи и строжи, него што су потребни за сувоземну војску. Свако нарушење дисциплине у морнарици може да одведе много тежим и штетнијим последицама него у сувоземној војсци којој је сав државни апарат ближи, те је и ред и старешински ауторитет, непосредно наслоњен на ауторитет и силу целе државе, самим тим и моћнији и јаче заштићен. Зато и прописи о војној дисциплини за поморску војску морају одговарати приликама и односима у њој и потребама њеног

живота, и уређења те и бити издвојени у нарочиту уредбу специјално за тај део оружане силе.

После ове напомене прелазим на главну ствар, у чијем ћу излагању имати пред очима само сувоземну војску и говорити само о њеној Уредби о војној дисциплини, остављајући питања из војне дисциплине за поморску војску стручним познаваоцима ове.

II

Главну реформу при ревизији Уредбе о војној дисциплини треба извести у систему дисциплинских казни, које и чине суштину те Уредбе. Тај се систем, за чисто војна лица, до сада разликовао према категоријама од које се та лица деле према закону о устројству војске с обзиром на положај и чинове које имају у војничкој хијерархији, и обухватао је ове врсте казна: а) за официре, сем оних казна које изриче војни дисциплински суд (удаљење од службе и губитак чина): моралне казне (усмени и писмени укор), ограничење слободе (притвор), лишење слободе (затвор) и смањивање ранга (губитак ранга), које изричу и примењују претпостављене старешине; — б) за ниже чинове (подофицире и капларе): моралну казну (укор), ограничење слободе (притвор), лишење слободе (затвор), и лишење чина; — и в) за редове: лишење слободе (притвор и затвор), телесну казну (строги затвор — са везивањем), и поправне мере (прекоредна и прековремена служба, обука и радови). За војно-грађанска лица, пак, постоје, поред тих казна прописаних за чисто војна лица, још и новчане казне (одузимање плате и новчана казна у ужем смислу).

Све ове врсте казни нису у подједнакој мери добре и корисне с обзиром на циљ коме имају да служе; чак шта више има их и таквих које су у том погледу, по природи својој, начину извршења и дејству, само штетне. Оне се, дакле, морају подврћи ревизији, па оне од њих које су корисне, или бар корисније но што су штетне, задржати или реформисати, а оне које су само штетне, или су штетније но што су корисне, или сасвим укинути или их новима заменити.

Казна је у опште једно нужно зло, а нарочито је то казна дисциплинска чија је употреба и примена остављена у главном личном нахођењу, па дакле и вољи, појединца, надлежног старешине. С погледом на људску природу како онога који је изриче и извршује, тако и онога који је трпи, дисциплинска казна, психолошки, представља један нож са две оштрице, којим треба врло, врло опрезно руковати те да би он секао само оном страном, онуда и онако, којом, куда и како се жели.

Дисциплинске казне, по самој својој намени и улози, мо-

рају имати поглавито и првенствено васпитни циљ, па према томе и карактер. Оне нису, и не смеју бити, само, па ни пре-тежно, нека одмазда за учињену кривицу, већ, штитећи и васпостављајући нарушени ред и дисциплину, морају дејство-вати, у колико је год више могућно, поправно на кажњене и примерно на остале, уливајући и једнима и другима убеђење да је њихова примена у сваком даном случају заслужена, не-избежна и правична и да је употребљена не само у интересу реда, службе и дисциплине, већ и у интересу самога кажње-нога, једном речи, да то друкчије не може бити. Оне су, дакле, једно важно, и ако крајње и по нужди, помоћно средство за војничко васпитање и за одржање дисциплине у војсци. Према томе, оне морају и по природи својој и по начину извршења да буду такве да могу служити само ономе што је крајњи циљ војничком васпитању и дисциплини, да томе васпитању и тој дисциплини помажу, а никако да им одмажу и ометају их у њиховој функцији. Војничком, пак, васпитању, дисциплиновању војника, циљ је да се код војника развије осећај послушности и оданости према својим старешинама. Дисциплинска се казна мора, дакле, строго чувати да својим извршењем не изазива осећај неправде и огорчења код кажњенога, а још мање код његових другова, нити мржњу према старешини који је изриче, што би све угушивало осећај послушности и оданости.

Сем тога, војничко васпитање има при томе развијању послушности и оданости и да подиже лично достојанство и војнички понос и да улива дух пожртвовања и јунаштва код војника; значи, дисциплинска казна не сме бити таква да собом тај понос убија и војнички дух слама. Једном речи, дакле, она не сме бити ни срамна ни сурова, нити уопште противна људској природи и духу времена и нарсда, нити, пак, ма у ком погледу, неправична, нити, опет, излишна, а најмање, пак, у супротности или разилазити се са правим и правилно схваћеним интересима и принципима војске; она не сме ни по чему личити на какву освету или на искаљивање гнева и мржње, у њу се не сме при изрицању и извршењу уносити ничега личног већ само чисто старешинског и вас-питног; у опште, како се то лепо вели у чл. 34. садање Уредбе о војној дисциплини, „при одређивању дисциплинских казни, дужност је претпостављених..... чувати честољубље својих потчињених и казнити их једино у интересу службе и ради одржања реда и дисциплине“.

Али, да би старешине при употреби свога права кажњења могле да се до краја руководе тим обзирима, претходно је, и безусловно, потребно да им сâм систем дисциплинских казна даје могућности за то; другим речима, треба да су саме

дисциплинске казне, које су прописи предвидели и усвојили, по природи својој и по начину извршења такве да не вређају честољубље војника и да само интересе службе, реда и дисциплине имају у виду. Не буду ли оне такве, њима се неће моћи ништа корисно да постигне, већ ће од њих бити само штете; њима ће се у даном случају, можда, и моћи да моментално заштити ред и одржи дисциплина, али то дејство, које би се исто тако постигло и каквом другом оправданијом казном, биће сувише пролазно и незнатно у сравњењу са много већом штетом која ће се имати од употребе такве казне која или револтира или убија дух и душу кажњеноме.

Садањи систем дисциплинских казни у нашој војсци у многоме одступа од тих захтева: он садржи извесне од напред побројаних врста казни које су својим дејством на кажњене, па према томе и на дисциплину, показале само негативне, штетне резултате. Он се, дакле, мора реформисати тако како ће одговарати стварним потребама данашње наше војске и корисно послужити циљу коме је намењен.

На основу дугогодишњег посматрања и искуства које као судски официр имам, налазим да би ту реформу требало извести у овим границама:

1. На првом месту, казну строгог затвора (са везивањем) за редове, како за време мира тако и у рату, треба сасвим избацити из прописа и употребе. За оцену умесности и вредности те казне нарочито је карактеристично време појаве њене у нашој војсци. Она је први пут уведена код нас после два успешна рата, које смо непосредно пред светски рат имали, и пошто се, сем тога, наша војска још већма прославила победама у првом периоду светскога рата и својим епохалним повлачањем преко Арбаније. За све те успехе и патње српска се војска могла спремити и морално очеличити без казне везивања, а кад је полумртва пала на Крф није се могло проћи без ње! Али је за то та казна одмах, од првога дана, била примљена у нашој војсци у опште као недостојна ње и нашег народа, и као једна велика погрешка.

Бешчастећи кажњенога, кога у име казне везују за дрво или за какав други предмет и тако пуна два сата дневно држе изложена посматрању другова и околине, и вршећи једну, и телесну и душевну, тортуру над њим, та је казна самим тим лишена сваког оправдања и остаје непојамна у војсци једног културног народа, у толико већма: што се ни по чему није слагала нити слаже са појмовима нашег војника и са питомом и осетљивом душом народа нашег, те је, према томе, и нечовечна и унижавајућа; што ју није диктовала никаква изузетна потреба, која се не би могла на други начин задово-

љити, те је и излишна; и што није никаквог другог дејства показала сем рђавог, те је и директно штетна.

Пресађена у нашу војску са стране са чијом средином и методама ми никад ничега заједничког, па ни случајног, нисмо имали, и то баш у њеним најтежим данима које је икад икоја војска проживела, у пролеће 1916 год. на Крфу, дакле онда код је њеној суровој и вређајућој форми и употреби било најмање смисла и по времену, и по месту, и по приликама у нашој војсци, и по ономе шта је даље тој војсци предстојало и било намењено, та је казна била груба увреда и неправда за оне легендарне преко-арбанске хероје који су тада, у колико их страшна смрт од изнурености и глади није већ покосила, као толике дестине хиљада њихових другова, или бар капарисла, тек почели да васкрсавају из полумртвих и да се и физички и морално опорављају и спремају за будуће подвиге који ће поново задивити цео свет, те их је требало повраћати у живот и задахњивати топлим дахом и новим духом, морално подизати и јачати, а не мучити и унижавати везивањем, них који су били заслужили сасвим другојаче признање и — призрење.

Истина, у прво време по доласку наше војске на Крф, било је у њој врло грубих изгреда, повреда дисциплине, па и тешких злочина, али је све то било сасвим и природно и појмљиви у оном расулу напаћене и изнемогле војске у збегу после арбанске Голготе и нечувених напора и патњи. Од једне глађу изнурене, болестима разривене, душевно клонуле и морално утучене, на бедне остатке растурене и растројене мученичке бивше војске, није се ништа боље ни могло очекивати. И сам највећи мученик и претеча Српском Народу у мучеништву, Исус Христос, и ако син Божји, имао је на својој Голготи, на крсту, у једном моменту, тренутак слабости и клонућа духом кад је у очајању завапио: „Боже мој, Боже мој, зашто си ме напустио?“ Али, као год што је Њега Његов божански инстинкт брзо пренуо и повратио му осећај његове мисије у задњем тренутку, тако је исто и Српске мученике њихов национални инстинкт убрзо пренуо из очајања, улио им осећај да своју мисију још нису до краја извршили, васкрснуо их и очврснуо. Зло, дакле, које је у таквим приликама било код једног дела војске узело маха, и ако је потребовало лека, није требало тако трагично схватити, а најмање узети га као сталну, укоренењу већ, болест целе војске, те да му се лек потражи у завођењу једне сталне врло грубе казне која вређа осећаје човечности и убија понос војнички. Да је се сав онај криминалитет правилније схватио као једна неизбежна појава, пролазна криза и последица ондашњег стања једва спасених оста-

така измучене војске, дакле појава само изузетног и пролазног карактера, сваком добром познаваоцу нашега народа и наше војске било би јасно да ће криза проћи и препорођај наступити, па се, радећи на њему, не би злу тражио лек у мењању прописа и у завођењу сталних мера које ће чак и за мирнодопске прилике важити, већ би се тој изузетној и тренутној појави потражили и уклонили узроци, а по потреби употребиле би се и изузетне, тренутно неопходне, мере. Ако се у тадањим приликама баш није могло проћи без тих изузетно строгих мера према појединцима, у што такође имамо пуно разлога да сумњамо, није се морала једна таква мера чак прописима устаљивати као нарочита врста редовне казне за сва времена и за целу војску, већ је требало оставити надлежним командантима и старешинама у трупи да под личном одговорношћу заведу ред у својим јединицама, па би они, у чијим рукама и лежи ваљаност трупе, нашли начина да злу стану на пут, за шта су се већ били довољно показали до-раслима. Прилике у рату саме диктују потребне мере чијој умесној употреби ништа не одузима то, што нису прописима детаљно и јасно предвиђене, јер се све што се у рату појави и мора да учини, и не мора, а и не може, нарочитим прописима да предвиди, обухвати и озакони, пошто је ратна потреба већ сама собом један довољан, јер највиши, закон. Увиђаван старешина, који уме да држи своју трупу у руци, увек ће знати шта ће у овој или оној прилици, према овоме или према ономе, да употреби; он ће знати кога, кад и зашто мора чак и да веже, па и да батина, те да и постигне циљ који се намеће, а и да не изазове ни негодовање нити што горе. Али, да се сличне изузетне и евентуално неизбежне мере, које моментална потреба налаже, и у прописе уносе као редовне и сталне казне, па чак, као што рекосмо, и за мирнодопске прилике, то не само да није било потребно, јер је неизбежна мера нешто сасвим друго — изузетак, а казна је опет сасвим друго, јер је правило, већ то није ни мудро, шта више директно је штетно. Тиме се даје маха злоупотребама, јер се признаје право на употребу таквих мера у свима приликама и свима старешинама, па дакле и онима који је само неразумно могу да употребе, изазива се револт код војника и пружа се ружна слика о својој војсци.

Да је све то тако, најбољи је доказ факт да је казна везивања од првог дана наишла на опште негодовање у редовима наше војске, не само код војника него и код самих официра, и да се то негодовање за све време рата, па и после, одржало. Мало је било случајева а да је употреба те казне прошла на миру и без штетних, и чак врло штетних, појава. Напротив,

у више случајева она је била повод и праћена врло озбиљним покретима код војника у појединим јединицама, где су војници отворено устајали у одбрану везаног друга па га и насилно ослобађали везаног положаја који је и њих све вређао и, без обзира да ли је и колико кажњени био крив, чинио им утисак неправде, а колико је то убитачно за дисциплину, ред и морал трупе у којој се догоди, није потребно нарочито наглашавати.

У толико пре за време мира треба ту тако штетну врсту казне, која толико одудара од нашег народног темперамента и културе, и која је дала само штетне резултате, сасвим укинути и избацити из прописа, не тражећи јој никакве замене.

2. Може се рећи, једновремено са завођењем нове казне строгог затвора са везивањем за редове заведена је и једна нова врста казне за официре. То је казна губитка ранга.

И са овом новином учињен је не мање погрешан избор.

Као год што српском војнику није ништа сметало те да се без казне везивања спреми и оспособи за четворогодишње величанствене ратне подвиге и непојамне тегобе, исто тако ни српском официрском кору није ништа сметало што није имао казну губитка ранга, па да ипак војнички васпита и спреми најбољу војску и да и сâм покаже чуда од јунаштва и пожртвовања. Колико је уношење те нове казне у дотадањи систем дисциплинских казни за официре било непотребно и неумесно, нека послужи само овај, више него куриозан, факт:

Унета, као нова, у прописе Уредбе о војној дисциплини 1. маја 1916. год. на Крфу, у оним изузетним приликама у којима се наша војска тада налазила, та је казна свакако, по побудама својих твораца, морала имати за циљ да подмири извесну горућу потребу, која се, нема сумње, није могла ни на који други начин да подмири, а ни да отклони. Значи, да су изгреди и у опште теже иступне кривице код наших официра били у то време узели толика маха, да се дотадањим врстама казни није томе могло стати на пут, већ је требало завести неку нову, много осетнију, те се тако дошло до проналаска и усвајања казне губитка ранга. Ни на који се други разуман начин појава и потреба те нове казне у ондашњим приликама не могу да објасне, јер би ова иначе морала значити неку врсту непотребног луксуза. И шта је било? Та, тако преко потребна, новозаведена врста казне, која се одржала и до дандана, остала је све до данашњег дана, дакле за пуних шест и по година, без иједног јединог случаја примене! Питање је сад: каква је онда то тако прешна потреба била да се та врста казне ствара и уноси у пропис, кад је код толиких силних иступних кривица и лакше и теже природе нико никад не искуси, ни тада кад је усвојена, па ни за 6¹/₂ година после

тога? И на који је то други начин потреба, која ју је изазвала, за свих тих 6¹/₂ година подмиривана, кад јој та врста казне, која је имала да је подмири, у опште никако то није пружио? И да ли, онда, таквој једној очевидно излишној врсти казне, која никако не долази до употребе и примене, има у опште, и треба ли да јој још буде, места у једној уредби која не представља збирку излишности већ садржи прописе само о ономе што је од свакодневне потребе и у свакодневној употреби у војсци?

Али није то најглавнији, а још мање једини, разлог са кога ту врсту казне треба избацити из прописа. Много су важнији обзирати ту по среди, и то обзирати чисто начелне природе.

Улога је старешинског ранга у војсци врло велика. Војска је једина људска организација у којој нема и не може бити два равна, већ увек, од врха до дна њеног, само има старијих и млађих. Свако у њој мора имати своје нарочито место, свој одговарајући степен на живим степеницама војне организације, свој ранг, јер само тако уређена, организована, повезана строго одређеним односима између свију, постављених на своја места, појединаца који је састављају, она може правилно и успешно функционисати и спроводити једну вољу. Ранг је, дакле, тај регулатор односа између старијих и млађих, који одређује сваком члану војске његово место у тој општој хијерархији велике војничке организоване заједнице и његова права и власт, и по коме се свакоме од њих одређује улога и функција у животу и раду војске и зна ко коме има право да заповеда а ко кога да слуша.

Из тога се види колико је огромна важност ранга у војсци и како велику улогу има он у њеном животу. Такав, пак, један важан чинилац, за који су везани основни односи у војсци, очевидно, не сме бити подложен честим ни олаким променама, јер би свако ремећење ранга у војсци неминовно водило и поремећају оних односа који се на њему заснивају, па и штети по важне интересе и обзире који су са тиме у вези. У принципу, дакле, једном стечени и заузети ранг не сме се мењати ни губити, већ се има поштовати и очувати као тековина онога коме припада, тековина, стечено право у које се не сме дирати, сем у случају крајње потребе, па и тада само на основу закона и законским путем.

Само закон, дакле, и то закон о устројству војске, као основни закон, може одредити ко, у којим случајевима, како и за колико може изгубити од свога стеченога ранга, јер је овај једна од основних институција у војсци. Административним путем т. ј. решењем административне власти губљења ранга не би никако требало ни смело да буде, па ни у име дисци-

плинске казне, јер дисциплинске кривице нити су нити могу бити тако тешке кривице да би било потребно, и требало допустити, да њихови учиниоци и свој стечени старешински ранг губе у име казне, нити би, пак, таку важну ствар, као што је губитак ранга, било мудро остављати дискреционој власти једнога човека, јер нису искључене погрешке, које се, једном учињене, не дају поправити нити њихове штетне последице отклонити или загладити.

Најзад, таква врста дисциплинске казне, апсолутно је и непотребна, јер, кад министар војни има неограничено право да за сваки тежи дисциплински суд, услед чије сваке осуде официр, ако не изгуби и сам чин увек губи ранг за онолико време коликим је удаљењем од службе кажњен, онда на што ће министру право да и сам одузима ранг у име казне?

Сви ти разлози свакако су морали руководити старешине, који су за протеклих шест и по година заузимали положаје на којима су према Уредби о војној дисциплини имали право изрицања те врсте казне, а то су Врховни командант одн. начелник штаба Врховне команде и министар војни, да ту ново-заведену врсту казне сматрају као непотребну и неумесну, кад је ни један од њих, па чак ни онај који ју је и унео у пропис, ни један једини пут није употребио, јер се иначе тај факт другојаче не може објаснити.

Казну губитка ранга за офицере, дакле, треба, као и казну строгог затвора са везивањем за редове, избацити из прописа, не тражећи ни њој никакве замене.

3. У нашем систему дисциплинских казна постоји за све категорије војних лица, као најважнија и најчешћа у употреби, врста казне, казна затвора. Мада је то једна од најстаријих и опште усвојених врста казна, и важи као врло ефикасна, ја сам одсудно противан њеној примени на офицере и подофицере, и мишљења сам да је за те две категорије војних лица треба укинути и потражити јој замену у којој погоднијој и ефикаснијој врсти казне, јер за дисциплинске иступе код тих војних лица:

а) нема довољно оправдања у неопходности на којој би се оснивала њена примена, јер нити је довољно ефикасна и корисна по дисциплину, нити је без могуће замене другом бољом и ефикаснијом врстом казне;

б) не слаже се никако са положајем, позивом и улогом старешине у војсци;

в) дејствује убитачно на душу, дух и морал кажњеног официра и подофицира;

г) штетна је, такође, и по саму службу у војсци и њене интересе; и,

д) чини, на штету официра и подофицира, као једне категорије државних службеника, један груб изузетак од свију осталих категорија државних чиновника и службеника.

Да то аргументујемо!

Ad a) Казна је, у опште, једна повреда извесног личног права онога који се кажњава, јер му се у име казне извесно његово право одн. правно добро, нпр. живот, слобода, част, имање, чин или звање, и т. п., или сасвим одузима или ограничава и умањује или привремено суспендује. Као таква, она је у основи противна основном појму права и може имати оправдања само тако и у толико, ако је и у колико је неопходна за заштиту каквог још важнијег правног добра, правног поретка или у опште каквог вишег, општег интереса. Та неопходност њу мора карактерисати и пратити увек, како у погледу њене природе и врсте, тако и у погледу примене њене у сваком конкретном случају.

И дисциплинска казна, ма које врсте била, као такође повреда извеснога права кажњенога лица, мора бити неопходна за постижење каквог важног циља, те да би била оправдана. Тај постулат још већма се мора истаћи кад је у питању казна затвора као дисциплинска казна за официре и подофицире, јер, лишавајући слободе кажњенога, она чини једну тешку повреду врло важног, основног, човечијег права, а међутим њеној су примени повод тек само дисциплински иступи или погрешке, дакле релативно незнатне повреде правног поретка, више формалне него материјалне природе, више повреде прописа војничкога реда него права у ужем смислу.

Да би, пак, казна затвора могла бити неопходна као дисциплинска казна за официре и подофицире, па према томе била и оправдана, потребно је, пре свега, да је у свом дејству у потребној мери ефикасна, да је, дакле, у стању да послужи циљу коме има да служи, да је довољно погодна за заштиту реда и дисциплине и за спречавање њихових повреда и нарушења, а поред тога, још и да ју је немогуће заменити којом ефикаснијом и бољом врстом казне која би са мањом повредом личних права била у стању да производи јаче и повољније дејство у правцу који се жели.

Те услове, пак, казна затвора, као дисциплинска казна за официре и подофицире, не испуњава, те није ни неопходна, па, следствено, не може имати довољно оправдања у своме постојању и примени. Она, пре свега, није довољно ефикасна, јер је врло мален број оних које је у стању да застраши те да из бојазни од ње не греше против прописа реда, службе и дисциплине, што би био још један једини могући правац њенога дејства, пошто се по самој природи те казне никакво-

друго дејство, сем застрашења, не може од ње ни да изискује нити да очекује. Она је, прво, сувише кратковремена да би својим извршењем могла кога озбиљно застрашити, за шта би јој требало знатно дуже трајање но што је максимум од 30 дана. Сем тога, она ни по начину како је официри и подофицири извршавају не може де улије некакав страх, јер, за разлику од дисциплинског затвора за редове, не представља никакву осетнију телесну неугодност за кажњенога, нити би то за те категорије лица, као старешнâ у војсци, она то и смела да буде, те ни по томе није у стању да богзна кога од њих уздржи од погрешака. Ако и има кога који се толико плаши казне затвора, то само могу бити они добри и честити који још нису били у опште кажњавани, алк такви исто тако зазиру и од сваке друге казне, па и од самог укура, просто само зато што је то казна, а не за то што је оваква или онаква по начину извршења, и они неће никад, или ће врло ретко, и то махом случајно, доћи у прилику да казну затвора искусе; а, како казна затвора обично долази тек после исцрпених блажих врста казна, када је овима кажњавани већ, више мање, навикао на казне, то је и она, кад на њу дође ред да буде употребљена, већ унапред лишена сваког могућег утицаја на таквог субјекта. Шта више, искуство нам показује, да у многим случајевима они официри и подофицири који су већ кажњавани затвором, лако на њ оуглају и постану неосетљиви према тој казни, а понеки од њих често пута хоће из пркоса да покажу још извесан извештачен понос што им старешине, кажњавајући их затвором, ипак ништа не могу, а колико је то, и једно и друго, штетно по дисциплину и морал у војсци није потребно нарочито истидати.

Само последицама, које у службеном погледу прате примену казне затвора, ова још може уливати извесну бојазан официрима и подофицирима, а никако сама собом као казна. Те последице, као што су нпр.: за официре губитак извесних додатака, уношење казне у оцену и могућност да се због казне изостане од унапређења, а за подофицире губитак плате, неспоручљива оцена и изостанак од унапређења, а и могућност да се кажњаваноме не одобри останак на поновном року, — представљају осетан губитак за кажњене, те на тај начин имају и извесан повољан утицај на њих. Али те последице, ма како биле од повољног утицаја, не могу правдати саму казну затвора, ако ова сама по себи не даје користи, нити је, пак, чине неопходном, јер те исте последице, и са истоветним дејством, прате одн. могу пратити и сваку другу врсту дисциплинских казна која би сама по себи била кориснија и оправданија, ако јој их прописи придају.

Сем тога, исто тако не стоји ни то, да се дисциплинска казна затвора не би могла успешно заменити којом другом врстом казне са јачим и повољнијим дејством. Кад већ и иначе казна затвора сада повлачи за собом као последицу губитак извесних новчаних принадлежности, онда зашто се она не би могла у опште сасвим заменити казном одузимања плате и личних додатака, као што се овом она већ замењује код војних чиновника, званичника и свештеника, и као што ова казна постоји за све остале државне чиновнике и службенике. Таква би казна била без свих оних тешких махна казне затвора, које ћемо у даљем излагању упознати, а при том била би врло корисна по одржање реда и дисциплине у војсци. Она је много ефикаснија од казне затвора, јер се, не унижавајући кажњенога, много теже подноси пошто га лишава средстава потребних му за живот, и за то је у стању да свакоме улије, ако не страх, а оно бар старање да не греши, па према томе и да се уздржи од хотимичних погрешака. Сем тога, та врста казне има и једно друго важно преимућство над осталим казнама, а то је што се неумесно примењена даје лако поправити од стране виших старешина било по жалби кажњенога или и иначе, што је код казне затвора апсолутно искључено, јер се издржани затвор не да ни на који начин више поправити. Самим тим, пак, што се том казном кажњени официр и подофицир доводе у један тежи материјални положај, старешине би се њоме много рационалније, са много већом обазривошћу и хладнијом проценом, па дакле и правичније, служили, што код употребе казне затвора није увек случај, јер је код појединих напраситих старешина ништа лакше него са обуке, или иначе, отерати потчињенога у затвор или му на лицу места изрећи ту казну, немајући ни времена ни потребне сталожености да претходно процени све обзире који се морају узети у рачун при изрицању, одређивању врсте и одмеравању величине казне, па ни да оцени умесност употребе баш те врсте казне или бар изречене мере њене. Најзад, казна одузимања плате има и ту добру страну што је корисна по фискалне интересе државе, јер по казни одузета плата остаје држави као уштеда или иде у корист какве хумане установе нпр. инвалидског фонда, или т. п., како се то Уредбом буде регулисало. Овај разлог, истина, није и не сме бити одлучујући, али тек ипак није без значаја кад је у питању једна врста казне која је, и иначе, по главним својим особинама већ корисна по интересе које има да штити, као што је случај са овом врстом казне.

Дисциплинска казна затвора, дакле, нити је по чему неопходна нити корисна по дисциплину, а при том даје се врло добро заменити новчаном казном као бољом и ефикаснијом.

Ad б) Официри и подофицири су старешине, вође, учитељи и васпитачи војника, војске. Да би тој врло великој и врло сложеној улози својој могли довољно одговорити и имали у њој успеха, они јој се морају посветити целокупним својим бићем и свим силама својим, морају у њу уносити и ставити јој у службу како сву своју умну делатност и стручна знања и способности, с једне стране, и физичку енергију, рад и напоре, с друге стране, тако и свеколики свој утицај на своје млађе у свима правцима, који утицај они над овима постижу и врше личним примером појимања дужности, љубави према Отаџбини, преданости служби, истрајности и пожртвовања, старешинским ауторитетом и сопственим угледом својим међу млађима.

Сви остали од ових васпитачких и у опште утицајних удела зависе лично од сваког старешине—официра и подофицира — али старешински ауторитет и лични углед свакога од њих међу млађима у многоструком зависе и од општих и службених услова и прилика у једној војсци, и њима се, као важним чињеницама у животу и раду војске, поред личног настојавања свакога старешине, мора и у целокупном уређењу војске поклонити нарочита брига, те да им се поставе најпогоднији услови за развијање, подизање и одржавање њихово на потребној висини и да се брижљиво отклони све што би их могло окрњити или ма у ком виду довести у питање. Та брига, дакле, мора провејавати како кроз све прописе који се тичу старешинског кадра у војсци, тако и кроз све поступке виших старешина према нижим старешинама.

Установа дисциплинске казне затвора за официре и подофицире томе не одговара. Она се никако не слаже са положајем, улогом и достојанством старешине у војсци. Својим издржавањем у касарни трупе којој кажњени официр одн. подофицир припада, дакле на очиглед свију његових потчињених и млађих, та казна неоспорно излаже кажњенога подсмеху, убија му углед код млађих и слаби му старешински ауторитет, а тиме у јакој мери шкоди и примерном и васпитном утицају његовом на њих и у опште улози његовој као старешине им и учитеља. Ништа није бедније за углед старешине него да га потчињени, којима он треба да импонује у сваком погледу, гледају затворена по казни, нити убитачније за његов старешински ауторитет него што су подсмешљива и злурада сашаптавања војника о кривици и „апси“ њиховога командира, водника или наредника. Такви злуради коментари на штету угледа, па следствено и ауторитета, дотичнога старешине, вероватно се никад, или бар у већини случајева, не би појавили у глави, а још мање у души војника да тога старешину нису

видели у затвору. А са каквим ће расположењем, управо багателисањем, после тога војници од таквог старешине примати савете, моралне придике, претње казном, па и саме казне, као и какав ће даљи утицај његов бити на њих, лако је погодити.

Казну, која даје такве резултате, треба, дакле, у највишем интересу војске укинути и заменити погоднијом врстом казне која неће тако убитачно дејствовати на основе војничког морала и дисциплине, јер је од свију других обзира ту много важније одржање старешинског ауторитета на достојној висини, а он се не може одржати ако се и лични углед старешине у очима млађих не очува.

Ad в) Не мање убитачно та казна утиче и на дух и душу, на морал и осећаје сваког иоле осетљивог, интелигентног, васпитаног и честитог официра и подофицира, јер му све то морално благо, које је најсигурнији темељ његовом војништву, трује, понижавајући га убија му понос и достојанство, без којих се један старешина, па чак ни добар војник, не може ни замислити, или му их, у сваком случају, бар отупљује и слаби. Ма за какав иступ била употребљена и ма колико се кажњени осећао кривим, та казна ипак, самим начином извршења, редовно код њега изазива осећање неправде, убеђење да га старешине њоме гоне и тиранишу из мржње, јер је у природи човека да се никад не осећа онолико кривим колико се то службено одн. од стране његових старешина узима. Из тог осећања и тог убеђења потиче огорчење према старешини који је такву казну изрекао, и код једних револт а код других утученост.

Међутим, позив војничког вође изискује од нега да однегује и очува свој дух потпуно свежим, пуним замаха, полета, заноса, одушевљења и пожртвовања, и да га таквог и другима, својим млађима које спрема и има да води у победе и у смрт, улива и улије. А како ће он то, кад му га сами војни прописи, па и његови старији, примењујући те прописе, и нехотице саламају у место да подижу, и кад су му већ и сломили крила за лет таквим законским мерама, казнама, од којих се ништа боље ни корисно не може да очекује? Како ће на друге да преноси нешто што је и сам већ изгубио? Јер, дух треба код старешинског кадра најбрижљивије неговати и штедити га од сваког непотребног, или јачег но што треба, потреса, те да би га било онда кад је најпотребнији, у одсудним тренуцима, и да би остао очуван, активан и плодноносан, јер само ко штеди тај и а, а казном затвора то се никако не може постићи. Напротив, та казна, у место да подиже и поправља оно што је посрнуло или пало, још већма обара и руши.

Ad г) Али штетност дисциплинске казне затвора не зауставља се само на области старешинског ауторитета и угледа и војничког морала, већ задире такође и у интересе саме службе. Лишавајући кажњенога слободе, та га казна, у исто време, и од службе одваја и навикава га на нерад. Да од тога служба у команди трпи уштрба, то је ван сваке сумње, али је тако исто истина и то, да от тога у ствари трпи штету и сам кажњени. Време проведено у затвору за њега је, као војника и као учитеља војничког, изгубљено, јер он за то време у опште не учествује у животу и раду своје јединице, у којој увек има, не само друге — своје потчињене — чему, него и сâм много шта, да научи. Душевно депримиран он проводи време у затвору у бадаваџисању и излежавању, не радећи, не читајући и не мислећи ништа, или бар ништа паметно ни корисно, а, како готово увек има поред себе по којег друга те исте судбине, то и картајући се са њим по цео дан и пијанчећи ноћу. Шта од таквог режима могу да очекују дисциплина и војска? Ништа, сем суве штете. И онда нашто задржавати и употребљавати такву врсту казне од које се само штете има?

и, ad д) Најзад, затвор као дисциплинска казна представља за офицере и подофицере, на њихову штету, један чудан и ружан, ничим неоправдан и изузетак од осталих државних чиновника и службеника. Ни за једну другу категорију државних чиновника и службеника не постоји у нашим законима и прописима затвор, нити у опште лишење слободе, као дисциплинска или административна казна, већ само укор, одузимање плате, премештај по казни, отпуст из службе и лишење звања, па чак и за иступне кривице из општег казненог законика њима се тамо прописана казна затвора увек замењује новчаном казном. Једино се офицери и подофицери у име дисциплинске казне затварају, и ако су и они државни чиновници одн. службеници у свему као и остали. Тај изузетак на штету официра и подофицира не може се апсолутно ничим правдати, па ни особеношћу живота, функције и потреба војске, јер је, као што напред видесмо, баш у том погледу без оправдања и штетан. И то је, дакле, један од не мање важних разлога са којих дисциплинску казну затвора за офицере и подофицере треба укинути, па је, као што је већ речено, заменити казном одузимања плате као много повољнијом по дисциплину и подударнијом са интересима војске.

Напомињем, да, и ако су садањим законом о устројству војске каплари из реда подофицира, коме су раније припадали, издвојени у засебан ред нижих чиновна, и мада се њихов положај у војсци у многоме разликује од положаја подофицира,

ипак сам мишљења да их у погледу дисциплинског кажњавања не би требало двојити од њих, као што их ни садања Уредба о војној дисциплини не двоји, и да, према томе, све што је овде речено за подофицире треба да важи и за капларе, јер су и они, као и подофицири, старешине војсци, те и за њих као такве постоје у главном сви они обзири који се и на подофицире односе.

Исто тако, мишљења сам, да би и питомце свих војних школа и завода, који још немају никаквога чина, требало у погледу дисциплинског кажњавања издвојити из категорије обичних редова, као што се и у многим другом погледу издвајају од њих, па примењивати на њих казне прописане за подофицире, са том само разликом што би за њих казна лишења чина, који немају, била замењена казном отпуштања из завода са упућењем у труп. Разлог је за то у томе, што се они спремају за будуће старешине и наставнике у војсци или за специјалне службе у њој, те им је и положај и својство у војсци, док су у школи односно заводу, приближнији подофицирском него редовском, па и поступање према њима у опште треба да буде такво.

5. Казну затвора за редове треба и даље задржати, за то: што према њима таква казна нема оних махна и штетних утицаја које, према напред изложеноме, има у погледу на офицере и подофицире; даље, што је за редове она, по начину издржавања, строжија, јер се издржава у ћелији и са наизменичним смањивањем obroka, те је према томе ефикаснија; што је еминентно војничка казна; што се за ту категорију војних лица не би могла ни једном другом, по дисциплину погоднијом казном да замени; и најзад, што и у општем казненом закону постоји за иступна дела, те јој редови и ван војске, у којој само привремено служе, подлеже.

Само, та би казна још много осетнија, ефикаснија и кориснија била ако би се у Уредбу о војној дисциплини, а и у Закон о устројству војске, унела одредба да се време проведено у дисциплинском затвору не рачуна у рок службе већ да га кажњени имају да наслуже. За нашег војника, који са једном необично јаком чежњом очекује дан свога отпуста из војске, и за кога је повратак из војске кући са исписницима једно велико питање угледа и поноса, то наслуживање дисциплинске казне затвора било би осетније и теже него ма која, па и најтежа, казна, те би, више него и једна друга казна, било у стању да војнике уздржава од хотимичних дисциплинских и општих иступа.

6. У нашој су војсци одавна у употреби прекоредна служба и друге мере као казне, не само за редове за које су и Уредбом

о војној дисциплини предвиђене, већ и за подофицире (и капларе), као што је нпр. продужено дежурство, излажење на рапорт, недопуштање изласка у варош, и т. д., и ако за њих оне у Уредби не постоје. Те су се казне, тако рећи, саживеле са трупом и животом и службом у њој, јер сасвим одговарају приликама и потребама у војсци и дају добре резултате по службу и ред у трупи, и за то би их требало и за подофицире и капларе унети у прописе Уредбе о војној дисциплини, слично ономе како је то за редове учињено, и на тај начин санкционисати досадању њихову употребу и легализовати је за у будуће.

III.

У погледу обима и надлежности дисциплинског кажњавања налазим, да је нижим старешинама дата сувише мала власт према потчињенима и да би је требало повећати, јер би се тиме, у интересу службе и дисциплине, појачао и њихов старешински ауторитет. Нижим старешинама је нарочито потребно подићи ауторитет, дајући им већу власт кажњавања, за то, што су они у непрекидном и непосредном додиру са својим потчињенима, што им, истина, даје могућности да врше непрекиднији, сталнији и јачи утицај на њих, но што то могу виши претпостављени који се, по самом свом положају и природи своје службе, ређе и на одговарајућем одстојању појављују у нижим јединицама поверене им трупе, али тај ближи додир нижих старешина са потчињенима у исто време, с друге стране, смањује њихов и онако мали ауторитет код потчињених; па, како сем тога, и услед тога, дисциплина, ред, обука и служба у трупи леже поглавито на њима, врло је важно да им се вршење те тешке улоге олакша појачањем њиховог старешинског ауторитета, при чему је дисциплинска власт кажњавања једно од првих и најмоћнијих средстава.

То повећавање власти требало би нарочито да обухвати подофицире, водче официре и командире основних јединица, јер су они ти којима је то првенствено потребно.

IV.

У прописима о поступку при дисциплинском кажњавању нарочито се истиче потреба за двама врло важним реформама. Тако:

1. На првом месту, потребно је дати вишим старешинама право да могу строгу казну, изречену од стране нижих старешина, ублажити кад нађу за потребно. По садашњој Уредби то им право не припада, већ имају право само да благу казну, изречену од нижих старешина, поопштре, или да је пониште ако је неправилна или неумесна. То је очевидна празнина

прописа, која не само да теоријски представља један апсурд, јер право на поштрење благе казне и на поништај неправилне казне логички несумњиво имплицира и право на ублажење строге казне, него таква празнина води и у пракси штетним резултатима одузимајући могућност вишим старешинама да сувишну и неоправдану строгост нижих старешина у кажњавању потчињених корегирају и да тиме употребу дисциплинских казна постављају на правичнију и једнообразнију основу.

Сваки старешина има своје посебно мерило у избору врсте и у одмеравању величине дисциплинских казна у појављеним случајевима које има казном да расправи, и отуда је неизбежна и неједнакост, често пута врло груба, у примењивању казна у разним јединицама, тако да бива да један старешина извесну погрешку у свом подручју кажњава затвором као најтежом врстом казне, док други старешина истога положаја у свом подручју такву исту погрешку расправља најблажом врстом казне — укором.

И ако свака казна мора у примени да буде строго индивидуалисана, т. ј. изабрана и одмерена према личности, т. ј. према свима субјективним, а нарочито службеним, својствима лица које се кажњава, као и према објективним околностима учињеног дела, те и слични па и истоветни иступи не морају бити у разним случајевима истом врстом нити подједнаком мером казне расправљени, ипак се безразложне претераности у том неизбежно неједнаком поступању према разним лицима морају, из обзира правичности и у интересу морала у војсци, избегавати, ублажавати, па, у границама које принцип индивидуализације казне допушта, и изравњавати.

Потребно је, дакле, и у интересу дисциплине и жељенога дејства казне, као и из обзира правичности и ради нужне сразмере између кривице и казне, да виши претпостављени који су, и по искуству и спреми, и по положају и годинама старости, и по удаљености од личности коју треба казнити, већма у стању да у одмеравање дисциплинских казна уносе много правилнију оцену и више одмерености и објективности, буду у могућности да умесност и правилност казнâ, које њихови потчињени изричу, цене у свима правцима, да погрешке ових при томе исправљају и да сувише неједнако поступање њихово у употреби казнâ у подобним случајевима отклањају и претеране разлике изравњавају. То, пак, више старешине моћи ће потпуно да изводе само тако, ако буду имале права и да сувише строге казне ублажавају, као што имају право да сувише благе поштравају и неумесне сасвим поништавају.

2. У чл. 50. садање Уредбе остављено је оцени ми-

нистра војног, које ће се дисциплинске казне официра и како саопштавати официрском кору, а осталим претпостављенима стављено је у дужност да сваку официру изречену казну својом наредбом саопштавају официрима свога подручја. Том одредбом о објављивању официрских казна ишло се на то, да се, предавањем кривице и казне кажњеног официра осталим официрима, на ове примером утиче да не падају у подобне погрешке. Међутим, у ствари се од тога има сувише незнатна корист, јер је врло мален број оних које ће саопштавање туђих кривица и релативно лакших казна спречити да греше, а да би та иначе рђава и штетна пракса могла имати оправдања. Напротив, то објављивање официрских казна путем наредаба има две битне махне: прво, оно вређа човечанско и официрско достојанство кажњенога, јер га погађа у осећаје поноса, угледа и уважења, те му причињава један сувишан бол који се не би смео да наноси официру ни кад је кажњен, с обзиром на његов положај и позив; и друго, оно се као такво неједнако осећа и подноси, није, дакле, за све равномерна мера, па дакле ни правична, јер докле је једни сасвим мало, или нимало, осећају, дотле је други осећају као тешку увреду. Најзад, у колико то објављивање није редовно и обавезно, оно је и произвољно чим се не примењује у свима случајевима и према свакоме кажњеном официру без разлике, а то је такође једна незгодна страна те праксе.

Лако је увидети, да те махне објављивања официрских казна путем наредаба могу бити у војсци више од штете но од користи која је, ако је и има, по претпоставци да ће примерно утицати на остале официре, у сваком случају минимална, и за то би свако такво објављивање редовних, дакле лакших, дисциплинских казна требало укинути, управо забранити, а задржати га само за казне које изричу војни судови — редовни и дисциплински.

V.

Најзад, и прописи о жалбама против дисциплинских казна изискују, по мом мишљењу, једну врло важну измену.

Због саме природе дисциплинских казна и циља коме оне имају да служе, у садањој Уредби постављено је опште правило да жалбе против дисциплинске казне може бити само после њеног извршења над кажњеним а никако раније. Сасвим је логично, да дисциплинска казна, чији сав значај и најважнија одлика, од које првенствено зависи и њено дејство и корисност, леже у њеној брзој примени, у брзом изрицању и извршењу, не сме у тој примени бити ничим ометена, па ни жалбом кажњенога, јер би тиме и главни њен утицај био осујећен и циљ пропуштен. Због тога се, изузетно од општег

принципа да право на жалбу претходи извршењу казне и да употреба тога права задржава казну од извршења, не може ни допустити дисциплински кажњеноме да се жали против казне пре но ште је издржи.

Али, ако је то несумњиво оправдано док су у питању оне дисциплинске казне које се по својој пролазној природи могу и, у интересу реда и дисциплине, морају брзо, дакле без одлагања, да извршују над кажњеним, као што су нпр. казне укора, притвора и затвора, то се већ не може са довољно разлога рећи и за оне дисциплинске казне које или по природи својој и начину извршења не могу одмах бити извршене, као што је нпр. случај са казном одузимања плате и у опште новчаном казном, или су, пак, такве да кажњенога дефинитивно лишавају извеснога права, као што је нпр. казна лишења чина за подофицире и капларе, те, и ако би саме по себи могле бити брзо извршене, то није ни у колико потребно нити би томе, из обзира целисходности ваљало приступати пре него би таква казна, поводом жалбе кажњенога, добила потврду одн. одобрење надлежног вишег старешине, дакле извршну силу.

За те врсте дисциплинских казна држим да би умесније било изузетно допустити кажњенима употребу права жалбе пре извршења казне, јер би у противном случају било знатне штете од евентуалног накнадног поништавања изречене и већ извршене које од тих казна од стране вишег претпостављеног по жалби кажњенога, пошто би у таквом случају било више него незгодно већ лишеног чина и отпуштеног из војске подофицира враћати натраг у војску и враћати му без потребе и неумесно већ одузети му чин, као што би и у рачунској администрацији било зборке ако би се извршене казне одузимања плате или новчане казне морале, услед поништаја по жалби кажњенога, враћати кажњенима и брисати из рачунских књига.

То су главне начелне измене које би, по мом мишљењу, требало учинити у садањој Уредби о војној дисциплини, те да она у примени одговара интересима војске и буде од користи по дисциплину. Те су измене, по својој важности, не само потребне него и хитне природе, управо неодложне, јер би имале да отклоне све оне незгодне стране садање Уредбе на које се напред указало, те им треба и приступити што пре.

Остале измене, које би се имале још учинити, ситније су и мањег значаја, и више су техничке природе, ствар систематизирања, редиговања и стилизације.

Љуб. А. Дабић,

судски пуковник.

БРИТАНСКА И ФРАНЦУСКА ДОКТРИНА О НАПАДУ ПЕШАДИЈЕ.

УПОРЕЂЕЊЕ НОВИХ ПРАВИЛА ОБЕЈУ ЗЕМАЉА, ОД КАПЕТАНА
В. Н. LIDELL HART-А.

— Са седам слика у Прилогу. —

У британском часопису *The army quarterly* (јун 1922) објавио је капетан В. Н. Lidell Hart упоређење француског пешадијског правила¹ са британским прописом², које омогућава да се кратким путем упознамо са најважнијим начелима ових правила о нападу пешадије. Стога ћемо написати капетана Харта изнети у целости и допунити га — где то буде било потребно — цитатима из дотичних правила; ове ћемо због лакше прегледности ставити у примедбу под црту.

Сада, пошто је званично објављена друга свеска енглеских пешадијских правила 1921., биће занимљиво упоредити њихову доктрину у погледу офанзивне акције пешадије са оном, коју испољава II. део француског привременог правила за маневар пешадије, које је такође објављено 1921. године. Француски полузваничан часопис *Revue Militaire Générale* затражио је недавно од писца, да му достави критичну студију нових француских пешадијских правила и писац мисли, да ће утисци прикупљени при решавању овог податка бити од интереса и за британске читаоце.

Ватра и покрети.

Једина темељна разлика доктрина долази од разноликог схватања елемената „ватра“ и „покрети“. Француска правила изјављују, да од оба елемента, ватра и покрети, који заједно чине пешадијин маневар, ватра преовлађује. При површној процени изгледало би, да је то само ситна разлика између ове и британске доктрине, која придаје једнаку важност и ватри и

¹ Règlement provisoire de manoeuvre d'infanterie du 1-er fevrier 1920, 2-me partie.

² Infantry training, vol. II. War, 1921.

покретима¹. Но, проучавајући француска правила проналазимо, да ова почетна одредба утиче на наредне одредбе у толикој мери, да ситна пукотина постаје права раседина у доктрини. Овај аксиом може се сматрати као извор главне разлике између оба правила. Истина је, да Французи додају: „оба елемента су нераздвојна“, и „да је циљ ватре само, да спрема пут покрету, који остаје једини решавајући чинилац“. Али ипак налазимо у целом правилу, да је прилично мање пажње посвећено кретању или маневру у упоређењу са ватром, него што је случај у британским правилима.

Три тврђења у уводном извештају министру војном назначују темељ, на коме почива француска доктрина. Изјављује се „да је ратно искуство јасно доказало, да се пешадија у вршењу свога задатка — освајање и одбрана земљишта — не може сама борити и да је помоћ осталих родова битна“.

¹ Тачка 130, француских правила гласи:

„Оба елемента офанзиве јесу *вашра* и *покреши*: ватра, једини поступак који дозвољава деловање на систем непријатељских ватри; покрети једини пресудан чинилац, једино јемство успеха.

„Победа или пораз у битци имаће увек, ма који био изглед борбе који даје употреба познатих и будућих оружја, ову непогрешну потврду: пешадија наступа или пешадија одступа. Треба дакле наступати. Да би се наступало упркос непријатељу, треба га својом сопственом ватром спречити, да се користи системом ватри који је спремио: треба имати *вашрену превласи*.“

„Кад је противникова ватра дезорганизована, кретање је могућно на погледу непријатеља са малим губитцима. То је први резултат, коме треба тежити. Ако није постигнут, не може се надати, да ће се борба провести до сретног краја.

„Проблем офанзиве своди се дакле на то, да се омогући, да се управља и да се искористи наступање пешадије“.

Члан 7. бришанских правила каже:

„1. *Камен шемељац пешадијске тактике је начело о вашри и кретању.*

„Успех, било у нападу било у одбрани, зависи у велико од умесне комбинације ових елемената и припремаће се помоћу студије ватре и кретања.

„2. У нападу је задатак пешадије, да се бије са непријатељском пешадијом и да је уништи. Да би то постигла, пешадија мора да изврши покрете, да би дошла у бој прса у прса, наступајући од заклона до заклона, избегавајући непријатељску ватру брзином кретања и најзад тежећи, да помоћу покрета дејствује око непријатељског бока. Она штити своје покрете ватром угушујући дејство непријатељске ватре и присиљујући противника да се склони. Главни задатак других родова је, да постигну овај резултат, али пешадија мора увек бити спремна, да се ослони на своју сопствену ватру, да би јој помогла у наступању. Најзад, кад је пешадија дошла у непосредан додир са непријатељем, она мора, комбинујући ватру и напад, да допуни јуришем његово уништење. Овај ће извршити обично са највећим дејством са једног бока.

„3. У одбрани, пешадија се користи ватром, да одбије непријатељски напад, док саумесно извршеним покретима често може успорити непријатељско наступање. Комбинација ватре и кретања је битна за успех противнапада.

Ретко ће ко негирати истину горе реченог, у колико се то односи на општи изглед битке против непријатеља, који је опремљен савременим механичким оружјем и средствима.

Са друге стране вероватно је, да ће се и Французи и Британци у скорој будућности борити против непријатеља мање организованих него у последњем рату. Њихови највероватнији противници у наредној деценији биће бунтовници у њиховим колонијама или раније непријатељске државе, које су лишене свог најтежег оружја.

Шта више, има могућности, чак и у борби против непријатеља опремљеног, као што су били Немци у прошлом рату, да пешадија може да савлада месни отпор или да се користи привременим нередом сама, помоћу својих сопствених средстава. Битно је, да се пешадији улије самопоуздање у своја средства и учини, да људи сматрају помоћ осталих родова као поклон, а не као стуб, без кога се не може¹.

¹ Биће занимљиво да упоредимо дотичне француске и британске правилске одредбе:

Тачка 45. (Особине пешадије) француских правила гласи:

„Као једини род оружја, који је способан да се бори кретањем и ватром, који је једино у стању да се бори на сваком земљишту и у свако доба, дану и ноћу, јесте пешадија главни род оружја, у чију се корист употребљују остали; ниједан од ових је не може заменити у извођењу њеног задатка у целости т. ј.:

да освоји земљиште са помоћу борних кола, артиљерије, авијатике и т. д. или чак и само помоћу својих сопствених средстава;

да уништи или зароби непријатеља, који држи земљиште, или најмање да га протера, гони и дезорганизује;

да сачува земљиште, које је заузела и да се тамо намести упркос противнападима.

У члану 46. је изложено, под којим се околностима пешадија бори и наведено, да у борби у сусрету или у нападу на неуређен положај са слабо комбинованом ватром пешадија може помоћу свог наоружања „наставити дубоко своје наступање ломећи месне отпоре, чак и кад јој више и мање не достаје потпора од стране артиљерије“. У борби против утврђених организација добро брањених ватром „напад треба да је припремљен и потпомогнут моћном артиљеријом, ако борна кола не стоје на расположању.

Са британске стране изложене су особине пешадије (и осталих родова) у ратној служби (field service regulations, Vol. II. Operations 1920) у члану 9. и 10.:

„9 — 1. Пуна се снага једне војске може испољити само, ако сви њени делови раде у тесној комбинацији...

„2 Пешадија зависи од артиљерије, митраљеза и понекад и од борних кола. Без коњичких и ваздухопловних јединица остају сви остали родови неупознати са кретањем противника...

„10 — 1. Пешадија је род оружја који напослетку задобија битке. Сарадња са осталим родовима је потребна; но ови не могу нити одвојено нити заједно тући непријатеља.

„2. Пешадијско оружје, које сачињавају пушка са ножем, пушкомитраљез, пушчана бомба, ручна бомба и лаки мерзер, оспособљава пе-

Друго је тврђење Француских правила, које појачава прво, да ватрена моћ онемогућава свако наступање, ако земљиште може бити тучено ватром браниоца.¹ Истина је, да правило доцније каже, да „пешадња треба да наступа, чим је непосредна ватра омогућила кретање са смањеним губицима, а да не чека потпуно уништење и неутрализацију одбране. Пешадија не треба никад да дозволи, да се задржи из страха од извесног броја губитака.“ Да ли нема опасности, да ће пешадија, која је пресићена овим мислима, изгубити своје самопоуздање. То је слична ствар, као и она, која је у прошлом рату развила код пешадије обичај, да чека на остале родове оружја.

Треће француско тврђење је, да је за наступање упркос непријатељу потребна надмоћност ватре.² Ово мирише на предратну идеју о општој ватреној борби за време једног застоја пред општим јуришем. Привремено попуштање ватре са непријатељских положаја може бити последица разних узрока. Артиљеријска ватра, интервенција борних кола, употреба дима могу створити прилику за тренутне јурише, који су карактеристични за савремену битку. Да ли не би било боље рећи „непријатељска ватра мора бити привремено угушена?“

Једна од најважнијих последица француског аксиома о већој важности ватре од покретâ јесте улога која је дата *пушкомитраљезу*, који одговара британском „Lewis gun.“ Французи кажу, да у новим методама борбе све тежи да се прикупи око ових оруђа. Сви чланови борбене трупе постоје само у вези са пушкомитраљезом, а њихов задатак према њему је

пешадију да развије снажну ватру у коме било правцу, да комбинује ватру и кретање и да ангажује далеког и блиског непријатеља...

„4. Та ватра протераће ретко одлучне трупе са њихових положаја. За то је потребан јуриш или претња да предстоји јуриш.

„5. Према томе је главни циљ пешадије, за који су остале операције само припреме, да дође у борбу прса у прса са непријатељем и да га уништи, убијајући или заробљавајући га. Снага која јој омогућава, да се бори са противником у мешавини, прса у прса, чипи пешадију родом оружја који одлучује у борби“.

¹ Сво је најбоље изражено у члану 77.

Јединице које улазе на бојиште, кад је додир успостављен, морају своје наступање да изврше на доглед будног противника, који је заузео уређен положај и располаже свима својим ватреним средствима.

„Овакво је приближавање операција, која је отежана тиме, што трупе доводи у домет не само артиљеријске већ и пешадијске ватре и што оне не могу да одговарају на ту ватру. Њено се извршење може замислити *дању* само после артиљеријске припреме, која би се завршила уништењем или бар скоро потпуном неутрализацијом бранилаца...“

² Види примедбу под 3.

„кретати, послуживати, снабдевати и штитити га.“¹ Треба објаснити, да се француски вод дели на три групе, од којих се свака састоји из два одељења, пушкомитраљеско одељење и стрељачко одељење. Последње има дужност да штити пушкомитраљеско одељење. Различно од француских утврђују британска правила, да пушкомитраљеске (Lewis gun) десетине исто као и све остале јединице одговарају саме за своје обезбеђење.²

Писац мисли, да ће се тесним везивањем стрелаца за околинду аутоматског оружја, које је последица дужности обезбеђења и њиховог увођења у групу, изгубити у маневарској моћи. Стрељачко одељење неће бити у стању да искористи све прилике за продирање и обилажење бокова непријатељских отпорних центара. Британска правила и доктрина дају више простора овој покретљивости на бојном пољу, на којој је основан захтев, да пешадија остане решавајући чинилац у битци. Британске стрељачке десетине³ су подесније за продирање и обилажење бокова. Извесно су Французи омаловажили особине пушке у рукама добро обучене пешадије, као што се показаше 1914. године.

Брзина са којом се пушка може управити против мете, њена окретност и удобност за гађање са сваког места и њен штедљив утрошак муниције чине је оружјем, коме се не може лако доделити споредан задатак.⁴

¹ Тачка 269 француског правила каже у првом ставу:
„..... војници (борбене групе) се развијају, скупљају око њега (десетара), наступају и извршују све покрете, индивидуалне и сложене, потребне за смештај, службу, снабдевање, заштиту пушкомитраљеза и за тренутно искоришћење резултата његовог гађања.“

Последњи став члана 273 гласи:

„Стрелци су развијени или постављени тако, да обезбеђују пушкомитраљез не сметајући његовом гађању и да могу и сами гађати.“

² Члан 10, под II—6.

³ Британски вод има две стрељачке десетине и две пушкомитраљеске десетине.

⁴ У овом погледу биће корисно, да упоредимо особине пушке, како их излажу француска правила са оним изнетим у британским правилима:

Чланови 47. и 48. француских правила гласе:

„47. Карактеристика *пушке* јесте: велика прецизност њеног гађања; довољна напетост путање, тако да усправан човек може бити погођен на целини путање од 600 метара; брзина гађања која може постићи 8 до 10 метака на минут без губитка у прецизности; лакоћа и окретност.

„Пушка је стога оружје за прецизно и удешено гађање, за *гађање које убија*, као и за изненадно и тренутно гађање.

„Она је уређена, да се може натаћи нож, због чега је и оружје за борбу у мешавини, прса у прса. Нож је главно оружје за ноћну борбу.

Чињеница, да Французи сматрају, да је највећа брзина гађања стрелца 9—10 метака у минути, што открива једно у неколико ниско стање пушкарства, имала је можда у некој мери за последицу њихов недостатак у поуздању у пушку.

У нападу, задатак пушкомитраљеза је гађање право унапред, да би се потпомогло наступање групе. У овом погледу слажу се француска правила са британским, која кажу (члан 10—3), да је начело употребе пушко митраљеских (Lewis gun) десетина потпомагање наступања вода и угушивање непријатељске ватре, док стрељачке десетине не стигну на јуришно одстојање.

Треба истаћи, да последњи део ове реченице није у складу са чланом 38—10, који каже „да треба било предње било потпорне десетине или обе да изврше јуриш“. Чак кад би пушкомитраљеске (Lewis gun) десетине биле употребљене, да ватром вежу непријатеља, док стрељачке десетине маневришу против његовог бока, морају прве стално радити на томе да се приближе непријатељу, те да би могле извршити јуриш, ако се за то укаже прилика. Мора постојати претња јуриша, да би се противникова пажња везала у пуној мери; ватра га сама неће преварити.

Ако би само ватра могла донети победу, у савременим војскама не би било места за пешадију; помоћни родови могли би је заменити са знатно снажнијом ватром. Али пешадија може да носи своју ватру у непосредну близину противника и да изврши ону претњу која проузрокује бегство непријатеља.

Писац као и други са већим искуством мишљења је, да аутоматско оружје треба сматрати као покретно оружје и да

„48. Ове особине чине, да је пушка *изванредно индивидуално оружје*.

„Стрелац борбене групе користи се њоме поглавито *по својој сопственој иницијативи* за прецизно гађање сваког објекта, који се појави у границама домета, на којим ватра може бити успешна.

„Гађање је борца, који је наоружан пушком, пре свега *дакле индивидуално гађање са великом прецизношћу*. Оно може бити у датом случају:

гађање по веровању, кад је видљивост рђава, у сумраку, у магли или кад пада снег;

шренушно гађање противника, који трчи или који се нагло појави на врло кратком одстојању;

Гађање мешавине скоро до краја домета.

Најзад, изузетно може бити потребно да се ватра извесног броја пушака концентрише, било да се замени аутоматско оружје, било да се са њима учествује у једном *изненадном гађању*“.

Члан 10—1 британских правила гласи:

„Пушка и нож су главно оружје пешака. Пушка припрема пут за јуриш а нож допуњује рад пушке. Битка може бити добивена напослетку само помоћу ових оружја. Стога је први захтев, који се ставља пешаку, поуздање у пушку и нож, које је основано на његовој *извежбаности у њиховој употреби*“.

га не треба употребљавати само за више и мање далеку заштитну ватру. На испресецима и покривеном земљишту пушкомитраљеци могу бити употребљени за фланкирање, пошто имају веће изненадно дејство.

Кад већ говоримо о питању пешадијског наоружања, треба да наведемо да француска правила, различно од британских, потпуно омаловажавају могућности, које даје употреба бомбе за стварање дима у погледу заслепљивања непријатеља.¹

Облици и фазе напада.

Француска правила оснивају своју класификацију на земљишту делећи га на три категорије:

1. слободно од вештачких препрека,
2. делимично покривено импровизованим одбранбеним организацијама.

Пуно покривено пољским фортификацијама.

У сваком случају, кажу правила, метод за напад је наступати од објекта до објекта у одређеном правцу.² Борба се стварно састоји у томе, да се пешадија креће од „полазне основице“, која је била уређена, другој основици, од које ће се учинити сличан скок.

Да упоредимо ову класификацију са одредбама британских правила. Члан 35. под 4 каже: „Степен отпора, који се може очекивати од непријатеља, одлучиће како треба замислити напад. Отпор може имати два облика: 1. Неорганизовани или хитно припремљен отпор као у борби у сусрету; 2. организован отпор који захтева опрезан напад.“

У стварности, разлика између обе класификације је мала, али британска класификација има бар предност, да је једноставнија.

Даље, Французи деле битку на четири главне фазе: приближавање, хватање додира, напад (закључно са јуришем) утврђивање експлоатација успеха³.

Писац налази, да је британска подела једноставнија, пошто сматра да приближавање спада под „обезбеђење у кретању“;

¹ Члан 11 британских правила каже:

„1. Дим је снажно помоћно оружје, које својом употребом дозвољава, да се *сакрију покрети*...“

„2. Начело употребе дима лежи у томе, да непријатељ треба да буде заслепљен једним застором иза кога се кретања могу извршити у пуној светлости.“

„3. Дим може бити употребљен од артиљерије, борних кола, мерзера или аероплана, док га пешадија употребљује помоћу пушке или ређе ручних бомби и помоћу лаких мерзера“....

² Члан 66.

³ Чл н 89.

она дели напад на извиђање и везивање; продирање и решавајући бочни напад; експлоатацију и гоњење.

Британска је подела једноставнија, пошто сваки батаљон који је ангажован у приближавању мора да тежи, да са својим средствима изврши све три фазе и пошто одговара распореду батаљона са једним предњим делом, потпорама и резервом.¹

Француска организација батаљона са три стрељачке чете и једном митраљеском четом вероватно је узрок подели батаљона само на два дела: предњи ватрени ешелон и резервни ешелон. Ова подела, изгледа, имала је и свој утицај на њихову доктрину у погледу експлоатације, о чему ћемо говорити доцније.

Говорећи о фазама битке француска правила истичу:

1. Било да се приближавање врши пре ухваћеног додира са противниковом пешадијом, било да се наступа иза трупа које су већ у додиру, први захтев који треба задовољити код бирања поретка за приближавање јесте — да се избегну губитци од ватре. Различно од овог, циљ је нападаог поретка пре свега да предње трупе могу дати потребну ватру, која ће спремати пут за њихово наступање.

2. Фаза хватања додира доноси као последицу непријатељске пешадијске ватре. Она има облик извиђања борбом и њом треба да се утврди противников главни отпор.

3. Напад је комбинована операција са артиљеријом и борним колима, која треба да сломи отпор са којим је ухваћен додир. а) Ако су претходне фазе утврдиле противничке линије на кратком одстојању, отпочиње напад са општим јуришем са полазног положаја. б) По освајању првог положаја и у свима случајевима, кад су отпорни центри распоређени по дубини и ширини, напад је наступање помоћу ватре са малим месним јуришима стално поновљеним, које се продужује док одређени циљ није постигнут.

Ово се слаже са британским правилима. Ова су, може бити, јаснија, пошто о почетном општем јуришу расправљају у одељку о позицијској војни. Предратна идеја о *општем јуришу* као кулминацији напада била је погрешна и проузроковала је многе скупоцене неуспехе.

Јуриш треба да отпочну групе по својој иницијативи, а не батаљони. Згодне прилике за јуриш су тренутне и њих треба одмах искористити. Општи јуриш би задоцнио у многим случајевима.

Правила продужују:

4. Ако је објект освојен, пешадија га очисти од непри-

¹ Британски батаљон има четири чете и један митраљески вод са 8 митраљеза.

јатеља, уреди се и одржава додир са непријатељем у одређеном правцу. Експлоатација успеха врши се у облику нових борби ради извиђања, ако се непријатељ повлачи у добром реду, или у облику безобзирног гоњења, ако одступа у неред.

Правила не расправљају експлоатацију у довољној мери; њихово тумачење није чак ни јасно. Гоњење морају по правилу да врше очевидно трупе, које су тек освојиле објекат.

Писац је у неколико махова говорио и писао о томе, да треба обратити већу пажњу питању о пешадијској експлоатацији. Он је тврдио, да је увек било пуно могућности за ову експлоатацију за време паузе у борби после освајања објекта и пре него што су нови батаљони могли да стигну, и такође после слома последњег објекта пре него што су други родови оружја могли предузети гоњење. Тврдио је, да ће неизбежно задоцњење бити последица, ако трупе, које су извршиле јуриш и освојиле своје објекте, морају бити тек уређене за гоњење, као и ако се употреби нов батаљон под новим командантом. У оба случаја, ако се нема на расположењу довољан број борних кола, престаће притисак на непријатеља, који добија могућност да се прикупи и уреди. Решење, које је писац предлагао, било је, да се која свежа јединица од оних под командом команданта који је освојио објекат, употреби за гоњење. Наглашавао је, да треба употребити батаљонску резерву за ову сврху. Британска правила прихватила су ово гледиште¹.

Ширина фронта

Француска правила одређују ширину фронта у приближавању за батаљон са око 1000 метара, за чету 300—500 метара, за вод око 150 метара. У нападу може ширина батаљонског фронта бити између 300 метара (у нападу на добро организован положај) до 800 метара. Ширина четног фронта биће око 200 метара.

Писац сматра, да су ове ширине сувише узане с обзиром на лекције прошлог рата. Британска правила кажу, да „на повећану одбранбену снагу треба одговорити повећањем ва-

¹ Члан 35, тачка 10—III каже:

„Резерве су средства помоћу којих командант батаљона или виши командант експлоатише успех или поправља неуспех. Ако је објекат освојен, он баца своју резерву у гоњење. У оваквим околностима, дезорганизовано стање непријатеља мора се потпуно искористити и ниједна прилика за експлоатацију непријатељевог месног неуспеха не сме остати неискоришћена. Нормални задатак резерве биће према томе, да експлоатише успех и тера гоњење, док је друге пешадијске јединице или јединице покретнијих родова, као што су коњица и борна кола, не стигну и прођу кроз њу...“

трене снаге“. „Повећати густину пешадије смањивањем ширине фронта, ако је непријатељ јак, значи само повећати број губитака без икаквих других користи“.

Извесно је, да је ширина од 200 метара за чету од 160 људи сувише мала за наступање у савременој ватри уређених положаја. Неколико група су исто тако у стању да се користе дејством артиљеријске ватре и борних кола, а да не трпе оволике губитке. Кад је већ јасно, да пешадијска ватра није довољна да освоји положај, онда је најбоље да се експонује што мањи број људи за експлоатацију користи, које дају други родови.

Истина је, да британска правила не дају никакав ослонац у погледу ширине фронта, али општи обичај у британској војсци је: за вод ширина од 200—300 јарди¹ и за батаљон 800—1200 јарди.² Овакве ширине фронта, изгледа да су више у сагласности са искуствима модерног рата него оне које су положене у француским правилима.

Поретци

Француска правила дају узор поредака за разне јединице у појединим фазама акције и објашњавају их у једном низу јасних слика. Докази против нормалних поредака дискутовани су; пре свега наглашавано је, да ни две ситуације у рату не бивају потпуно сличне. Но Французи су истакли, да би правила била пуна нејасних генералности и ограда и неразумљива за већину официра, ако би се написала на тако широкој основи, да би важила за сваки могућан случај. Оваква се оптужба може подићи против француских и британских правила прошлости. Потпуна слобода и недостатак упутстава официрима били су често једнаки хаосу. Француска правила прикупљају све ограде у уводном извештају и остављају целину слободну од ових заводљивих разматрања, која спутавају иницијативу и терете мозак просечног официра, који је у битци пуно запослен потребом, да обрати пажњу на земљиште и непријатеља. У битци је боље да се изабере уобичајени поредак, који одговара приближно ситуацији, и да се одлучно примени без оклевања, дангубе и забуне. Писац је увек говорио за одлучнији тон у правилима и за увођење извесних норми, које млађи официр треба и може да примењује. Чини нарочито задовољство, да су француски званични кругови познали ову потребу.

Узори построја дати у француским правилима су ови:

¹ 182—273 метра.

² 728—1092 метра.

А) *Приближавање. Батаљон и чета.* Поредак је обично у облику ромба (слика 1.) као што је предвиђен британским правилима. На широком фронту или на земљишту, на коме је извиђање тешко, препоручује се дупла колона (слика 2).

Ако је фронт изузетно широк, добар је поредак у облику троугла са три вода унапред и једним у резерви.

Б) *Напад.* Нападни поредак има нормално два дела или ешелона, ватрени и резервни ешелон. Батаљон има обично две чете у предњем и једну у резервном ешелону. Митраљеска чета и пратећи топовски вод могу се кретати са једним или другим ешелоном или између њих према тактичком задатку. Резервна чета креће се или по средини батаљонске зоне или по њеним крилним границама. Последње се примењује, ако се жели искористити који заклон, штитити бок или бити спреман за маневар против које слабе тачке.

У чети зависи број водова у ватреном ешелону од тога, коју јачину у пушкомитраљезима командир сматра за потребну, да би постигао превласт у ватри на целом своме фронту. На узаном фронту и против слабог отпора биће један вод у ватреном ешелону и три у резерви (слика 3.) У нормалном случају биће два вода у ватреном ешелону и два у резерви (слика 4). Кад се нема борних кола, кад мора пешадија да задобије превласт у ватри не чекајући артиљеријску потпору, биће три вода распоређена у ватрени ешелон.

Ове одредбе слажу се са британским правилима.

Поретци предвиђени за чете задњег ешелона су: ромб, дупла колона, трапез (слика 5) или у облику шаховских поља; у облику троугла или у ешелонима са једним истакнутим крилом (слика 6), да би се штитио отворени бок или спојиле две јединице, које су неједнако напредовале.

Вод. Поретци француског вода, наравно, разликују се од оних британског вода, пошто је први подељен на три групе а други на четири.

А) *Приближавање* Поредак са групама у једној колони препоручен је за приближавање кроз шуму, ноћу или да би се искористио који заклон (задњи вод, слика 1). Поредак са групама од прилике на једној линији са интервалима од 25 метара препоручен је као најбољи у шрапнелској или далекој митраљеској ватри (предњи водови слике 2).

Правила истичу, да троугао најчешће задовољава обе потребе и оставља резерву у рукама водника (леви задњи вод слике 2).

Б) *Напад.* У нападу је поредак троугла са две групе напред нормалан (десни предњи вод слика 4).

Поредак са све три групе напред разликује се у пракси

мало од предњег услед неједнаке брзине у наступању због земљишта и ватре (предњи вод слике 3). Он је потребан, кад се захтева сва ватрена снага вода или кад се вод скупи, да би избегао непријатељски бараж у нападу у рововској војни.

Ове поретке упоредићемо са дотичним поретцима предвиђеним британским правилима за вод.¹ Британски поретци извесно дају више простора и веће дејство маневру, пошто пружају воднику могућност да држи у својим рукама већи део своје снаге. Британски водник одређује мање људи у дефинитивну линију акције. Шта више његове потпорне десетине држе се одвојене од десетина за ватрену акцију, те се неће, лако увући у борбу пре него што ће се њихово дејство захтевати за који бочни маневар.

Група. За време приближавања наступа група обично у дугачким скоковима извршеним од целе групе. Поредак је колоне по један или по два.

Француска правила не предвиђају никакав нормалан поредак за групу у нападу; сваки построј се може применити сходно потребама тренутка. У специјалном случају напада иза покретног баража, француска група развија се у стрељачки строј са једном или две врсте. Нормалан је интервал између људи пет корака, различно од интервала од једног, два корака, који се примењивао при почетку минулог рата.

Тако су француски интервали доведени на ону величину, која је била уобичајена у британској војсци чак и пре рата. У овом погледу били су Британци несумњиво пред континенталним земљама, мада су у средњим годинама рата пали у исту потрешку.

Одељење. (équipe). Одељења се крећу у колони по један, сем ако су развијени као стрелци, у обуци и на маршу.

Последица тога је, да је нормални маршеви поредак вода колоне по три, са сваком групом у колони по један (слика 7.). На овај начин Французи мисле, да су се ослободили застареле и опасне идеје изравњања замењујући је идејом правца.

¹ Члан 38. тачка 3. каже:

„Вод се нормално за напад распоређује у облику правоугаоника или ромба.

„1. Ако је у поретку правоугаоника, биће нормално две десетине напред и остале две позади као потпора. Предње две десетине треба да су тако распоређене, да крију водни фронт. Потпорне десетине крећу се више прикупљене, на мањем простору, да би биле спремне за маневар.

„2. Ако је вод у поретку ромба, десетина на челу треба да извиђа и да везује непријатеља, док ће се задње десетине држати спремне за маневар, тако да могу извршити пресудан напад на ону тачку непријатељске одбране, где се има највећи изглед на успех.“

Да ли колона по један омогућава неговање инстинкта за правац, може се дискутовати, мада је овај поредак подесан у извесним случајевима (кроз теснац). Свакако постоји опасност, да људи следе сувише слепо своме вођи, и да не пазе куда иду. Стога, и због мање осетљивости према ватри, изгледа, да је бољи поредак у облику стреле који је предвиђен британским правилима.¹ Као борбени поредак није више погодан од развијене линије, док га вођа, налазећи се на челу, може лако водити; сваки човек може видети куда иде, и бити брзо спреман за гађање у коме било правцу.

Писац налази, да је француска група од једног вође и два одељења, које свако има једног каплара и пет људи, сувише јака, ако се хоће постићи идеал у погледу лаке контроле, сразмерне невидљивости, непогодљивости и покретљивости. Писац осећа, да је поступак Француза, који су, да би отклонили овај недостатак, поделили групу, напуштање идеје о групи. У исто време треба навести, да енглеска група (десетина) од једног десетара и шест људи нема довољно ватрене моћи и нападне снаге и да може услед неколико губитака постати неспособна за дејство. Има јаких разлога за то, да се десетина учини јаком: један десетар и осам људи.

Тактика напада

Изврсна идеја француских правила јесте, да треба правац одређивати по далеким тачкама иза одређених објеката, те да се обезбеди развитак акције после освајања првог положаја.

Нарочито у борби у сусрету, скоро је немогуће командантима да утврде унапред објекте, који ће одговарати капацитету њихових потчињених јединица, јер они не могу знати степен отпора, који ће непријатељ развити на појединим тачкама.

У складу са аксиомом о великој важности ватре, француска правила полажу веома на потребу појачавања ватреног ешелона у циљу, да се на челу наступајуће пешадије одржи максимум ватре.

¹ Члан 9 тачка 5 и 6. каже:

„5. Као опште правило важи, да се десетине развијају, чим дођу у успешну пушчану и митраљеску ватру. Развијање се врши у једноставну врсту или у поредак у облику стреле са добро задржаним крилима. Овакав поредак није више осетљив према ватри од развијене линије, док даје десетару већу могућност контроле и маневра, ако жели да мења правац и да се користи којим заклоном.

„6. У покривеном земљишту, т. ј. у шуми, жбуњу или ако се наступа дуж дугуљастих заклона, као што су плотови, насипи, ровови или потоци, најбољи поредак за десетине је колона по два или по један.“

Нека је дозвољено да цитирамо неке изводе из француских правила, који показују погледе француских ауторитета:

„Целина групâ ватреног ешелона и првих резервних ешелона биће распоређена у облику шаховских поља, тако да може ватра предњих група, ако би којима било привремено онемогућено дејство, бити тренутно замењена ватром задњих група“¹. Сваки капетан првог ешелона, који треба да је заузет да обезбеди пре свега могућност наступања и у том циљу да сачува превласт у ватри, може бити принуђен да баци нове борбене групе у ватрени ешелон“². „У начелу свака ангажована јединица треба да продужи своје напрезање до крајње границе своје офанзивне способности“³ — једна истина која се лако заборавља од заступника идеје о ограниченим циљевима чета и мањих јединица. „Припада командном елементу да процени, да ли треба који батаљон првог ешелона заменити батаљоном из резерве, или коју чету другом, да би се наступање одржало у току. Напротив томе, у чети групе се не смењују. Офанзивна снага јединице одржава се увек постепеним стапањем резерве са ватреним ешелоном“⁴.

Писац налази, да је неумесан значај дат идеји о појачању. Горка искуства на бојном пољу надахнула су све у британској војсци ужасом од ове грозне реченице: „да се сагради ватрена линија“. Маневар а не појачање, чак и за вод, је основ британских правила⁵. Непосредно појачање не доноси толико

¹ Члан 82.

² Члан 29., трећи став.

³ Члан 111., други став.

⁴ Члан 111.

⁵ Члан 35. (Расматрања о тактици у нападу) каже под 1:

„...Главна је начело, да се јуриш изврши са минимумом снаге, која је потребна за освајање објекта, док се максимум снаге држи у рукама, да би се извео главни удар, „искористио успех или дејствовало при неуспеху.“

Под 10—II:

„Потпоре се (у нападу се дели снага на предњи део, потпоре и резерве) крећу непосредно иза предњег дела. Њихов нормални задатак је, да потпомажу предње делове у освајању објекта, тако да изврше засебан (extra) притисак у правом моменту и на правом месту. То се може постићи само, ако потпоре сачувају своју маневарску моћ...“

Под 11:

„Треба имати стално на уму, да притисак треба извршити са потпорама на местима где напад напредује, а не на местима где је задржат, и још мање појачањем линије трупа које су се показале неспособне да напредују.“

Члан 38 (вод у нападу) каже под 11:

„Вод треба да поступа у тесној сарадњи, да би могао пронаћи слабе тачке непријатељске одбране и створио прилике за маневар потпорних десетина око непријатељског бока...“

морално дејство, као што је има диверсија са бока на непријатеља и на сопствене трупе; оно омогућава чак, да се свеже трупе заразе клонулошћу трупа, које појачавају. Француска правила истичу „потребу, да се имају резерве у свима степенима најмање до чете закључно“¹. Писац налази, да је погрешно мислити, да војнику није потребна резерва (потпора)². У нападу на отпор који је распоређен на мале положаје (гнезда) има много прилика за продирање и обилажење, за шта је вода потребна резерва. Не може се рећи, да идеја о маневру недостаје француским правилима, али она је у сваком случају стављена иза идеје о појачању, а механизам појачања је много више објашњен по поступци маневра.

Сумњива је такође француска доктрина: „Потреба да се држи цела ширина фронта, ограничава напредовање јединице, која је употребила сва своја средства, да би затворила рупе, које су се отвориле у њеним боковима. Она, стога, стане пре него што може бити опкољена и продужава наступање, чим ове опасности нестане“. Писцу се чини, да постоји већа, и ако мање непосредна опасност, ако се спутава иницијатива малих пешадијских јединица у пргледу експлоатације постигнутих малих успеха. Ако се буду толико бринули за сигурност својих бокова, вероватно је, да ће се брзина њиховог наступања ускорити тако, да ће бити изгубљене користи од напада и изненађења. Писац налази, да би метод напада у облику бујице која се шири могао смањити опасност у боковима а спојити брзину са безбедношћу. (Упореди британска правила, члан 35, тачке 13 и 14)³.

¹ Члан 109, став други.

² Види примедбу под 18.

³ Ове гласе:

„13. Предњи су делови пешадије одговорни за чишћење свих непријатељских отпорних гнезда на своме фронту све до одређених објеката. Опасно је за општи успех напада да се прође кроз бреше које постоје и у њима оставе недирнута ова гнезда. Задатак је задњег дела нападајуће јединице, да продре кроз овакве бреше остављајући чишћење ових гнезда оним одељењима нападајуће јединице, која су за тај циљ била одређена.

„14. У нападу на непријатеља, који је распоређен по дубини, битно је, да ток напада не буде изгубљен услед застоја који је проузрокован чишћењем малих гнезда у непријатељским положајима, која се још бране, и услед потребе, да се уреде чете (водови), које су извршиле напад. Стога мора командант батаљона (командир чете) бити спреман, да упути део својих потпора кроз сваку брешу која је учињена од његових предњих чета (водова), да би заменио чету (вод) која је заузета чишћењем. Ова последња јединица постаће потпора упућеним јединицама и продужиће наступање, чим се буде уредила. Но, важно је да се сачувају тактичке јединице сваког батаљона, чете или вода. Предњи водови који су продужили наступање треба да се не удаље толико, да изгубе везу са својим потпорама“.

Са друге стране, француска се правила одликују тиме, што је њихова доктрина изложена јасно и за официра осредњих способности. Она су написана једноставним и свежим језиком, одређеним тоном и снабдевена многим јасним сликама. Да узмемо на пример овај став: „Једноставна идеја, да сву пешадијску борбу води број група, које су распоређене у облику шаховских поља и које туку ватром земљиште пред собом, пружајући себи узајамну помоћ, ослобођава правила од сваког претераног разликовања између напада и одбране. У осталом, борба није никад офанзивна или дефанзивна од почетка до краја, већ мења свој облик, прелазећи од напада у одбрану и обратно.“ Други чланови француских правила истичу ову сличност: „Способност да се тренутно пређе из офанзиве у дефанзиву и обратно, у току појединих фаза једне борбе, треба да се развије у трупи тако, да постане инстинктом. Што су мање јединице, у толико је мања разлика између оба вида борбе.“ — „Код сваког застоја у напредовању непосредна и аутоматска дужност сваког нижег команданта је, да организује систем укрштених ватри, да би њима добио потпун бараж пред својим фронтом“. Ови ставови збиља садрже, да је одбрана пешадије само застављен напад; да је свака јединица која стане способна да се брани тренутно и са само slabим прилагођавањем земљишту. Француска правила личе на јак ветар, који скида маглу са ума младог официра, улевајући му доктрину, да поједине фазе једне акције не треба сматрати као одељења брода, која су раздвојена зидовима који не пропуштају воду.

У границама овог кратког написа није било простора, да би се говорило о многим красним начелима, која су француским правилима јасно дефинисана и која се слажу са оним, која излажу британска правила. Пишчев задатак био је, само, да назначи главне разлике у правилима обеју земаља. Тачке које траже одобрење сувише су многобројне, да би се могле све навести. Реформисан начин обуке може служити као узор свима војскама, ниједан други није тако гибак и једноставан или тако добро прилагођен савременим потребама. Методи су обуке веома занимљиви и од вредности за официре сваке земље. Писац није постигао свој циљ, ако није учинио јасним од колике је вредности студија француских правила.

Мајор Зденко Ј. Аљанчић.

УПОТРЕБА ТАЧНОГ ГАЂАЊА У АРТИЉЕРИЈИ

Задатак артиљерије у борби јесте: да својом снажном и тачном ватром уништи или неутралише непријатељску артиљерију, рововска оруђа и митраљезе; да поруши ровове, препреке и друге разне објекте који нам сметају, као и да снажним тучењем непријатељске пешадије нанесе јој губитке и издрма јој морал и дух, те тиме потпомогне нашу пешадију у добијању победу над непријатељем.

Ово је главни и општи задатак артиљерије у свима борбама. Из овога излази, да су циљеви за гађање артиљерије у борби:

а) непријатељска артиљерија и рововска оруђа већином заклоњена иза положаја;

б) непријатељски ровови, препреке и друге фортификацијске организације, јаче или слабије утврђене;

в) непријатељска пешадија и митраљези у рововима и заклонима;

г) непријатељска пешадија (коњица) у покрету ка нама, у борбеном распореду у више линија, и

д) предтерен пред нашим положајем, са разним маркантним објектима на њему, поред којих стоји или ће проћи непријатељска пешадија.

Да би артиљерија могла да испуни горе постављени тактички задатак, који од ње тражи пешадија, ради добијања победе, т. ј. да би могла да има снажну ватру на све ове циљеве, да их уништи, поруши, неутралише, поквари или потуче и из ровова истера непријатеља, потребно је, да за најкраће време, са најмањим бројем метака постигне највећи резултат.

Па како ће артиљерија ово постићи, ако не тачним гађањем. Другим речима, ако њени командири батерија не буду тако технички спремни, да на дате циљеве припреме такво гађање, које ће за једно релативно кратко време осигурати извршење задатка, односно са којим ће заиста за најбрже време обухватити плотунима циљ, просути на њега за најкраће време масу гвожђа и експлозива, од чега ће се резултат одмах појавити у виду обуставе ватре са стране непријатељске артиљерије, митраљеза, напуштања непријатељских ровова, бегства

из њих, као и из просторије, која је под ту ужасну ватру стављена, или одустајање од покушаног напада и одступање у неред.

Топ је сложена и тачна машина, но изложена квару у миру и рату и техничким недостацима у фабрикацији, као што је томе изложена и његова муниција са барутом; топовско зрно, при гађању, изложено је у свом лету кроз ваздух маси случајности, јер поред сталних утицаја на њега појављују се и случајни утицаји, који у многоме ремете правилан лет зрна.

Због свега овога топ у руци једног спремног командира батерије, и ако је инструменат прецизности, има и своје границе тачности које зависе од спољних утицаја на гађање, но ипак, који се донакле могу да предвиде, њихов утицај на гађање узме у обзир, срачуна и одстрани при гађању, те се онда ипак могу очекивати врло добри резултати.

Према овоме, да би командири батерија за најкраће време добили жељене резултате од своје ватре, морају на ове циљеве вршити што тачније гађање, у противном, избациће масу скупocene муниције, изгубиће још драгоцене време у борби а резултат неће постићи, те тиме ни задатке своје неће извршити.

На овај начин они нећи бити у стању ни своју пешадију у борби да помогну, а ако би она покушала сама да ради, без довољне и потпуне помоћи од артиљерије, биће изложена силним губитцима од неуништене непријатељске артиљерије и митраљеза и нетучене непријатељске пешадије.

Резултат свега тога биће: неизвршење задатка, силне жртве у људима и материјалу, утрошена толика скупочена муниција, изгубљено драгоцене време које има често пресудну улогу у борби.

Да свега овога не буде, но да се циљ постигне и задатак изврши, пешадија тражи од нас артиљераца, само и једино, тачну и на време отворену ватру, од које после све користи по њу и по нас саме по себи долазе.

Тачна и на време отворена артиљеријска ватра! Мало речи а толико се у ратовима у томе грешило и није радило како треба на штету једних и других.

Некада је имало и сувише времена до отварања ватре, па је ипак артиљерија пропустила да учини све што треба, да јој ватра буде што тачнија и снажнија; док други пут, и ако је било и сувише мало времена до отварања ватре, пешадија је тражила што брже отварање ватре а при томе и што тачнију ватру на непријатеља.

Услед овако неправилно схваћене употребе артиљерије и њене ватре, долазило је често до неспоразума између ова два главна рода војске, а услед непотпуне и неправилно из-

ведене припреме у гађању батерија у борби, од стране артиљериста, долазило је често до дугих дискусија између њих о употреби правилне, тачне и потпуне припреме гађања и извођења самог гађања, обзиром на борбене прилике.

Све је ово долазило због следећег:

1. Што пешадијски команданти, недовољно упознати са особинама брзометног топа његовим начинима и методама у гађању, као и његовом тачношћу и природним растурањем у гађању, захтеваху од артиљерије често и оно, што она и поред најбоље воље не може да учини и изврши, јер за то нема материјалне могућности.

Често пута пешадијски команданти, не питајући артиљеристу, бојећи се да овај не оде далеко у назад, постављали су батерије на положаје уз пешадију, у пешачку ватру, и онде, где она не треба по задатку да буде, па наравно од ње после нису ни могли да ишчекују оно што би им она дала, да је постављена где је требала и могла бити.

Други пут они су тражили, да из једне батерије сва зрна падају увек на једно место, на једну линију, па чак и на једну тачку, а ако би које зрно случајно јаче подбацило, услед природног растурања оруђа или других случајних дневних утицаја, они би оптуживали артиљерце, да не гађају добро и томе слично.

На крају, у највише прилика, пешадијски команданти замерали су артиљерији да сувише дуго време употреби на своју припрему за гађање, мислећи да је и топ што и пешачка пушка и заборављајући, да је топ сложен инструменат, да ће, што је мало дужа и потпунија припрема гађања, бити све тачније и снажније гађање, па ће онда пешадија и без застоја и губитака у људима и времену пре доћи циљу, него ли кад јој батерије иза леђа њених одмах отворе нетачну ватру, да јој страх чувају, али од које ватре она нема користи, нити се пак ти командири батерија, са својим брзим рафалима „по 5 на топ“, могу похвалити, да су савесно потпомогли своју пешадију и да су извршили свој задатак.

Ово је што се тиче пешадије и њених команданата у општењу и командовању са артиљеријом, када она дође под њихову команду.

2. Код артиљераца долазило је не до неспоразума но до полемике и неодређености, како се има поступати и у којој борбеној ситуацији.

Да ли ће се на један исти начин радити увек при гађању са лаком и тешком артиљеријом?

Да ли ће се подједнако, у припреми и гађању, поступак при уређеним и предвиђеним борбама, кад се до отварања

ватре има довољно времена, као и при гоњењу у одступању, праћењу пешадије и др. када се има врло мало времена до отварања ватре, и као и да ли ће се тако исто поступати и у свима борбама једног рововског рата.

Многи артиљеријски официри и сада заступају гледиште, да се има поступати увек подједнако у свима приликама, како са лаком, тако исто са тешком и најтежом артиљеријом, било то у пољском или рововском рату.

Они веле, да је зрно и само гађање са коректуром најбољи рачун, да су тим рачуном, т. ј. масом избачених метака у коректури и утрошком времена, обухваћени сви стални и нестални као и предвиђени и непредвиђени упливи на гађање и растурање оруђа, те према томе не треба морити мозак и лупати главу са картом и којекавим бескорисним рачунима, за које се нема времена у рату, па зато треба одмах и најбрже отворити ватру, извршити коректуру и прећи на групно гађање.

На овај начин они држе, да ће се сваки задатак постићи са свима калибрима, у свима приликама и за најкраће време.

Ми се не слажемо ни са првима, т. ј. пешачким командантима, у онаквом схватању употребе и искоришћењу батерија, као и захтевима њиховим од артиљерије; тако исто не слажемо се ни са другима, са оним артиљеријским командантима и командирима батерија, који држе да су у рату, у свима приликама, подједнаке околности и да треба сву артиљерију, и лаку и тешку, подједнако и на један исти начин припремити и увести у борбу и гађања извршити.

Како је ово питање од велике важности за пешадију а још веће у артиљерији, то ћемо покушати да у следећим излагањима изнесемо све оно, што би наше мишљење по овој ствари појачало и потврдило а свима што очигледније, јасније и правилније било.

Да би ово питање, о тачном гађању у артиљерији, што потпуније изнели, да би оно било сваком артиљеријском официру просто, јасно и лако схватљиво, и да би се у нашој артиљерији оно увек у миру и рату правилно искоришћавало ми ћемо га детаљно изложити у одељцима следећим:

1. Важност и потреба тачног гађања у артиљерији;
2. Прилике у рату, када треба употребити тачно гађање.

1. Важност и потреба тачног гађања у артиљерији.

У битци, нарочито када су батерије многобројне и у дејству, непотпуна или нетачна припрема гађања и само гађање могу да донесу велике незгоде, како командирима батерија у осматрању и регулисавању свог гађања, тако исто и осматра-

чима из авиона или са земље, у реглажи на непријатељске батерије и друге циљеве.

Ово зато, што ће осматрање свих ових осматрача бити управљено циљевима, у чијој се близини очекују први плотуни наших батерија, а услед нетачног правца топова батеријских и нетачне даљине они ће падати далеко негде, пред циљевима или иза циљева и у страну од њих, у неке долине, шуме и т. д. или ће се помешати са плотунима суседних батерија.

Сваки од нас артиљераца, у минулим ратовима, имао је безброј оваквих неприлика, а грешку је само он ваљда видео, осећао и знао од чега му долази, па ју је исправљао тек после масе избачених плотуна од скупоцене муниције и губљења још драгоценијег времена за пешадију, која је негде, иза каквог земљишног набора и таласа застала под убитачном ватром непријатељске артиљерије, њихових митраљеза и под ватром његове пешадије и жељно ишчекивала да види плотуне своје артиљерије над непријатељем, који је ватром обасипа.

При заузимању непријатељских утврђених положаја, треба сигурно порушити на већој ширини препреке од жица и ровове испретурати, да би наша пешадија, без губитака и што лакше, продрла напред. И ту је потребна што боља припрема гађања и што тачније гађање, па да се задатак изврши, а не да пешадија дође до неискиданих жица, да их рукама после сама кида и на њима остави своја јуначка тела.

Често ће нека батерија од свог команданта добити наређење, „да бије у све стране“ па ће бити откривено постављена и изложена тачној ватри више непријатељских батерија. Зар таква батерија треба да престане да гађа на непријатеља и његове батерије и да избегне са људством из батерије, и онда, када у сред те батерије падају као киша непријатељски плотуни од разорних граната и шрапнела (једна наша батерија на Куманову)? Не! И таквој је батерији најбоља одбрана — сопствена ватра на непријатељске батерије, у чему је она заиста и нашла јединог спаса.

Услед разних борбених прилика, често ће 2—3 батерије остати на расположењу једној целој дивизији (Дунав. дивизија II поз. код Срезоевца пред офанзиву 1914. г.), те ће свака од ових батерија имати не један, не два, но по 6 и 10 разних циљева да туче на врло великом фронту а са малим бројем муниције (као што је било код нас пред офанзиву 1914. г.).

Кад батерије тежег калибра, од 100, 150, 155, 210 и 305 мм или 350 мм треба да гађају, чија зрна имају експлозива од 4—10 па и до 50 и више кгр. а тежине од 20 до 500 и више килограма, зар и овде треба двоумљења, да ли треба вршити тачну припрему и тачно гађање, кад често и само један једини

добро упућен метак поруши ровове и разруши сву непријатељску пешадију, која се у свој околини налази, где је тај метак пао.

Зар и ту треба полемике, кад напоменемо да поправка даљине, при једном гађању од 7—12 км — из топова 104 мм или 150 мм М. 14 износи од 700—1200 м а на терену са надморском висином од 1000 м?

Дакле само што је ређи ваздух на овој висини, он има оволики утицај у даљини гађања. Колико ли би требало избацити метака из рецимо 305 мм М. 16 мерзера и шта то кошта, кад се не би о овоме водило рачуна и кад би се циљ постигао.

Кад за време борбе почне да дува врло јак ветар, или почне да пада јака киша или снег, зар треба онда да прекинемо гађање, или да га продужимо не водећи рачуна о овим појавама, које некада имају великог утицаја на промену даљине у гађању; тако на 3000 врло јак ветар од 15 м/с, обратан правцу гађања, враћа зрно за читавих 120—150. — Зар о овоме не водити рачуна, но продужити гађање и даље, и ако се наша пешадија подвукла до непријатељских положаја до на 100 м.

Овакав изненадан ветар, киша или снег учинили би да наше зрно лупи у сред наше пешадије.

Шта то значи, сви добро знамо, а највише то осећа пешак.

Зар кад се налазимо на граничним фронтима нашим на југу, истоку или северо-западу, где висине долазе и до 2000 и више метара, зар и тамо треба продужити и гађати са истим поправником и темпирањем, како се радило у равници, кад знамо, да због веће висине и ређег ваздуха, треба темпирање да скратимо за 200—500 м или поправник повећати за 5—20 подела?

Зар може бити говора, да све ове батерије не треба да изврше што бољу и тачнију припрему гађања, ради што тачнијег гађања, како би им први плотуни пали над циљевима или у близини циљева, те тиме чувајући муницију лако и брзо своје задатке извршивали?

Зар треба бити двоумљења и дискусије, да у позицијском рату, као што га ми имађасмо на Гучеву, Мачковом Камену и у Мачви, септембра и октобра 1914. год. са Аустријанцима, где остадосмо 2 месеца један према другом, није требало извршити са свима батеријама што тачније припреме гађања, авионска извиђања непријатеља и његове артиљерије, само да смо авионе имали, а после извести и што тачнија гађања ради штедње муниције, у оно тешко време са крајном оскудицом у муницији?

Сетимо се тачне артиљеријске ватре Аустријанаца на Гучеву — коти 708 Кулишту, Еминовим Водама, Црном Врху, Костајнику и др.

Зар у данима опште оскудице у муницији, при гоњењу, одступању и т. д. не треба тачном припремом и тачним гађањима извршивати задатке са најмањим бројем метака. — И ових момената из 1914. и 1915. год. сви се ми још живо сећамо.

На крају, зар нам још није свима у свежој успомени рад наше артиљерије на Солунском фронту, да се свакодневно пред вече а некад и у јутру, из свих батерија у I. и II. армији вршила реглажа, ради спремања елемената за ноћни бараж и друго?

Зар се батерије овим гађањем нису одавале, а колико ли нас тек стаје силно утрошена муниција на свако-дневну реглажу, која је у неким дивизијама била обавезна?

Колико ли су се тек хабала и трошила оруђа?

Ако узмемо, да је свакодневно, само из 100 наших батерија, вршена реглажа и да је свака батерија избацила из оруђа по 4—6 метака, не више, то излази, да је свакодневно избачено:

$400 \times 6 = 2400$ метака, што за 24 месеца износи:

$2400 \times 730 = 1,752.000$ зрна.

Ако узмемо, да нас је једно зрно просечно коштало 100 франака, то смо само на свако-дневну реглажу на Солунском фронту дали 175 милиона франака;

Колико ли нас кошта само утрошена муниција при демонстративним нападима и бомбардовању, где се она немилице трошила а никад се нису узимали ни срачунавали дневни утицаји на гађање.

Мишљења смо, да би нам они уштедили за $\frac{2}{3}$ утрошене муниције.

Зар се може другојачије радити у припреми гађања код оне лаке а нарочито тешке артиљерије, која долази на 1—2 дана или уочи самог напада, са другог неког фронта, на фронт где се мисли да изврши офанзивни напад и пробој?

Зар пред нашим очима није резултат од правилно употребљене и искоришћене наше и француске артиљерије, при пробују на Солунском фронту у офанзиви 1918 год.

Зар се не сећамо успеха Аустријанаца 1917 год. код Капорета над Италијанима, честих успеха Немаца на западном фронту у 1917 и 1918 год., када прву главну улогу при овим пробојима имађаше тешка њихова артиљерија, која је уочи пробоја и офанзиве тајно довучена на место пробоја, а цео

рад из припреме гађања свршен за зеленим столом, на карти и са рачуном?

Зар сви ови живи примери не дају довољно доказа и не износе сву важност једне марљиве и потпуне припреме за гађања и тачног извођења гађања?

Сва тежина овога питања лежи у томе: знати и разумети прилике и околности у рату у једној борби, када треба употребити рачун и тачан рад, а када треба радити брзу пољску припрему гађања.

Према овоме, док коректура самим топом и утрошак силне муниције решава ово питање споро и непотпуно, дотле се оно може врло често у рату решити са неколико простих топографских и рачунских радњи, за десетак минута, уштеђујући нам утрошак скупocene муниције (која често може и да нестане).

Обичном коректуром троши се скупочено време и одаје присуство своје и привлачи на себе непријатељска ватра, те се тиме не ствара никакво изненађење на непријатеља.

Какав би тек ефекат био код њега, кад би место ове дуге коректуре и нетачне ватре коју ми изводимо, као из ведре неба гром, просуо се изненада на њега град од олова, жељеза и експлозива.

Сетимо се осећаја, што смо га сви имали у оваквим приликама.

Из свега до сада изложеног довољно јасно излази, да је неоспорна потреба и важност једне солидне, потпуне и тачне припреме за гађање и тачно изведеног гађања, што ћемо још боље потврдити у следећем одељку.

II. Прилике у рату и борби, када треба употребити тачну припрему гађања.

Да би показали, које су то прилике у рату и борби, када треба приступити тачној и марљивој припреми за гађање, изнећемо најпре циљ тачне припреме.

Припреми гађања је циљ, да припреми гађање под најбољим околностима, другим речима, њој је циљ, да се марљивим и тачним радом командира батерије прикупе сви они елементи за гађање, који ће учинити да ватра из батерија буде што тачнија и снажнија на непријатеља, за оно време које му стоји на расположењу, према борбеним приликама и ситуацији.

Према овоме, тачној и потпуној припреми гађања је циљ:

а) Да батеријама смањи време трајања коректуре и убрза прелаз на групно гађање, које једино има стварно дејство,

а тиме мање времена буду изложене тучењу од непријатељских батерија;

б) Тако исто да смањи време и опасност, коме су изложени наши авиони за регулажу смањујући им време летења;

в) Да смањи огроман утрошак муниције у рату, која се тешко набавља и попуњава, и која је све скупља;

г) Да обезбеди снажно гађање са минималним бројем зрна, у моментима кад муниције има врло мало (октобар 1914 г. код нас);

ђ) Да изненадно својом појавом над главом непријатељском, као гром из ведра неба, изазове поражавајући утисак и падање морала код њега, што има много веће дејство него ли маса избачених нетачних рафала, пред њега, позади и са старне од њега;

е) Да смањи хабање цеви, те скупоцене бојне машине, која се после не може поправити но се мора новом заменити, што је и врло тешко а још више врло скупо а некад и немогуће;

Што је већи калибар оруђа, тим је ово питање све веће важности;

ж) Да се и од највећег могућег броја избачених зрна у самој коректури има користи. Ова корист је у толико већа, у колико је калибар већи, јер ће често из великих калибара и сама тачна коректура у близини циља бити довољна за решење задатака, а да се и не прелази на групно гађање;

з) У случајима, када је осматрање и коректура немогућа, као што су гађања ноћу, по магли, на позадње установе, штабове, депое и т. д. које тачно знамо по карти и разним извештајима, или најзад, кад брзина борбе то захтева, да смање просторију коју треба тући; и

и) При гађању врло важних циљева, као осматрачница виших штабова или главних непријатељских осматрача, форова, батерија, мостова и др, одакле нам непријатељ својом ватром или осматрањем веома много смета и штете наноси, — да апсолутно сигурно обезбеди уништење тих циљева и објеката.

Поред свега овога, не сме се замишљати, да се сва гађања у рату увек морају овако тачно и потпуно припремити.

Да би дали практичне поуке о овоме, како ће се у будуће поступити, пређимо укратко наше све минуле ратове, сетимо се увођења наших батерија у борбу и њихових гађања, анализирајмо ондашње прилике, па ћемо после из тога лако извући и поуке и за будућност дати правила, по којима се артиљерија у борби треба да руководи.

Узмимо најпре наш рат с Турцима 1912. године.

На Куманову је прва ушла у борбу Дунавска дивизија I позива 10 октобра; 1. арт. дивизион, будући у претходници,

добрио је наређење да буде у очекујућем положају иза Нагоричанских положаја, још пре подне 9 октобра.

Командири батерија имали су довољно времена да изврше извиђање положаја и земљишта на непријатељској страни око Зебрњака, што су и урадили, и да посвршавају све потребне послове за једну ваљану и потпуну припрему гађања у разне правце.

Ови су то и учинили, но, на жалост, те батерије ту нису ступиле у борбу 10/X., већ на десном крилу дивизије, а ту ступише у борбу батерије 3. дивизиона, које су ту биле за-ноћиле и рано у јутру 10/X ушле у ватру са недовршеном припремом гађања.

Да су и ове батерије извршиле избор положаја и претходну припрему гађања још 9. октобра по подне, оне би са много већим успехом ступиле у дејство и борбу, но што су га 10. октобра оне имале.

Батерије 1. дивизиона ступају 10. октобра око 10 с. јутра у борбу на десном крилу дивизије са 9. пешад пуком.

Ступање у борбу је на најбржи начин било, без давања тачних циљева. Одмах се започиње јак артиљеријски дуел са турским батеријама око Зебрњака.

У овој јакој артиљеријској борби, 1. и 3. батерија својом тачном ватром имају преимућства над турском артиљеријом.

Благодарећи само тачно изведеној припреми гађања са батеријским дурбином, картом и ситометром и тачном гађању, 3. батерија успева сутрадан 11. октобра да и отворено избачена на положај, на предњем нагибу виса, ућутка а затим демолира непријатељску батерију источно од Зебрњака, и ако је била сва обасута ватром непријатељских батерија источно од Зебрњака.

Само и једино ваљаним радом командира батерија и тачном припремом и гађањем успеле су батерије 1. дивизиона, да у Кумановској битци обезбеде надмоћје над непријатељским батеријама, одбију наступање Турака ноћу 10/11 октобра, а затим снажно потпомогну развијање и наступање Дринске дивизије 11. октобра.

Ово је пак значило онда сигурно преимућство и успех на главној тачки за почетак битке на Куманову.

Мишљења смо, да су потпуну и тачну припрему гађања требале да изврше и батерије 2. дивизиона, који је био не-уведен у борбу, у очекујућем положају, а за више вероватних положаја који су им могли бити додељени за борбу.

Према овоме, у Кумановској битци батерије 2. и 3. дивизиона Дунавске дивизије имале су релативно довољно времена

за марљиву и потпуну припрему гађања, и то не за један, но за више вероватних положаја да изврше.

Батерије пак 1. дивизиона, нису имале довољно времена да изврше тачну припрему за гађање, за добивени положај код 9. пешад. пука, јер су ту ушле врло брзо у борбу.

Ипак, и оне нису морале да оријентишу снопове својих батерија, онако у ветар и у простору, но је се имало толико времена да им се батеријским дурбином могао дати апсолутно тачан правац и месни угао на први циљ.

Батерије Дринске и Моравске дивизије I. позива нису имале времена и могућности да врше тачну и потпуну припрему, јер су 1. октобра у јутру Турци били јако поколебани и растројени, те су најпре ове дивизије а после и цела I армија, предузеле енергичан напад, наступање и гоњење.

Све су батерије зато пратиле у стопу своју пешадију, те су вршиле припрему гађања, на најбржу руку, под непријатељском ватром.

Битољска битка траје 4. 5. 6 и 7. новембра, подилажење бојишту почиње још од 1. и 2. новембра. — Батерије Дунавске дивизије 1. и 2. дивизиона и извесан број хаубичких и тешких батерија су око села Добромира и Новака на л. обали Црне Реке, те имају довољно времена да изврше потпуну и најтачнију припрему гађања на велики број циљева око Битоља. — Оне то не врше потпуно, но само делимице и то радећи на брзу руку — пољску припрему гађања.

3. дивизион Дунавске дивизије прелази Црну Реку и из поплављене битољске равнице врши гађање на циљеве око Битоља:

Ове батерије, изложене откривено непријатељској ватри, морале су најбрже да раде и гађају, и то већином непосредно и да нишане, те је и припрема гађања код њих била сведена на непосредно тачно нишањење.

Батерије Дринске и Моравске дивизије I. позива и Моравске дивизије II. позива, при нападу њихових дивизија на турске положаје, са заклоњених положаја, или откривено наступајући уз своју пешадију, потпомогале су овај напад до најмањих даљина.

Положај и циљеви су се често мењали, време је играло пресудну реч, те су батерије морале најбрже да раде.

Према овоме, ове батерије у овој битци нису имале довољно времена за извођење тачне и потпуне припреме и тачног гађања, јер се од њих тражио најбржи рад за најкраће време.

Овако је исто било и за батерије Дринске и Моравске дивизије I. позива у боју на Бакарном Гумну јужно од При-

лепа, где су све батерије на прилепској равници под ватром морале откривено и непосредно да нишане и врше гађање.

Значи, морао је бити најоржи рад, нишањење и гађање.

У борбама при опсади Једрена и Скадра, батерије Дунавске дивизије II. позива и наше тешке артиљерије, као и I. арт. дивизиона Дунавске дивизије I. позива, остају непрекидно, прве више месеци а друге више недеља, на једним положајима према Турцима. Муниције имамо у ограниченом броју; сразмерно мали број батерија има, а безброј циљева има за сваку батерију понаособ. При овоме су Турци у јако утврђеним утврђењима.

Остајући овако дуго на овим положајима, наше су батерије имале довољно времена и могућности, да се припрема и гађање изведу у потпуности и са највећом мером тачности.

Било је онда тамо и времена и могућности, да тамо буде и по једно наше топографско одељење, које би помогло артиљерији у тачном топографском раду и припреми.

Тада је рађена од наших батерија само обична марљиво изведена пољска припрема гађања; потпуна и тачна се није изводила а о топографским одељењима није било ни помена, нити се у опште о томе ма шта покушало.

Пред Бугарски рат 1913 године, све су батерије биле на својим положајима већ недељама према Бугарима.

Више је но сигурно било, да ће нас увек вероломни Бугари напасти.

Све батерије су имале довољно времена да изврше најтачнију припрему гађања на зоне и циљеве непријатељске, који су пред њима.

Тако исто онда је било могућности и времена, да и ту дођу више мањих топографских одељења, да допуне и поправе постојеће карте и пруже неизмерне користи артиљерији у њеном топографском раду при тачној припреми гађања.

При препаду Бугара јула 1913. год. батерије које су изненађене препадом и које су нападнуте, као и батерије које су после овог учествовале у одбијању и гоњењу Бугара, нису имале времена за тачну припрему гађања, али како се стало на положајима и на њима остало више дана и недеља, као што су биле батерије Дунавских дивизија I. и II. позива, Дринске и Шумадијске, према Рујну, Ђустендилу, на Грленским положајима... све су оне имале опет довољно времена за тачан рад и потпуну припрему и тачно гађање.

И овде је недостојало тачних карата и помоћи од топографских одељења, као и умешности, да се ове радње у артиљерији потпуније изведу.

Према овоме до сада реченом излази, да је наша арти-

љерија у свима побројаним борбама, када је имала довољно времена, могла да врши тачнију припрему и гађање по карти и са другим инструментима, уз срачунавање дневних и осталих утицаја на гађање.

У свима осталим борбама, где се тражила брзина и што пре ватра, припрема и гађање морало је да се изводи онако брзо, како је и колико је којој батерији стајало времена за то.

У ствари, највећи број наших батерија радио је подједнако, брзу и непотпуну — пољску припрему гађања.

Оријентација батерије била је већином од ока, руком, реглетом а ретко ситомером и батеријским дурбином. По карти и помоћу бусоле нико није радио; месни угао се већином нетачно — заокругљен узимао; остали се податци нису ни тражили.

Мишљења смо, да смо онда имали тачнијих карата, макар и размере 1 : 75,000, и да се припрема гађања потпуније вршила, многе и многе батерије у многим приликама многе задатке би са мањим бројем муниције и за краће време извршиле и то много тачније, него ли што је ово било.

Ратови су добијени, преко победних лаворика ови се недостаци не виде, али ми, артиљеристе, треба да их видимо, разумемо и да се њима користимо.

С почетком Европског рата 1914 год. ми у Аустро-Маџарима, а нарочито Немцима, добијамо у артиљерији једног опасног и много јачег противника, како по броју и величини калибара у артиљерији, тако, и највише, по техничкој спреми у гађању, јер он располаже свима техничким изуметцима за проналажење батерија, за регулисавање и осматрање гађања, као: авионима, балонима, телефонима, микрофонима, тачним картама, батеријским дурбинима и на крају, мерничким апаратима за хватање звука.

Ми смо напротив оскудевали, како у броју оруђа, калибара, у тачним картама и осталим батеријским инструментима, тако нарочито у довољном броју муниције, авионима и др., те нам је све то налагало, да морамо бити опрезни:

а) У утрошку муниције, које је све мање и мање имало;
б) У врло пажљивом заклањању и довођењу батерија на положаје;

в) У опрезном додељивању многобројних циљева на великом фронту, батеријама, водовима па и појединим топовима;

г) Због свега овога, да не бисмо од јаче артиљерије били брзо ућуткани, морали смо бити врло опрезни у извођењу припреме и самог гађања, што је пак све захтевало:

Извођење потпуне и тачне припреме и самог гађања.

Па да ли смо тако поступали и да ли смо имали довољно времена за такву припрему гађања?

У већини случајева нисмо правилно радили. Времена смо имали довољно за овакве радове у многим приликама овог рата.

Тако, док Аустријанци нису упали у Мачву, све батерије дуж Саве и Дунава у осматрању имале су довољно времена за извођење најтачније припреме, тачног осматрања и тачног гађања са узимањем у прорачун свих утицајних узрока.

Нарочито ово су могле да раде све батерије у одбрани Београда.

После упада Аустријанаца кроз Мачву и у битци на Церу, као и при гоњењу непријатеља из земље, преко Саве и Дрине, батерије су морале најбрже да раде; главно је било праћење пешадије и брза ватра, те се и припрема гађања изводила на најбржи начин.

У даљим нашим јаким борбама 1914. год. око Мачковог Камена, Јагодње, Гучева и у Мачви до Парашнице, где се остало од почетка септембра до 23. октобра, имало се довољно времена, да све батерије врше најтачнију и потпуну припрему и само гађање, уз припомоћ топографских одељења, која би артиљерији помагала у овом раду.

Стајањем у рововима, један према другом, на овим положајима око 2 месеца може се сматрати, да смо за ово време били у рововској војни један према другом.

Аустријанци су били у преимућству, што се тиче извођења технике у гађању, имајући у својим рукама гребене планина Јагодње и Гучева и иза Дрине, те уз авионско осматрање могаху нас неузнемиравано да гађају и да сасређују тачну ватру где год су хтели, почевши од коте 708 на Гучеву, Кулишту, Еминовим Водама, Костајнику, Црном Врху, па све до Мачковог Камена (Нешиног брда) и Рожња.

Немајући авијатике нити мерничких одељења за хватање звука, не користећи се ни у једној дивизији бочним и далеким осматрањима, а још мање да комбинујемо и организујемо у целој армији, на целом њеном фронту, непрекидна тачна земаљска осматрања, дању и ноћу, са инструментима и угломерима за хватање светлости и пламена непријатељских батерија, који се свакодневно ноћу виђаху иза гребена планинских, те да онда на тачним картама одредимо место тих батерија, — ми смо у то доба успели да у врло малом броју пронађемо места непријатељских батерија на целом овом фронту.

Према овоме, ми нисмо ни успели да већи део непријатељских батерија неутралишемо, а још мање уништимо; дали смо му времена и могућности да све припреми за нов напад, и, као последица тога, дошло је, да је његова артиљерија могла

23. октобра после поноћи да отвори и концентрише јаку и тачну артиљеријску ватру из свих својих калибара на наше слабо утврђене положаје, најпре на коту 708 на Гучеву, за тим на Кулишту, Црном Врху, Еминовим Водама и т. д., да уздрма морал наше пешадије, да је свуда истера из ровова и натера на повлачење.

Сетимо се ми, учесници у борбама, артиљеријске ватре тих дана на Гучеву, Црном Врху, Костајнику, Рожњу и т. д.

У немању авиона, незнању где су непријатељске батерије, немању мерничких апарата, тачних карата и у неизвођењу тачне припреме и тачног гађања, уз добро организовано осматрање лежи велики узрок недаћи нашој тих дана и одступању нашем.

Обратно овом, у правилном раду са аустријске стране и имању више техничких средстава лежи овај њихов успех.

Да је било авиона и мало тачнијих карата, ако не тачна места непријатељских батерија, оно бар зоне где се оне налазе, биле би пронађене, унете на наше карте, те би се могла тачнија припрема и само гађање да изведе, уз припомоћ осматрања из авиона или и без њега.

У одступању нашем 1914. год. и Суворовској офанзиви, радило се брзо, покрети пешадије били су брзи, артиљерија је морала да прати сваки покрет пешадије, те је и рад њен морао бити врло брз и прост; главно је било — што бржа помоћ артиљеријске ватре.

Ну овде има нешто, што се често у рату може догодити.

У одступању, као и у гоњeњу 1914 год., нама је недостајала артиљеријска муниција, те су командири батерија морали ипак да пазе и да се труде, да им припрема и само гађање буде што потпуније и тачније ради штедне муниције.

Што значи, да у оваким приликама командири морају гледати да чине оно што је главно, а то је, да отворе брзу ватру, али при томе стално да имају на уму, да ја тачна припрема и тачно гађање најбољи успех у раду и најбоља уштеда у муницији, па сваки слободан тренутак у свом раду да употребе на допуну и поправку елемената у припреми, како би им гађање било што тачније. — У оваким приликама тачна карта, па и размере 1:75.000, од неизмерне је користи.

У одступању нашем септембра и октобра 1915. год., сви смо сведоци оне тачно припремљене и страшне немачке артиљеријске ватре, коју смо свакодневно имали над нашим положајима, који беху обавијени густим црно-зеленим димом.

Чим би ми одступили и заузели нове положаје, већ зором би непријатељски авиони кружили високо над нама, све осмотрили и фотографисали, па се онда натраг враћали.

И требало је само да прође још неколико сати од тога, док би се тешке њихове батерије приближиле, а авиони фотографске снимке осмотреног земљишта изазвали, па извештаје са снимцима артиљерији послали, или је требало само толико времена док њихова пољска мерничка одељења за хватање звука организују свој рад, ми смо за тим одједаред, тачно над нашим главама и под нашим откривеним пешадијским рововима, — буди речено, које пешадија никад није хтела ни да маскира, но их је кретањем по њима сама увек одавала, — добијали тако тачну ватру по правцу и по даљини, од свих могућих калибара, лаких и тешких, којима он тада располагаше, да се ова ватра никада дуго не могла издржати.

Таква тачна арт. ватра са вештом њеном концентрацијом на главне тачке и правце, подупрта постепеним наступањем непријатељске пешадије, скоро је увек успевала, од Дунава до Косова, да нас намора на напуштање положаја и одступање, уз мале напоре и губитке код његове пешадије.

Нема збора, овоме је много припомогло узајамно дејство одморних Бугара у наш десни бок.

Наша артиљерија била је онда слабија по броју, величини и калибрима од удружене аустро-немачке и бугарске артиљерије, зато је била потреба да све батерије врше што потпуније и тачније припрему и гађање, како би бар тачним гађањем парирали овако јачу артиљерију по броју и калибрима.

Ми смо обично ноћу или пред мрак одступали, непријатељ се тек сутрадан појављивао око подне или чак и други дан, те су сви командири батерија имали довољно времена да тачно расмотре карте, земљиште и да изврше потпуну припрему за најтачније гађање противу јаче непријатељске артиљерије и пешадије.

Већим делом командири батерија и лаке и тешке артиљерије, и у овој прилици вршили су обичну, брзу припрему гађања, уз помоћ руке, реглете и ситометра, без карте, бусоле и других инструмената.

Са нашим одступањем у Арбанију и сршетком 1915 год., престале су и борбе за нашу војску, да се обнове од јула 1916 год. на солунском фронту.

Што се тиче рада артиљерије на солунском фронту он се може поделити на двоје, и то:

Од почетка операција 1916 год. па до почетка новембра исте год. и за све време трајања наше офанзиве, од пробоја фронта 1918. год. У гоњењу, до доласка на обале Саве и Дунава, наша војска је изводила операције чисто пољске војне, те је и рад артиљерије имао карактер рада у пољској војни.

Од новембра 1916 год. па до септембра 1918 год., сва је

наша војска била у правом рововском рату са непријатељем, те је и сва артиљерија била у могућности и требала је да ради све оно, што је потребно у таквим приликама да се ради.

У периоду пољске војне на солунском фронту 1916. год. као и за све време офанзиве 1918. год. све су батерије због ситуације и бојних прилика изводиле припрему и гађање брзо за најкраће време.

Додуше и сама ситуација је захтевала, нарочито у гоњењу 1919. г. Бугара и Аустријанаца, најбржи рад артиљерије; те је овакав рад артиљерије био потпуно правилан и оправдан.

Закључак за рад артиљерије у припреми гађања у ратовима 1912—1916. год. у свима борбама пољског карактера је следећи:

1. У највише прилика командирима батерија недостајале су тачне карте земљишта, где су се борбе водиле. Ако су имали карте, оне су биле малих размера, обично 1:200.000, и нетачне су биле, те су се могле слабо користити за рад артиљерије.

2. Велики број командира батерија није био навикнут на рад са картом и тачну оријентацију снопа батеријског по методи рада са картом.

3. Велики број командира батерије није искоришћавао батеријске дурбине и друге инструменте за управљање батеријског снопа на циљ, но су већином држали да су школа и мирнодопска вежбања једно, — чисто вежбе и теорија, а да је рат друго — стварност, па да у њему треба увек најбрже радити на најпростији начин, било да се има мало или пак довољно времена за рад, исправљајући све метком и коректуром.

На овај начин управљање батерије на циљеве било је већином руком и реглетом, оријентација снопа била је у простору, а мерење месног угла већином вршено је реглетом а ређе ситометром.

4. Највећи број батерија није имао телеметре, а које су их имале, ретко су се њима користиле за мерење даљине до циља.

5. Коректура је почињала оценом 'даљине „од ока“, на срећу и од умешности, енергичности и ваљаности командира батерије и његовог осматрања, за релативно краће или дуже време, долазило се до уске ракље и прелазило на групно гађање.

Резултати су били у зависности од правилног осматрања, правилне ракље и поделе ватре по циљу, као и утрошка муниције.

Они командири батерија, који за време озбиљних борби

нису волели тачан рад у припреми и гађању, задовољаваху се брзом коректуром, „по 5 на топ“, да би импонирали пешадији, но то је нашој пешадији слабе користи донело, јер непријатељска артиљерија не бејаше обухваћена оваким њиховим рафалима, те зато од ње наша пешадија, па и сама артиљерија, трпљаше и даље све јачу и тачнију ватру.

6. Немајући тачне карте, радећи припрему гађања непотпуно и на најбржу руку, мерећи месне углове реглетом, од ока, ређе ситометром; оријентишући снопове батерија на циљеве на најбржи начин „у простору“; ценећи даљине гађања до циљева већином од ока и ослањајући сав успех своје ватре на будућу срећну коректуру и на метак, односно X утрошене муниције, многи командири батерија дочекали су одмах у свом раду и изненађења и разочарања, јер не само прве но често, због рђавог правца и нетачне даљине, нису могли да осмотре ни 2., 3. па и 4. и 5. плотуне својих батерија, време су драгоцено пропустили а у данима оскудице у муницији исту су због тога безгранично трошили и своје задатке једва су добро извршивали, не помажући довољно и потпуно своју пешадију у нападу или одбрани.

Па зашто је ово овако код појединих командира батерија било?

Прво зато, што многи пешачки команданти, не разумевајући методе рада артиљерије и технику око припреме гађања са батеријама, не вероваху артиљерији, да јој је потребно извесно краће или дуже време за овај рад, па да буде гађање тачније, него тражаху да су им положаји батерија ту, испред њих, да их они виде и да што пре отворе ватру на непријатеља. Да ли ће овако пуцање у ветар и овако брзо отварање ватре бити тачно и корисно, то не питаху.

Друго, у општој ратној и борбеној нервози, и многи артиљеристи команданти то исто захтеваху од својих командира батерија, те је та општа борбена нервоза прелазила и на командире батерија, да они врше онаку брзу, непотпуну а често и нетачну припрему и само гађање.

Ипак, врло често је у овим ратовима било и сувише довољно времена, ако не за најтачнију припрему и гађање, уз припомоћ свих инструмената, и срачунавања, оно бар било је толико времена, да се је могла припрема гађања потпуно по карти свршити, те да се добије, бар први плотун, у правцу и у близини циљева. — Јер по карти се могла даљина до циља оценити, дати правац на циљ и контролисати нађени месни угао, па ипак, и ако беше тог времена у многим борбама, то се није радило, било опет због опште нервозе командног елемента у пешадији и артиљерији, у очекивању да

што пре плане ватра из батерије, да изаберу за себе најлакши и најпростији рад у припреми гађања, без икаквог рачуна, без многе муке и труда, па и опасности по живот, јер се све грешке и непотпуности могу „метком и коректуром исправити“.

Оваква навика и овакав рад команданата пешачких и артиљеријских, у захтевању брзе артиљеријске ватре, а нарочито овакав рад оних командира батерија, који су тако радили, није био од оне користи по општу ствар и није дао оне резултате, какви су се могли добити, да је се имало мало више стрпљења у тражењу артиљеријске ватре као и воље и истрајности у раду, а нарочито да је се хтело веровати, да је наука и теорија основ сваком тачном раду, па и раду артиљерије у борби.

Да је се само мало више обратила пажња на припрему гађања, многи командири батерија избегли би честа пребацивања од стране наше пешадије, која беху често врло оправдана.

Наша јуначка пешадија, у свима минулим борбама, бејаше и сувише стрпељива и истрајна у нападу свом, а још више у очекивању помоћи од ватре своје артиљерије, и ако врло често бејаше под јаком непријатељском пешачком и артиљеријском ватром.

Њени су захтеви били врло прости.

„Трпим артиљеријску ватру с лева — с десна, или, трпим јаку пешачку и митраљеску ватру с те и те стране, нека артиљерија ућутка или неутралише ватру непријатељску!“

И ако ови захтеви бејашу прости и кратки, брзо одговорити том захтеву бејаше за батерије исто врло тешко, јер непријатељска артиљерија у највише прилика бејаше заклоњена, те се не могаше осмотрити одакле гађа, а ми пак нисмо имали авионе.

Не само пешачки, но и многи артиљеријски команданти беху већином нестрпељиви, што једном батерије не почну да гађају непријатељску артиљерију, која губитке нашој пешадији наноси и смета јој у нападу и раду њеном.

Сви они бејашу нервозни и тражаху брзу ватру, и ако су знали, да је тачан проналазак непријатељске заклоњене артиљерије врло тежак — већином немогућ, и да је то једина тешка страна у раду командира батерија, јер кад пронађу непријатељске батерије, гађање на њих после лако је извести.

Ова општа нервоза, ово тражење брзе арт. ватре у највише прилика и бејаше узрок, што и командири батерија радише врло брзо, непотпуно па због тога и нетачно.

Све пак ово ишло је на штету опште ствари: помагања пешадије у нападу или одбрани и извршењу задатака за одређено време.

Ако је при оваком раду командир батерије био и у моралу духовно пао, услед јаке артиљеријске ватре на њега и потреса борбених, те се је и иначе непотпуно изведен његов рад у припреми гађања, огледао онда у бескорисном трошењу муниције и узалудној коректури, у којој плотуни падају час у једну, час у другу страну а никад у правцу и око циља, — резултат је обично тада био ништаван.

Учествујући (као командир батерије и командант дивизиона) у свима ратовима од 1912 — 1918 год. и свима борбама имали смо безброј пута прилике да све напред наведемо и видимо и осетимо.

Још су нам и сада у свежој успомени утисци добре и тачне ватре многих наших батерија, као и неуспеси и узалудно харчење муниције појединих батерија, у борбама на Куманову, Битољу, Скадру, Царевом Вису, Мачковом Камену, Сувобору, и т. д.

Све пак ово произлазило је од добре или рђаве припреме, осматрања и гађања, чему пак беху узроци, које напред побројасмо.

Да се и у будућности ово не би дешавало и овакви случајеви не би понављали, мислимо, да је од неопходне потребе да се како млађи тако и старији пешачки команданти морају мало боље упознати не само са тактичком употребом батерија и артиљерије, но да би их могли и знали што боље искористити, они морају бити упознати и са техничком страном рада у артиљерији, и то:

Са нашом покретљивошћу на маршу и тешком терену;

Са начинима и методама при заузимању положаја;

Са методама рада у припреми за гађање у зависности од времена:

Са методама рада у самом гађању, као и са тачношћу и природним растурањем код артиљеријског оруђа и др.

На крају, они треба да буду врло добро упознати са свима оним радњама у артиљерији, и то у главним, општим цртама, од којих зависи брзина, тачност и корисност најбоље артиљеријске ватре.

На овај начин пешачки команданти, знајући техничке особине, моћност, тачност и растурање своје артиљерије, као и методе и начине рада у припреми и самом гађању, не само што ће у борбама имати више стрпљења и мирноће у захтевању брзе артиљеријске ватре, но ће више веровати артиљеријским командантима и командирима, неће се мешати у постављању батерија са „овде и онде хоћу батерију“, но ће оставити пуну слободу артиљеријским командантима, дајући им само задатке и место у борбеном распореду и дајући јој,

што је најглавније, довољно времена за марљиву и тачнију припрему гађања, али онда и захтевајући сигурно управљену и тачно регулисану ватру на непријатеља. — Поред овога, њих неће моћи после артиљеријски официри, слаби у моралу или спреми, обмањивати са „овај се задатак не може извршити одавде, због путање, ординате и т. д. и т. д.“

Млађе артиљеријске генерације, које за нама долазе, млађи командири и команданти дивизиона и будући, који ће за њима долазити, треба и морају још за време мира по трупама и школама гађања уложити веома много воље и труда, да савладају све оне гране артиљеријске науке, које ће од њих створити праве артиљеријске виртуозе у гађању.

Гађање се не оснива на знању вожења, јахања, јунаштву, бистрини и црној кадифеној јаци, — већ се оно оснива на солидном знању наука и то из балистике, теорије и наставе гађања, припреме гађања, извиђања, тактике и осталих помоћних наука и знања, као и на великој пракси у трупи а нарочито у батерији.

Само солидно спреман у теорији и практичном раду и морално јак артиљеријски официр биће у стању да одговори будућим захтевима једне модерне борбе. Без овога биће крпљење по нужди, но без великих резултата, напретка и користи у артиљерији, па ће се онда будуће борбе добијати са великим утрошком времена и муниције и са скупим жртвама у људима.

Резултати ће се онда добијати у борби, али кад скупо плати крвљу наша пешадија и кад се истроше све муниционе колоне и депои са муницијом.

Досадање излагање односило се на рад наше артиљерије од 1912.—1918. год. у операцијама карактера пољске војне.

Да би завршили овај одељак, размотримо рад наше артиљерије од новембра 1916 до септембра 1918. год. на солунском фронту, где бејасмо у чисто рововском рату са непријатељем, све до дана пробоја и офанзиве почетком септембра 1918. год.

Непријатељ је према нама држао јаку утврђену линију од Битоља па преко коте 1050, Изгорелог Ћувика—Дабице—Црне Реке, села: Зовича—Старовине и Градешнице, преко Рововске и Трнавске Косе, гребеном Сокола планине, до пирамиде на Соколу — 1825.

Према овом фронту, била је у почетку I. и III. српска армија, а доцније у 1917. и 1918. год. само I. српска армија.

Од пирамиде на планини Соколу, преко Беле Земље, Китке, Кравице, Обле Чуке, Западног и Источног Ветреника, Шлема и Голог Била, ишао је даље бугарски утврђени фронт, да избије на падине Кожуха, те да се заврши према Дудици.

Према овом фронту, у долини Могленице и на падинама

планина Нице, Сокола, Ветреника и Кожуха, беше распоређена II. српска армија.

Сва непријатељска армија, иза ове утврђене линије, бејаше добро заклоњена, и ретко се која батерија могаше да види и осмотри са земаљских осматрачница.

И поред ове велике незгоде и немања у прво време довољно авиона, на целом нашем фронту не бејаше добро организованог општег и уређеног артиљеријског осматрања код свих дивизија у армији, — комбинованог из фронталног и бочног земаљског осматрања, проналаска и тачног одређивања места непријатељских батерија. — Напротив, свака је дивизија за себе радила, а у њој често и свака артиљерија, лака и тешка, имале су своје засебно а не уједињено осматрање.

Изузетак су чиниле француске осматрачнице на нашем фронту, које имађаху врло добру организацију и везу и беху снабдевене још из почетка са врло много карата, скица, снимака и др.

Све наше батерије, дивизиони и пукови имађаху у највише случајева фронтално осматрање са осматрачница командира батерија и команданата дивизиона, пукова или дивизијске артиљерије.

Осматрање се допуњавало, код свију, осматрачима из првих пешадијских ровова према непријатељу.

Осматрачи бејаху већином млађи артиљеријски активни или резервни официри, водници или они на служби по артиљеријским штабовима, већином без теорне спреме, без довољно карата, скица, снимака и инструмената.

Осматрање је вршено већином ручним двогледом, ређе батеријским дурбинима, који увеличаваху 6—8 пута, ређе 12 пута.

Командири батерија и остали артиљеријски команданти, осматраху са својих редовних осматрачница. — Осматрање се допуњавало честим одлажењем командира батерија и команданата дивизиона у наше предње пешадијске ровове, одакле су са мале даљине осматрали непријатељске утврђене положаје.

Сва артиљерија је у почетку овога рововског ратовања, на расположењу имала само и једино карте 1:200.000, које није могла да употреби за свој тачан рад.

У току даљег времена, у 1917. год. поједине дивизије успеле су да саме израде тачније крокије својих одсека, већих размера 1:75.000 па и 1:25.000, ради њихове опште употребе у чисто тактичком и фортификацијском смислу.

При крају 1917. год. добијене су нешто тачније карте од топографског одељења. — Но ни једним ни другим картама

артиљерија се није могла да користи за своју тачну припрему и тачна гађања.

У артиљерији пак нико није покушао, да за свој рачун изврши локалне топографске радње.

За ово време Французи и Енглези успели су били да израде већ тачне планове својих фронтава размере 1:20.000.

Тек пред офанзиву 1918 год. наша је војска добила доста тачне карте, размере 1:25.000 целог нашег фронта, са уцртаном непријатељском организацијом, но са делом земљишта од неколико километара иза његове прве линије.

Тачних фотографских и руком израђених панорамских снимака овог фронта није било у употреби код артиљерије, но где је какав бољи цртач био, тамо се имао овај снимак и њиме се користило.

Фотографских снимака са авиона, целог фронта, целе његове фортификацијске организације и свих његових батерија, било је врло много и врло добрих; они су редовно слати артиљерији на преглед и употребу, али, на жалост, они су се врло мало искоришћавали.

Слике су прегледане биле, како кад, дуже или краће време, па су и оне, као и сваки други акт, ишле у архиву, место да буду стално у руци и пред очима сваком артиљериском официру.

Копирања, увећавања и умножавања у већи број слика непријатељских, фортификацијских организација са авионских фото-снимака није било па их већина командира батерија ни за своје нормалне зоне дејства нису имали, ради прецизног знања свога фронта који гађају, но је се већина помагала сама како је знала и умела.

Дивизије нису имале своја топографска одељења но армије, ова су радила по инструкцијама топографског одељења Врховне команде.

Веза између армијских артиљеријских команда и топографског одељења била је недовољна за узајаман рад, те су топограф. одељења чисто за себе радила и нису искоришћена за рад артиљерије.

Никад ни једно топографско одељење није дошло код артиљерије, нити их је пак ова звала да изврше тачно топографско мерење, ради тачног одређивања места, како наших тако исто и непријатељских батерија, осматрачница и других важних објеката, у толико пре што у почетку никаквих карата артиљерија није имала за свој тачан рад.

Ниједна наша тешка батерија, а да не говоримо о пољским батеријама, није имала топографску таблу, планшету а најмање план управљач и др.

Наши авијатичари са похвалним пожртвовањем су свакодневно високо кружили над непријатељским фронтом, врло добре извештаје и снимке доносили су, а још бољу су реглажу вршили, но, на жалост, било је таквих артиљериских командира батерија и команданта дивизиона, чак и у тешкој артиљерији, који нису много полагали на успех у овом, достојном поштовања и пуном пожртвовања, тачном и врло корисном раду авијатичара, наших и француских, но су доказивали, да ће они боље резултате добити личним и земаљским осматрањем, и ако ништа нису са земље видели. Фото-авионске снимке сматрали су као обичне слике.

Ми нисмо имали на фронту не само једну метеоролошку станицу, но ни једна наша артиљерија није имала ни обичан термометар и барометар.

На крају наша артиљерија, и ако је редовно добијала метеоролошке билетене о стању дневних утицаја од француских станица, они су ретко достављани батеријама, а кад су достављени били, нису се искоришћавали.

Командири батерија нису се потпуно користили таблицама гађања, а било је и таквих командира, који у опште нису ни тражили таблице гађања, но су сматрали за вештину и успех гађати, чак и тешким оруђима, без њих.

На овај начин артиљерија наша, са навикама у раду из прошлих бораба у пољскоме рату, немајући добре и тачне карте; непотпомогнута од топографских одељења у тачном одређивању места наших и непријатељских батерија; не искоришћавајући како треба осматраче из авиона за реглажу и вешто постављене бочне осматраче са земаљских осматрачница: не искоришћавајући добре авионске снимке, ради тачног сазнања непријатељске фортификацијске организације и непријатељских батерија; немајући мерничка одељења за хватања звука и одређивање места непријатељских батерија; немајући метеоролошке станице а не искоришћујући податке добијене од фран. станица; не употребљавајући потпуно таблице гађања, панорамске снимке и друге потребне карте и инструменте, — радила је онако исто и по истим методама, како је радила у пољском рату при гоњењу, одступању или ма којој пољској борби.

Другим речима, задржавала се на нетачној и непотпуној припреми и самом гађању.

Сав рачун сводио се на коректуру и реглажу метком, пошто је то било стварно, видљиво и опипљиво а утрошак муниције није био у питању нити пак хабање цеви.

Код оваких појава и радњи у артиљерији настала је неминовна и свакодневна потреба, код свих батерија, да се реглажом — коректуром, ујутру или пред вече, као и пред свако

бомбардовање, припреме елементи било за ноћни — дневни бараж, било за извођење рушећег и демолирајућег гађања или пак за бомбардовање непријатељских положаја и објеката у позадини.

Употребâ рачуна за срачунавање дневних и осталих утицаја, а нарочито константовања понашања оруђа у батерији, због хабања и проширења и поправака због тога, — није било, нити је било употребâ помоћних циљева и циљева сведока, за изненадна и тачна гађања на важне и откривене циљеве и све непријатељске заклоњене батерије.

Као последица тога, да би батерије дошле до својих тачних дневних даљина у коректури гађања, морале су да троше огромне количине муниције, због чега је наступило врло велико хабање и прскање цеви, што, ако у новцу изразимо, према ранијем прорачуну, само за регулаже (коректуре), хабање и прскање цеви, изнеће преко 250 милиона франака за време нашег рововског ратовања на солунском фронту, не рачунајући вредност утрошене муниције на стварно бомбардовање, рушење и тучење непријатељских батерија и организација у току целог овог времена, као и за пробој 1. и 2. септембра 1918 год. у офанзиви.

Да су се одмах имале тачне карте и планови већих размера, да је била већа веза између артиљерије, авијатике и топографских одељења; да је артиљерија обе ове струке много више и боље умела да искоришћује; да је се завео мало више рачун код артиљерије, односно срачунавање дневних и осталих утицаја, бар код пољске и тешке артиљерије, сигурни смо, да би се са $\frac{2}{3}$ мање утрошене муниције и за мање време имала тачнија гађања; оруђа би се много више сачувала од хабања и прскања, што би и са моралне и физичке стране било боље по наше тобције, јер би имали више одмора за себе и мање страха од прскања цеви.

На крају, да је се све овако радило, држимо да би неминовно било и много већег успеха код непријатељске артиљерије, него што га је било.

Овим смо критички размотрили у главном рад наше артиљерије у погледу њеног рада у припреми гађања у свима ратовима од 1912 до краја 1918 године.

Минуле су већ три године од последњих артиљеријских плотуна, три године је већ прохујало и прешло преко многобројних бојишта наших, а победоносна наша оруђа сада се мирно одмарају, чекајући нове задатке и нове успехе и славе.

Но и ако су ратови добивени и непријатељ потучен, ми сви, а напосе артиљеристе, не смемо држати и мислити, да

смо увек и у свима борбама радили како треба, и да је наш рад био увек потпуно правилан и увек најбољи.

Било је много и много грешака и неправилности, но на истини и на учињеним грешкама најбоље се учи, и те су поуке од највеће користи за млађе нараштаје и наше наследнике у артиљерији.

Да би завршили наша излагања о важности и потреби тачне припреме и самог гађања, и да би још једном најбољим и најјачим доказима ово наше мишљење поткрепили, колико су имале дејства тачним својим радом француске и енглеске контра-батерије противу Немаца, на западном фронту, износимо један немачки докуменат, који је сам Лудендорф потписао, а који гласи:

Врх. Команда

II. № 93577. О П. 1. августа 1918 год.

Тачним прегледом квара код тешке и пољске артиљерије утврђен је следећи интересантан резултат:

У једном само месецу француска артиљер. ватра потпуно је уништила, у округлим цифрама, 13% употребљених оруђа у битци.

Овај број јасно показује вредност пажљиве и тачне ватре непријатељских контра-батерија.

Наређујем, да се према томе предузму мере, те да се и са наше стране употребе сва могућа средства, у циљу да се артиљеријска борба води са свом могућом енергијом.

Понова скрећем пажњу на раније издато наређење у овом смислу, односно тачног одређивања положаја, прецизности картографског материјала, осматрања са авиона и балона, тачног гађања појединим оруђима и т. д.

Кад овако што тражи и наређује један Лудендорф од немачке артиљерије, која је увек била међу првима у савршеној техници и тачном раду, онда је лако закључити, колико ми у артиљерији треба још да радимо, да би се приближили раду француске артиљерије и оваквим захтевима једнога Лудендорфа.

Важност и употреба тачног гађања код француске артиљерије најбоље се види из овог успеха над немачком артиљеријом, из горњег немачког документа, што значи да је била правилно схваћена и употребљена.

Схватајући ово питање као врло важно, Французи се нису на њему задржали, већ су га стално научно испитивали и усавршавали, према бојним захтевима, што ће се видети из ниже изнетог извештаја њихове научне комисије за испитивање методе рада и тачне припреме гађања. Тај извештај гласи:

I Опште примедбе

Неопходно је потребно да се извршавају извесне топографске и балистичке радње из Припреме гађања, из следећих разлога:

1. Артиљерија је често пута морала гађати без осматрања, јер:

а) Осматрање са земље или из вахдуха, често није функционисало (услед неповољних теренских и атмосферских прилика, сметња у вези и т. д.).

Вероватно је, да ће се то временом моћи поправити напретком у техници што се тиче везе; али смо немоћни против неповољних теренских и атмосферских прилика, чији се утицај тим више осећа, што су оне неповољније и то на свакој даљини и за сва поља гађања.

б) Да је осматрање било немогуће, лежи и у томе:

Што или се није хтело гађати, чекајући на згоду ради изненађења непријатеља, или се одустајало од извршења коректуре и контролисања гађања, да би се могло извршити гађање у маси. (Концентрација ватре, у чијем току материјално је немогуће распознати своју сопствену ватру).

2. Код гађања са осматрањем, има се могућности да се гађање почне са већ тачно одређеним елементима, јер:

а) Овако се добије у времену, које би се иначе изгубило коректуром;

б) Поправља се рад органа за осматрање, који су увек заузети дуготрајним, тешким и досадним послом при коректури правца и даљине.

Искуство је показало, да се у најповољнијим приликама обично може постићи тачност у припреми гађања, и то на 2—3%, у правцу, а у даљини за 2—3 скока, што је сасвим довољно да би се могла извршити нека извесна гађања без осматрања, кад је то потребно, а без узалудног трошења муниције, као на пр. гађање за неутралисање, узнемиравајуће гађање и т. д.

Искуство је такође показало, да се ове радње из припреме гађања могу извршити и у току покретног рата од артиљеријских јединица, које су у томе извежбане, а које успевају да их изврше без одступања од главнога задатка.

Резултат ће бити увек врло повољан.

Да би се све ово могло постићи, потребно је имаги на уму следеће:

а) Не сме се слепо и непромишљено ослоњити на тачност оваке једне припреме гађања, и ако је она тачно и марљиво рађена, пошто резултати рачунских поправака у припреми

гађања зависе од многих променљивих фактора (као: тачних топографских карата, тачних координата тачака на карти, ветра, густине ваздуха и т. д.), а они се могу одредити само приближно.

Потребно је, дакле, чинити честе вежбе и што чешће контролисати добивене резултате, како би се могли упознати са величинама грешака које се обично дешавају, а без чијих познавања је немогуће тачно одредити ни просторију дејствовања, ни број метака у једном датом случају.

б) Да степен потпуности у прикупљању почетних елемената, у тачној припреми гађања, зависи од околности под којима се она ради; брзина рада од стварног је утицаја на њ. Степен савршенства радњи у припреми гађања показује нам први опаљени метак.

II. Закључак комисије

1. Тачна топографска припрема гађања може да промени једно гађање са дугим осматрањем и узалудним трошењем муниције у успешно и тачно гађање са малим утрошком муниције и за много краће време, ослобођавајући осматраче са земље и из ваздуха свих детаља и тешкоћа при оваком једном гађању и дајући прилику, да се они могу употребити на другу страну, за контролу добре експлоатације сила и бојног поља.

2. Све топографске и балистичке радње у припреми гађања, које се обично раде и које су описане у настави гађања или у правилу „Mappel d'Orienteur“ треба тачно испитати. Потребно је, да се све оне унесу у једно правило и да се усаврше, захтевајући од њих:

а) тачне резултате,

б) да им се да приступачна форма, т. ј. да их може употребити сваки и у што више случајева.

3. Да су некоје топографске радње, које су биле унете у артиљеријска правила, издата још пре рата, имале у првим месецима рата извесног успеха, али је у последњим месецима изостајала воља да се оне усаврше.

Према свему овоме, треба признати и уздићи вредност тачне припреме гађања, али је потребно много више се њоме бавити, како би се могла усавршити, да би могла дати тачне резултате за кратко време рада; да су све те радње, у тачној припреми, просте и једноставне и лако разумљиве за велики број извршилаца, командира батерија.

По извештају ове комисије, тачна припрема за гађање трајала је код француских батерија на западном фронту, око 3—5 сати, рачунајући овде и истоваривање муниције, наме-

штање оруђа на положај и узимање свих елемената за нишањење и гађање, успостављање везе и т. д.

У периоду од 2—18. јула 1918. год., када је владао релативно приличан мир на фронту, топографске радње из припреме гађања биле су увек рађене дан пре промене положаја.

Тако, једна је батерија нпр. напустила један положај у 20 с. 30 мин. а већ је у 3 с. 30 мин. отворила ватру са другог положаја, пошто су све припремне радње биле већ извршене од батерије која је пре на томе месту била.

Официр извиђач (топограф) и командир батерије, могли су увек лако да настрадају, јер су са собом имали једна кола, која су била на далеко видна, а у којима су били инструменти и остале потребне ствари за извођење свих послова у тачној припреми гађања.

Па кад овако каже један Лудендорф за немачку артиљерију, и кад износи овако велико дејство тачног гађања француске артиљерије у прошлости рату, зар нам само то довољно не износи на видик сву потребу и важност тачне припреме гађања у артиљерији.

Ова се важност и потреба тачне припреме у гађању огледа и у извештају француске научне артиљеријске комисије и истог закључка о примени тачне припреме гађања.

На крају, анализирајући све наше борбе у минулим ратовима од 1912—1918. год., зар нисмо довољно изнели моменте, када се могло приступити и радити са много више потпуности и тачности, па би се и резултати бољи добили; зар се у свима овим излагањима не види, колико је неопходна потреба и важност тачног рада у артиљерији, напосе, тачне припреме гађања, од које после зависи и само тачно гађање и успех у целом раду.

Завршујући овај одељак о важности, потреби тачног гађања у артиљерији и приликама у борби, када треба и какову припрему употребити, наш је следећи закључак:

III. Закључак о припреми за гађање

Да би се припрема гађања правилно у борбама могла примењивати, да би њена припрема била могућа и да би одговарала приликама на бојишту, да би све радње из припреме могли да употребљавају сви командири батерија, на крају, да би пешадија са правом могла од артиљерије да тражи што тачнију и јачу ватру, потребно је следеће:

1. У свима борбама главно је време, које стоји на расположењу артиљерији за долазак на положај и припрему гађања до отворања ватре. — Ово пак време зависи непосредно од ситуације на бојишту.

Само ако нису изузетне прилике на бојишту, када је потребан најбржи рад, као што је у препаду, гоњењу, блиском нападу и блиским арт. борбама, при праћењу пешадије, при изненадним нападима, у сусретној борби и т. д. и у опште у свима оним приликама, када артиљерији тако рећи не остаје ни 10—15 минута времена за отварање ватре и кад је потребно, из чисто моралних обзира, отворити што пре арт. ватру, па макар у прво време била и нетачна, у свима таквим приликама и пешачки и артиљер. команданти са правом ће захтевати, да батерије безусловно отворе за најкраће време артиљеријску ватру на непријатеља.

У оваким моментима, отпада сваки рачун и свака припрема, све се своди на око, руку и практичну извежбаност и умешност командира батерије, да оком све процене, пласирају батерије и изаберу најбржи начин оријентације батерије, те да за најкраће време са својим батеријама ступе у дејство.

Дешаваће се, да ће се у оваким приликама морати заузимати и откривени или слабо масирани положаји за батерије, па и под непријатељском блиском артиљеријском или пешачком ватром, без обзира на жртве у батерији.

Све су ово такви моменти у борби, где је главно тактички циљ постићи уздизањем морала код наших трупа, да оне виде плотуне наше и чују гругање наших батерија, а да непријатељ што пре над собом види и осети нашу артиљеријску ватру.

Дакле, и даље у будућности, кад год се у борби појаве овакви моменти, батерије ће се потчињавати овом неминовном тактичком захтеву, што брже ватре, па ће тако и радити, при чему ће командири батерија тежити да ипак изаберу најпростије, али и доста тачне радње из припреме гађања, да би брзо добили добро уређен сноп и правац на циљ.

Не буду ли овакве прилике на бојишту, но се са планом правилно ступа у једну уређену борбу, у нападу или одбрани, или се благовремено одступа и врше заштитничке борбе, то ће у свима овим борбама бити довољно времена артиљерији до отварања ватре и ступања у дејство, па према томе и за извођење више или мање потпуније и тачније припреме гађања, што ће зависити од прилика на бојишту, земљишта и задатака појединих батерија и, што је најглавније, од времена које имају на расположењу до отварања ватре.

У свима оваким приликама, нарочито пешачки команданти не смеју показивати нервозу и плашњу, да ће артиљерија задоцнити са својим дејством, а још мање они смеју показивати неповерење артиљерији, као што се дешавало у минулим ратовима, па да због тога сами одређују положаје

за батерије, па чак и линију топова, из жеље, да виде батерије пред својим очима, у нади да ће им онда дејство батерија бити најбоље.

Не познавајући особине артиљеријских оруђа, моћност и техничку способност своје артиљерије а још мање методе рада и начине артиљеријског гађања, овако неоправданим и неоснованим захтевима пешачки команданти увек ће омести своју артиљерију у раду, унеће и у њу забуну и пометњу и као резултат тога биће превремена и нетачна ватра, а на крају слабо артиљеријско потпомагање, веће жртве и слаб успех.

Нека пешачки команданти буду убеђени, да ће увек најбоље резултате од своје артиљерије добити, ако јој кажу тачну ситуацију, ако јој ставе на расположење место у борбеном распореду и даду јој тактички задатак и улогу у борби, и нека јој по могућству ставе што више времена на расположење до отварања ватре, па ће артиљеријски команданти и командири батерија учинити све што треба у припреми за гађање, да артиљериска ватра буде што тачнија и убиственија за непријатеља, па ће се и резултати повољни одмах показати.

Командантима артиљеријских пукова и дивизиона, у оваким приликама, света је дужност да све своје послове око извиђања земљишта, стварања плана, размештаја батерија за борбу и издавања заповести за пласирање батерија сврше тако благовремено и за најкраће време, те да командири батерија имају што више времена за довођење својих батерија на положаје, извиђање и извршење свих потребних радњи из припреме гађања.

Тачна артиљеријска ватра, још одмах у почетку борбе, има врло велики морални утисак, како на наше трупе тако још више на непријатеља.

Према овоме, кад почетак и даљи развој борбе у многоме зависи од брзе и тачне артиљеријске ватре, онда је једна од првих и главних дужности свих пешадијских и артиљеријских команданата, да не губе време на споредне ствари, које могу и после артиљеријске ватре и после почетка борбе да свршавају, — већ по свршетку главних питања и доношењу плана за борбу и издавања заповести за артиљерију нека се дају дивизионима и батеријама одмах заповести за излазак на положај.

На овај начин, оваким радом, виши пешадијски и артиљеријски команданти уштедиће времена за артиљерију и даће јој могућности да се она, напосе командири батерија, посвети што бољем и марљивијем свом раду у тачној припреми, па ће тек онда бити њихови захтеви оправдани — да од батерија траже тачну ватру.

Не раде ли овако пешадијски а нарочито артиљеријски команданти, но сви буду нервозни и сви буду тражили брзу ватру, то ће као резултат тога опет доживети брзо појављење рафале „по 5 на топ“, из појединих батерија, али где је та ватра управљена и како је регулисана, то ни они неће знати, нити ће често и сами командири тих батерија знати и видети, где им је ватра управљена, јер и овде важи стара наша изрека, „Што год је брзо, све је кусо“!

Према овоме командири батерија, кад добију довољно времена за пласирање батерија и отварање ватре, имају уложити сву вољу, труд и своје знање, да им припрема гађања буде што тачнија, те да са првим плотунима добију метке око циља.

Командири батерија, и ако им у борби често нико не контролише а и не осматра гађање, не смеју се задовољити само постављањем батерија иза заклона и оријентацијом снопа батеријског увек на исти начин, помоћу руке, реглете или у простору, нетачно мерећи месни угао и од ока ценећи даљину до циља.

За овако брз и непотпун рад само су изузетни и напред изнети моменти у борби, када ватра тако рећи треба одмах из топова да плане.

Карте се не смеју оставити негде у сандуку или на другом месту; ситометар, двоглед, батеријски дурбини и телеметар, као и таблице гађања и поправака и оловка са мало рачуна не смеју се занемарити.

Све се има онако и онолико искористити и употребити, колико се зато има стварног времена на расположењу до отварања ватре.

При овим радњама радити само оно, што је потребно за правилан и тачно уређен и управљен батеријски снап на циљ, са што тачнијим месним углом и даљином до циља, — све остало радити, ако је потребно, после отварања ватре.

Команданти дивизиона су ти, који знају тактичку ситуацију и потребно време за отварање ватре, они су у непосредној вези са пешадијским командантима, те су зато они и дужни, контролишући и пратећи рад својих командира батерија и будући у сталној вези са пешадијом, да осигурају потребно време својим командирима батерија за марљив, потпун и тачан рад њихов у припреми гађања, и да онда захтевају и извођење тачног гађања.

У рововском рату, или у пољској војни, када остајемо дуже времена један према другоме, безусловно је потребно приступити одмах најтачнијем топографском раду и осталом срачунавању и отклањању свих утицајних узрока на гађање, ради извођења потпуне и тачне припреме гађања, зашта се

има и сувише времена и могућности, како би нам резултати одговарали циљу за најкраће време и са утрошком најмање количине у муницији.

Као резиме свега напред реченог, можемо рећи:

Идеално је — постигнути за најкраће време прве плутуне одмах у циљу. Како је ово у рату врло тешко постићи, из врло много и различитих узрока, како тактичких и психичких тако и непредвиђених утицаја топографских, атмосферских и балистичких, — то је ипак у артиљерији циљ припреме гађања осигурање што тачније ватре.

Према овоме, командири батерија при гађањима ће се руководити онако, како им у сваком конкретном случају буде налагала ситуација, задатак батерије и време које имају на расположењу за извођење припреме за гађање до отварања ватре, са сталном тежњом, да у свом почетном раду у припреми буду што марљивији и тачнији, па ће и резултати од тога бити корисни по све.

Изnoseћи напред описане наше борбе од 1912. — 1918 год. и рад артиљерије у њима, као и анализирајући како њен рад у припреми, тако и самом гађању, да би из овога извукли користи за будућност и да би наша артиљерија могла у будућим борбама још боље, тачније и са више успеха да ради, као и да иде унапред, са осталом модерном артиљеријом европских војска, неопходно је потребно да се у нашој артиљерији, а нарочито у спреми и раду њиних командира батерија, уведе апсолутна потреба коришћења и знања:

1. карата, панорамских и фото-авионских снимака;
2. тачности топова и природног њиховог растурања, важности и потребе разумевања бројних и графичких таблица гађања;
3. знање и прорачун дневних и осталих утицаја на гађање;
4. познавање и употреба инструмената за тачну припрему гађања у артиљерији;
5. познавања потребних топографских радња у припреми гађања; важност везе између топографских одељења, авијатике и артиљерије и организација ове везе ради искоришћења у тачном гађању;
6. Важност и организација осматрања са земље; фронтално и бочно осматрање;
7. Узајамни рад артиљерије и авијатике при тачном гађању помоћу карата и фото-авионских снимака;
8. Важност и употреба мерничких одељења за хватање звука, и тачно гађање помоћу њих;
9. Употреба метеоролошких станица код наше артиљерије, њихово искоришћење као и организација и формација њихова;

10. Закључак и поуке о тачном гађању.

Како су код нас до сада ова питања врло мало, а нека и нимало, разрађена за лаку и просту употребу наших артиљеријских официра; како, по нашем мишљењу, сва она више или мање имају врло велику важност и утицај у савременом раду артиљерије, да би модерна артиљерија могла да одговори великим задацима који се од ње траже; на крају, да би целокупан рад у борби свију родова оружја и свих команданата и командира батерија био у хармонији и ишао једном главном циљу — искоришћењу артиљерије, пешадије и свих осталих помоћних средстава, ради добијања победе над непријатељем, сматрали смо за потребу и дужност да у детаљу изнесемо ово најважније питање из припреме гађања у артиљерији, о којем се сада тако много говори и пише у литератури свих западних великих војска а највише код Француза.

Артиљер. пуковник,

Ил. П. Петковић.

О МОБИЛИЗАЦИЈИ РУСКЕ ВОЈСКЕ У 1914. ГОДИНИ

Мобилизација руске царске војске у 1914. години била је пролог највеће историјске драме, чији последњи чин још није одигран. Већ се на фону његовом могу запазити магловите тачке, којима је било суђено да буду претече руководног мрачног тона целе епохе. Испитивање процеса мобилизације у свом њеном обиму, према томе, до крајности је интересантно и оно се може појавити тек у будућности из пера стручњака наоружаног свима документима... Ова скица нема претензија на такав рад: далеко од извора, без бележака, докумената, следствено без цифара и шта више без обичног дневника не може се дати озбиљан историјски рад. Овде је задатак много скромнији: поделити своје личне доживљаје у својству руковоца оним органом, који је био позван да механички подметне огањ под светску ломачу.

Мобилизација оружаних снага државе заузима сасвим засебно место у компликованом ратном стварању: ток њезин најмање зависи од личне воље вође. Цео план мобилизације разрађен је благовремено до краја, у свима појединостима. Моменат је изабран, остаје само да се притисне дугменце — и цела држава ставиће се у аутоматски покрет, са тачношћу механизма на часовнику радиће на претварању, за неколико дана, своје кадровске армије у оружани народ. Стварање Врховнога Вође своди се овде само на *избор почешног рока*. Оно је кратко по времену, на избор тога рока утиче разнолики комплекс политичких узрока; али кад је тај рок дат — свршено је, повратка нема: он већ механички предодређује почетак рата.

У област вишега стварања мора се у извесној мери урачунати и избор *начина мобилизације* — у оном случају кад се за војску предвиђају разни видови мобилизације.

Оба поменута основна питања решена су била за руску војску у јулу 1914. године после великих колебања, чије су појединости мало познате, мада се о неким фазама тих колебања већ писало у повременим издањима.

Покушаћу да се на њима детаљније задржим с обзиром на њихов несумњиви историјски интерес.

Да би даље излагање било јасно, потребно је да кажем неколико речи о основним одредбама наше мобилизације пре Великога рата.

Има три врсте мобилизације војске: *Мобилизација општа*, када се једновремено на целој територији државе позива сва резерва обучених обвезника, који су прошли кроз кадар, ради попуњавања целе војске и флоте до ратног бројног стања. Позива се и потребан део необучене или слабо обучене резерве, т. ј. неколике класе ополчења.

Мобилизација сукцесивна — кад се тај исти циљ не постиже једновременим позивањем на целој територији, већ сукцесивно, по реонима, по деловима територије. Овај начин одговара случајима рата са удаљеним јаким суседом, на чију се границу, због недостатка жељезница, може привући и концентрисати мобилизована војска постепено и лагано.

Мобилизација делимична — када рат предстоји са слабим суседом и када, за постигнуће циља борбе, није потребно доводити целокупну мирнодопску војску и флоту до ратног састава.

Општа мобилизација подразумева напрезање свих средстава борбе до крајњих граница, када се позива под оружје све мушко физички способно становништво државе. У резултату такве опште милитаризације народа, која најпогпуније идентификује наоружани народ, стварају се војске друге, па можда и треће линије. Таква мобилизација садржи у себи и целокупност, и сукцесивност. То ће бити крајњи степен опште мобилизације, коју ћемо назвати *мобилизацијом целокупном* или свих без изузетка. То и јесте прави Volk im Waffen, la levée en masse.

Наш основни војни закон — „устав воинској повинности“ издање 1912. године — давао је, у случају рата, могућност да се искористи све мушко становништво државе, способно да носи оружје, почев од 20-те па до 43-ће године закључно, т. ј. 24 класе, што је износило око 12 милиона људи, ако се узму у обзир оне олакшице које су по нашем закону ослобођавале од војне обавезе. Ако се пак узму сви физички способни, онда се та цифра мора повећати до 15 милиона људи. Општи годишњи контингент младића (целе Русије, осим народности и група становништва ослобођених од војне обавезе) износио је 1912. године око 700.000 људи.

Није било међутим могуће, из техничких узрока, а није било ни потребно сву ту људску масу позивати под оружје одједном. Напротив, то је била општа резерва људства у Русији, које је требало умешно искористити са извесном поступношћу у току целог периода рата.

На основу тога, наш општи мобилизациони план предвиђао је:

1. Мобилизацију наше сталне војске позивањем резервиста и узимањем коња, кола и аутомобила;
2. Развијање од скривених мирнодопских кадрова другокласних трупних јединица и резервних трупа;
3. Формирање ополченских јединица, које су, у укупности, важиле као војска друге линије. Али један део ополчења, који је прошао био кроз трупу или је био на вежбама, мора бити искоришћен у својству саставног дела прволинијске или оперативне војске.

Шта је све то давало у цифрама?

Наша мирнодопска војска износила је *1.300.000 људи*. Резерва обученог људства, које се састојало од 15 класа (у 1914. години то су били обвезници класа 1911. до 1897. године закључно), давала је *3.500.000 људи*.

Сва остала маса војних обвезника састојала се од ополчанаца I и II класе. У првој класи били су они који су прошли кроз редове војске или који су на вежбама стекли извесну кратковремену војну обуку; у другој класи били су необучени. У опште државно ополчење изражавало се колосалном цифром *од 7 до 10 милиона људи*. Мобилизациони план није обухватао цело ополчење у истим детаљима као и ополчење I класе. Тачно су урачунате биле четири млађе класе. То су они војни обвезници који из разних узрока нису у мирно доба позивани на војну дужност, а затим — обвезници старих рокова који су прешли обавезу у резерви и који су остали били у I класи до 43-ће године закључно. Од овога ополчења формирано је 900 дружина, сотнија, батерија. То је износило *око 1 милиона људи*. Поменуте ополченске части намењиване су за позадинску и, поглавито, гарнизонску службу у унутрашњости царевине на место оперативне војске која је отишла на фронт.

Од овог истог ополчења морали су се формирати резервни батаљони другог реда, око 500, за шта је намењиван био такође *један милион људи*.

Свега је мобилизациони план обухватао седам милиона војних обвезника.

Па и тих седам милиона нису позивани једновремено.

Резерва је позвана царским указом упућеним Правитељственом Сенату, у којем су побројане губерније и области где треба да се изврши позивање обвезника и којих класа. Засебним телеграмом под потписом три министра: војног, морског и унутрашњих дела, царева заповест о мобилизацији објављивана је у местима. У том истом указу и телеграму

напомињало се о позивању само оних ополченаца I класе коју су, у виду изузетка, упућивани у трупе. То се односило поглавито на извесне пограничне срезове, где би обученом ополчењу претила опасност, ако остане, да потпадне под власт непријатеља.

Сва пак маса ополчења кренута је доцније — царским манифестом.

Наш закон је предвиђао различите рокове јављања резервиста и ополченаца: 1. и 3. дан и сви даљи мобилизацијски рокови за ополчење били су знатно развучени. Мобилизација је, сасвим природно, испадала сукцесивна. Зато је благовремена припрема мобилизација сталне војске и ополчења била веома различна.

За мобилизацију војске постојао је *упуш за мобилизацију*, који је тачно одређивао, не на дане већ на часове, по срезовима и свима војним командама и установама сазив обвезника резервиста и предавање коња.

Мобилизација војске 1914. године била је извршена по *измењеном упушу за мобилизацију Бр. 18*. Упути су израђивани и увођени у одређеном року који је обухватао неколико година. Он се замењивао другим — следећим по броју — у вези са изменом, из стратегијских разлога, целог мобилизационог плана.

Почетак нумерације упута датира се од времена после Руско-турског рата 1877—78 године, када се код нас, под утицајем први пут закљученог од Бизмарка тројног савеза против Русије, приступило изради општег плана одбране наших западних граница.

Основни упут за мобилизацију Бр. 18 био је израђен и уведен 1910. године, кад је извршена реформа наше пољске пешадије и артиљерије и кад је била укинута резервна и градска пешадија.

Прелаз од једног упута ка другоме — следећем био је скопчан увек са техничким тешкоћама, јер је требало понова састављати и преиначавати све мобилизацијске рачуне. У том послу имали су огроман значај жељезнице, општине, полицијске установе и сва војна надлештва и команде. Увођењу свакога новог упута претходило је компликовани рад неколиких месеца. С друге стране, наравно, сваки нови упут усавршавајући механизам мобилизације скраћивао је њезин рок и уздизао бојну спремност војске. Међутим, ипак, саставци двају додирних мобилизацијских упута представљали су периоде извесног слабљења ове спремности: лакше су се допуштале сваке нелагодности и неспоразуми.

За увођење новог упута потребно је било изабирати мирније, у политичком смислу, време. Ми се добро сећамо,

да време од 1910. године по готову није пружало такве периоде. Европа је преживљавала последње године оружаног мира. Године 1909-те наступила је неочекивана анексија Босне и Херцеговине, и „ритер у сјајној ратној опреми“ потсети свога пријатеља да је потпуно спреман да га потпомогне. Године 1912-те одиграна је већ прелудија Великога рата — Српско и Бугарско-турски рат, који следеће године повуче за собом и пораз Бугарске.

Ми смо предвиђали неизбежност битног појачања наших оружаних снага, али разне околности, међу којима није последње место заузимала стална смена начелника главног генералштаба (у току пет година пет лица), одгодише пројекат тога појачања до 1913. године, када је најзад поникао *5-то годишњи велики програм*.

Сви побројани узроци одгађали су увођење новог упута. Он је требао да буде уведен 1. јануара 1915. године. Зато је рат и затекао нашу војску са упутом Бр. 18 делимично допуњеним, те је стога и носио од 1912. године назив *Бр. 18 измењени*.

По овоме упуту вршила се општа мобилизација. Напореда са овом постојао је код нас читав низ претпоставки о извођењу мобилизације оружаних снага. Оне су повлачиле за собом делимичне мобилизације.

Огромни размери наше отаџбине која се сусвим додирује са десет суседа, од којих смо са седморицом ратовали само у XIX. веку, упућивали су нас да предвидимо могућност оружаног сукоба са ма којим од десеторице суседа, било посебно, било у овој или оној комбинацији.

Напореда са подизањем наших снага предвиђало се, у зависности од политичке ситуације, неколико *делимичних мобилизација*.

Као најјаснији пример наших делимичних мобилизација биле су наше мобилизације у Руско-јапанском рату. Тада је уз објаву рата 27. јануара 1904. год, после напада Јапанаца на нашу ескадру, била објављена мобилизација сибирских војних округа а у Европској Русији беше обележен низ sukcesивних мобилизација оних реона, из којих су позивани резервисти и узимани коњи за поуну корпуса који су упућивани на исток. Таквих делимичних мобилизација било је извршено једанаест. Мислило се да се врше тако, да наше европске трупе, које остају, сачувају своју потпуну способност за борбу и да, будући мобилисане, представљају читаве самосталне стратегијске јединице. У ствари то није тако испало: свака делимична мобилизација није се појављивала *као издвојена* из опште, већ као истргана из разних реона опште.

Сетимо се, да су пешадијске дивизије ишле са туђим артиљеријским бригадама узетим често пута чак из другог војног округа; то је зависило од преоружавања наше пољске артиљерије. Што се тиче техничких трупа, оне су позиване са целе територије Русије.

Као најкарактеристичнији пример растројства, које су делимичне мобилизације повлачиле за собом у борбеној готовости трупа које су остајале, служи тако звана *десантна експедиција*, која се годинама, почев од осемдесетих година прошлога века, брижљиво припремала у Одеском војном округу за случај заузећа Босфора. Сва материјална спрема ове експедиције, у 1904 и 1905. години, била је узета за Манџурију и више никако није била успостављена. А можда би ова експедиција била извршена 1914 год. и дала би нам могућност да обезбедимо леви бок нашег стратегијског фронта.

Једном речи, делимичне мобилизације у Руско-јапанском рату сасвим су растројиле нашу општу мобилизацију.

Ово искуство је било урачунато 1914. године, али не у пуној мери. Зашто? Узрок се налази у некојим органским недостатцима наше војне системе која је изискивала радикалне, одлучне реформе, а неки пак недостатци били су неотклоњиви. Велика оскудица у резервним официрима; врло неравномерна расподела по државној територији неких категорија резервних обвезника, нарочито техничара; хронична непоправљива застојалост у сваковрсном снабдевању, неспособном да задовољи насушне потребе наших трупа; различита до крајности густина железничке мреже по разним реонима царевине. Оскудица у возном парку и непокретљивост у смислу његовог најбржег искоришћења.

Ова скица нема задатак да улази у разматрање свих побројаних особина, али је довољно рећи да су оне у резултату давале то, да је свака наша делимична мобилизација реметила могућност опште. Да би ова мисао била јаснија, задржаћемо се мало на коначним циљевима сваке мобилизације. Мобилизацију никако не треба вршити само зато да се застраши непокорни сусед.

Каква је борба предстојала Русији у првој четвртини XX века? Главна — у Европи са тројним савезом централних држава. Очигледно је било, да ће то бити рат на живот и на смрт, рат до потпуне малаксалости једне стране. И томе случају — најтежем — морала је одговарати општа мобилизација свих наших оружаних снага и средстава.

Поред овог случаја, Русији је могло бити суђено да ратује у Азији, на Далеком Истоку, са Јапаном. На овом фронту ми нисмо били у стању, чак ако би и желели, да сконцентри-

шемо сва наша оружана средства. Даље, могућан је био конфликт са Турском. Историја нас је учила, да смо у току последња два столећа сваких 25 година имали рат са Турском. Најзад, могло је бити ратова експедиционог карактера са Авганистаном, Персијом, Китајем.

За све побројане могућности потребне су биле варијанте делимичне мобилизације. Свака од њих требало је да буде вршена тако, да не омета, ако интереси отаџбине буду захтевали, одмах затим и вршење опште мобилизације. Томе је и тежио упут за мобилизацију Бр. 18 измењени, у погледу људи и коња. Али раније поменуте опште особине наше војне системе остајале су и даље, и, следствено, у коначном практичном резултату добијало се то, да је свака наша делимична мобилизација реметила и општу. Овај закључак треба имати на уму приликом упознавања са мобилизацијом 1914. год.

Настала је 1914. година.

Наша централна војна управа везивала је предузимање значајних мера за ову годину.

Поменути горе „велики програм“ повећања наших оружаних снага, усвојен крајем 1913. године и срачунат на 5 година, требао је у 1914. години да дâ осетан прираштај снага. Нарочито се појачавала пољска артиљерија; у артиљерији се уводила пуковска организација; свакој пешадијској дивизији придавала се артиљеријска бригада од 11 батерија, сведених у 3 пука, од којих су 8 батерија лаке, 2 хаубичне и једна кадровска за дивизију другог позива. Корпусна артиљерија требало је да се састоји из дивизиона пољских хаубица, дивизиона тешких топова и дивизиона тешких хаубица. Увођењем такве артиљерије у нашој тактичкој организацији чинило је пешадију стабилнијом. Повећавала се цифра скривеног кадра за пешадијске пукове II. позива. На 36 корпуса додавало се још два.

Крајем ове године намеравао је да се уведе нов упут за мобилизацију Бр. 19, којим би се први пут постигла могућност мобилизације свих војних јединица и установа сваког војног округа својим властитим резервама, осим приамуског.

Наше артиљеријско снабдевање — материјална спрема и муниција јако заостала од потребног стања — ове године требало је да се крене унапред.

Већи део поменутог програма био је већ изведен у 1914. години, и, следствено, за Русију је било неопходно потребно да проведе 1914. годину на миру.

У 1915. години наша војска би се кренула на војиште са солидном тешком артиљеријом, која је у Великом рату била у истини краљица бојнога поља. И јамачно се не би могао

догодити такав факт, којег сам ја лично био сведок 1915. године, када је Макензен наносио удар нашој 3.-ој армији и пробијао њезин фронт избацивши најмање 200 тешких оруђа према фронту X. армијског корпуса, а да у нашој трећој армији, која се састојала од седам корпуса, на фронту од 200 врста буде свега 4 тешка топа: — 2 топа 12 см и 2 топа 15 см, од којих је један од 12 см прскао у самом почетку операције.

У току 1914. године требало је да пуном паром отпочне свој рад царицинска артиљеријска творница.

Међу многим другим узроцима мучно да је могло ући у планове наших непријатеља одлагање рата до 1915. године, када је остварење поменутог програма знатно подизало тактичке шансе руске војске. У нашој прошлости често смо били приморавани да ратујемо баш у оном тренутку када су се наше трупе преоружавале: уочи Кримског рата спремали смо се да нашу пешадију преоружамо штуцермановом пушком; уочи рата 1877. год. израђивали смо берданку; пред сâм Руско-јапански рат приступили смо преоружању наше артиљерије.

Тешко је говорити о овим или оним узроцима рата који је отпочео 1914. године. Зар није сада за нас куриозно читати, да се као повод за рат Наполеона са Русијом сматрало непримање континенталне системе од стране Александра I., или увреда нанета његовом рођаку херцогу Олденбуршком, или кокетовање Наполеона са Пољацима. Тако исто ће се и за почетак рата 1914. године наводити више повода. Неизбежност рата сазревала је већ много година у тајним дубинама историјске судбине света: непријатељство се купило из дана у дан. Војни програми повећања и појачања војска и морнарица; стално звецкање оружјем при разним поводима и, између осталог, у дане историјских успомена; страсни говори; про- страна литература књижна и периодичних издања, — све те појаве одржавале су човечанску масу у извесној напрегнутости.

У основи поменутих појава лежали су и узроци економског развића народâ, и национална нестрпељивост, и вековно супарништво, и напрезање разних потенцијалних снага у државама које су тражиле одушке и испражњења.... Ми се сви добро сећамо како смо радили, говорили и још више мислили о будућем рату. У Европи се месеца јуна 1914. године дубоко осећало и у свест је проницало располсжење духова многих милиона људи.

Рат је очекиван. Мисао о рату постала је наметљива.

При таквом стању — у поводима се не може оскудевати....

И гле, 11. јула (по старом стилу) 1914. године уздрма се

завеса пре но што ће се подићи и објавити почетак велике човечанске драме.

До уочи тога дана беше мирно у Петрограду.

Свечано испратише председника француске републике Рајмонда Поенкареа.

Поговараше се у Главном Генералштабу о наредним летњим одсуствима.

11-ог јула¹, на Олгин дан, између 11 и 12 часова у подне начелник Главног Генералштаба, генерал Јанушкевић, позва ме на службени телефон и нареди да одмах дођем у његов кабинет.

„Ситуација је веома озбиљна“, рече он кад уђох к њему. „Аустрија је предала српској влади сасвим непријемљив ултиматум, и ми не можемо остати равнодушни. Одлучено је, да се отворено и чврсто о овоме изјави. Сутра ће у „Руском Инвалиду“ бити објављена кратка официозна опомена, да сва Русија са напрегнутом пажњом прати ток преговора између аустро-угарске и српске владе и да она неће остати мирна, ако достојанству и целини једнокрвног српског народа буде претила опасност. Је ли све код вас готово за објаву мобилизације наше војске“. Добивши потврдан одговор, начелник генералштаба ми рече: „Кроз један сат донећете ми све прорачуне о бојној спреми трупа, при чему се има у виду, у случају потребе, објава делимичне мобилизације само против Аустро-Угарске. Стога, у случају такве мобилизације, ништа не треба да пружи повод Немачкој да види какво је било непријатељство према њој.“

Ја нисам тада реферисао о недозвољености делимичне мобилизације.

Генерал Јанушкевић нареди ми да му понова реферишем подробно, као што он рече, кроз један сат.

При овом реферату присуствовао је такође и начелник војног саобраћаја, генерал Ронжин. Начелник оперативног одељења, генерал Данилов, био је у откоманди на Кавказу.

Очигледна је била сва немогућност делимичне мобилизације војске. Шта командује Стратегијом? Политика. Каква је политичка конјуктура била на европском континенту тога момента? Два противуборна савеза. Ако се још и могло нагађати о монолитности руско - француског савеза, с обзиром на одвећ велику разлику у облику владавине обеју држава, о целини пак и спојености Немачке и Аустро - Угарске није могло бити никакве сумње. Уговор о њиховом савезу периодично се обнављао и службено сваки пут објављивао; а пре две године, поводом анексије Босне и Херцеговине, вођа тројнога

¹ Сви датуми у овој скици наводе се по руском календару — по старом Јулијанском прорачунавању времена.

савеза свечано је изјавио, да Аустрија може бити потпуно мирна, јер ће „верни ритер у сјајном панциру“ испунити своју дужност.

Какву је сврху могла имати делимична мобилизација само против Аустро-Угарске? Претња неподржана убедљивом аргументацијом своје снаге изазивала је саблазан да се она пренебрегне. Делимична мобилизација наших снага водила је баш противним последицама, у сравњењу са онима на које је била срачуната.

У стратегијском погледу она је била просто глупост. Намеравало се извршити мобилизацију четири војна округа: кијевског, одеског, московског и казанског. На територији тих округа распоређено је било 13 армијских корпуса. Будући мобилисани они би морали бити одмах пребачени у реон концентрације. Допустимо, да је све то било извршено. Али коко би било са варшавским војним округом. По идеји ове делимичне мобилизације, да се не би дало повода Немачкој да сумња у наше намере, варшавски округ требало је да остане недирнут. На тај начин сва јужна граница варшавског војног округа, која се додирује са Аустро-Угарском, остајала је отворена и незаштићена. Какве би погибаоне последице наступиле ако би се доцније морала објавити општа мобилизација.

Упутом који је тада важио није се постизала потпуна мобилизацијска самосталност сваког војно округа: некоје трупне јединице добијале су резервисте из суседног округа. То је била последица нескладности дислокације трупа и насељености разних реона Русије. Истина, од 1910. год део наших оперативних трупа био је померен са границе у унутрашњост царевине, али ипак најнасељеније губерније централне Русије и Поволжја улазиле су у састав московског и казанског округа, где је било мање трупа. Из овога основнога резервоара трупа слали су се резервисти у Туркестан, Сибир, Кавказ. А кад се ови последњи окрузи, по делимичној мобилизацији, не мобилишу, онда се резервисти тамо могу упућивати само уз објаву опште мобилизације. Значи, дакле, да су железнице морале бити спремне, без обзира на објављену делимичну мобилизацију, да ступе на посао по војном пропису само са објавом опште мобилизације.

Јављала се потреба да се за жељезнице предвиди сасвим засебна комбинација: делимична мобилизација неких европских округа, за којом би морала доћи општа.

Ова комбинација није била разрађена, као што је раније речено, из тог разлога што се није предвидела могућност делимичне мобилизације против саме Аустро-Угарске.

Али би још опасније било са стратегијском концентрацијом мобилизованих трупа на граници.

Био је разрађен само један план концентрације. По томе плану, трупе московског и казанског војног округа улазиле су у састав армије које су се развијале на територији варшавског војног округа. Следствено, у случају намишљене делимичне мобилизације, ови корпуси морали би бити упућени у друге концентрационе реоне изабране на граници кијевског округа.

Али, с погледом на пуну вероватноћу да ће се одмах за делимичном објавити и општа мобилизација, треба претпоставити да би стратегијска концентрација армија отпочела по извршеној општој мобилизацији и следствено прелазак армије у ратно стање, извршен у два темпа, довео би, у најбољем случају, до задоцнења у бојној спреми руске војске за онолико дана, за колико је делимична мобилизација претходила општој.

А ова околност могла је имати веома значајне последице. Толико повољне по непријатеља, да кад би војни руководиоци оружаних снага тројнога савеза предвидели могућност с наше стране такве сукцесивне мобилизације, они би све учинили да нас увуку у остварење такве комбинације.

Ђенералу Јанушкевићу било је подробно реферисано о свима поменутих незгодама делимичне мобилизације. У исто време поднет је извештај о извесним неопходним мерама које би требало предузети у вези са могућношћу мобилизације, а наиме:

1. Трупе су биле по логорима, некада у местима удаљеним од сталних својих боравишта, где су се налазиле неприкосновене мобилизацијске резерве сваке врсте. Требало је вратити трупе из логора у места свога сталног становања.

2. У трупама се осећала велика непотпуност мирнодобског бројног стања нижих официра — око три хиљаде. Неопходно је било одмах произвести за офицере све питомце старијих класа у свима војним училиштима, а питомце млађих класа превести у старије класе. У исто време требало је одмах извршити дефинитивно прсизводство официра свих војних академија, а офицере млађих класа војних академија откомандовати у своје јединице. Распустити официрске практичне школе.

3. Објавити у тврђавама и некојим пограничним реонима ратно стање, да би се дала вишим војним старешинама неопходна пуноћа власти, потребна за осигурање успеха мобилизације и безопасности од шпијуна и разних злонамерних лица.

4. Увести у целој царевини уредбу о предмобилизационом

периоду, чиме се имала у виду извесна децентрализација припремних војних распореда у местима.

У 5 часова увече тога дана, 11 јула, била је седница министарског савета у Красном Селу, на којој је морао да узме учешћа и ђенерал Јанушкевић, а у 8 часова увече овај је сазвао седницу комитета Главног Ђенералштаба уз учешће шефова свих главних одељења министартсва војног.

Вративши се из Краснога Села, ђенерал Јанушкевић потврди неодступну одлуку владе, да се на асутријски ултиматум одговори на начин достојан Русије—заштитнице Словена. Све пројектоване мере усвојене су. Сутрадан је већ наређено да се гардиски пукови врате у своје зимовнике, а јункери произведу за офишере.

Седница комитета Главног Ђенералштаба била је посвећена коначном редиговању пројекта уредбе о оперативном управљању трупама.

То је био један од великих недостатака наше ратне припреме, да се састављање такве једне уредбе довршује тако рећи под хуком ратне буре.

Следећи најближи дани свима су већ добро познати из разнобојних књига са документима које су објављивале европске владе.

Рат је већ био предрешен, и сва бујица депеша између влада Русије и Немачке представљала је само *mise en skème* историјске драме.

Одгађање одличног момента било је по готову и корисно за припремне радове, али оно је појачавало напетост с обе стране границе.

Установа предмобилизационог периода није давала права за предузимање мера мобилизацијског карактера, али је очигледно да су у пограничној зони, где су власти и становништво били нервозни, били могућни извесни заноси у смислу истрчавања напред у питању обезбеђења мобилизације. То је нарочито било природно на немачкој граници, где је прикупљање коња, па и само позивање резервиста, било у опасности да се њиме не користи активнији и предузимљивији сусед.

У сувалској губернији заиста је било случајева довођења коња и коморе на зборна места пре одређеног рока, што је дало повода немачком посланику у Петрограду, грофу Пурталесу, да упути прекор нашој влади уопште и министру војном напосе. Сухомлинов је најкатегоричније порицао да постоје с наше стране мобилизацијске мере, али се ниј могло јамчити да ниједан погранични војни старшина или срески начелник неће испољити своју властиту иницијативу, кад је већ објављен

предмобилизацијски период. Погранични инциденти су увек могућни, а у овакво време тим пре.

Злосрећна мисао о делимичној мобилизацији није још била напуштена. Она је имала својих присталица, али не у војном надлештву. Ђенерал Јанушкевић је усвојио, наравно, сву опасност њеног објављивања, али, као што ћемо видети даље, није могао да сугерује то исто и цару приликом својих извештаја.

12., 13. и 14. јули били су мучни дани за оптимисте. Њима је спочетка припадао и Сергије Дмитријевић Сазонов, министар спољних послова. Само се тим оптимизмом може објаснити то, што је он и даље био за делимичну мобилизацију и у Петерхофу подржавао веру у њену спасоносност.

Расположење је тамо било сасвим разумљиво. Свест о великој одговорности и предосећања изазивали су унутарњу борбу и разумљива колебања. И, најзад, као непосредни резултат таквог расположења, спасење се тражи у делимичној мобилизацији против Аустрије. Но за министра спољних послова морало је бити јасно, као и за министра војног, да је таква мера могла послужити само као сувишан повод нашим непријатељима да постану још дрскији: ова одлука стављала је полазну операцију наше војске у најнеповољније погодбе.

Као пример јасне жеље да се оштро подвуче пријатељски однос према Немачкој, може служити епизода са једним трговачким немачким паробродом у Кронштату 14. јула. Пароброд је изазвао сумњу команданта тврђаве, и наређени надзор утврдио је да се на њему налази станица бежичне телеграфије којом се шкипер користи за предавање радиограма.

Пошто је у реону тврђаве од 12. јула било објављено опсадно стање, а присуство у реону тврђаве приватних, а тим пре иностраних, телеграфских станица противило се свима правилима тврђавског реона и могло је имати шпијунски карактер, то је, на основу извештаја команданта тврђаве, Главнокомандујући трупамa војног округа наредио да се шкипер ухапси, пароброд задржи и не пушта из пристаништа, а станица телеграфска спали. Немачки посланик је уложио категорички протест, после чега је истога дана следовало Највише наређење Главнокомандујућем у да одмах ослободи шкипера, да пароброд не задржава, при чем се у својеручном писму Великоме Кнезу (Главнокомандујућем) изражавало осуђивање предузетих мера против брода који припада пријатељској држави.

15. јула — на дан објаве рата Аустро-Угарске Србији — Сазонова одједном напушта његов оптимизам, он се прожима мишљу о неизбежности општега рата и указује Јанушкевићу

на неопходност да се не оклева са мобилизацијом наше армије. При том је, пак, у представци министра спољних послова о мобилизацији, по речима Јанушкевића, сада провиривало чуђење, зашто она није отпочета раније(!?)

Увече 15. јула спремају се за потпис царев два указа: један за општу, а други за делимичну мобилизацију.

Први пројекат указа — за општу мобилизацију — обухватао је позив резервиста свих рокова службе, свих губернија и области Европске Русије, сем територије приамурског војног округа и 10 најближих срезова вјатске и пермске губерније.

Мобилизација трупа у приамурском војном округу и 10 означених срезова решено је да се објави месец дана доцније, јер су се по погодбама железничког превоза 1. и 11. сибирски корпус још у мирно доба налазили у појачаном саставу и њихову коначну мобилизацију намеравало се извршити помоћу резервиста поменутих 10 срезова, чији су резервисти требали бити придодати у путу за време покрета означених корпуса у правцу своје концентрације на западној граници.

Указ о делимичној мобилизацији предвиђао је мобилизацију трупа и позив резервиста из четири војна округа: кијевског, одеског, московског и казанског.

За мобилизацију ополчења био је израђен пројект манифеста, али је ополчење требало да буде позвано доцније, по коначној мобилизацији резервиста.

16. јула изјутра ђенерал Јанушкевић предаде ми на извршење потписани императорски указ о општој мобилизацији, у коме се као први дан мобилизације одређивао 17. јули. Указ је требало однети Правитељственом Сенату ради обнародовања, али је раније требало с њиме бити код министра војног, министра морине и министра унутрашњих дела, те да они потпишу телеграм о мобилизацији који се по закону, под њиховим потписима, разашилјао командантима трупа, генерал-губернаторима и губернаторима.

Добро се памте ове посете министара. Сухомлинов је свих ових судбоносних дана уопште био врло уздржљив, те, као намерно с његове стране, прва улога у војном надлештву пређе на Јанушкевића. Јанушкевић је ових дана са несвојственим, изгледаше, њему темпераментом представљао главу најважнијег у даном тренутку надлештва. Приликом сталних посећивања његовог службеног кабинета, морао сам га обично затицати са слушалицом једнога од трију телефона: или дворског, који га је везивао са царском резиденцијом — Александријом, или засебног министарског, којим се он везивао с министрима, или најзад градског. Његови обично уздржљив израз

лица ових дана одавао је узбуђено расположење, а бледоћа и велики мехурови испод очију сведочили су о несаним ноћима провођеним у раду.

Пре цигла четири месеца, у скромној улози управника Академије, да ли је могао и помислити, да ће се на његова плећа свалити сва тешка одговорност опште мобилизације руске војске.

Сухомлинов је јасно схватао да се Русија увлачи у једну борбу која премаша њезину моћ, и сада као да је хтео да се заборави онај дречећи чланак о нашој спремности, написани пре неколико месеца по његовој иницијативи у „Биржевим Вједомостима“: „Русија не жели рат, али га се и не боји“. У ове озбиљне дане он је намерно препустио дирижерску палицу начелнику Главног Генералштаба, који је кроз неколико дана требао да постане начелник штаба Врховне команде. Да су у том моменту били на вишим положајима мало другачији људи: један — са већим осећајем љубави према отаџбини и државнички јаче мисаони човек, као нпр. Д. А. Миљутин, а други — са већим познавањем тајни војничког успеха и са већим појимањем војске и њених потреба, као нпр. Н. Н. Обручев, — рат би могао бити одложен.

Кад сам се јавио министру морнарице, адмиралу Григоровичу, он није хтео да верује, да сам му ја донео на потпис депешу о општој мобилизацији. „Како, рат са Немачком? Наша флота није у стању да се мери са Немачком“, говорио је министар. „Кронштат неће сачувати престоницу од бомбардовања“. Он зазвони министарским телефоном Сухомлинову и затражи да му се потврди потреба и његовог потписа. И добивши потврдан одговор он тешка срца стави свој потпис.

На Елагинском острву, у кабинету министра унутрашњих дела Маклакова владаше молитвена ситуација. Баш према самом писаћем столу, за којим је седео министар, крај супротног међупрозорског зида на уском столу застрвеном белим покривачем налазило се неколико великих икона, пред којима је светлуцало кандило и гореле велике црквене свеће. Он одмах отпоче о револуционарима, који, по његовим компетентним податцима, са нестрпљењем очекују рат, па да доврше ствар започету у минулом јапанском рату. „Рат код нас, у дубинама народним, не може бити популаран, а идеје револуционе народу су разумљивије него победа над Немцима. Али се од судбине не може умаћи,“ и, прекрстивши се, министар потписа депешу.

Сад је требало упутити се у Главни телеграф и пустити историјску депешу у обрт. Било је око 9 часова 16-ог јула.¹

¹ Ови датуми су по старом стилу.

Главни начелник пошта и телеграфа био је већ извештен о отправци депеше изванредног значаја. Дошав у кабинет управника петроградског телеграфа, ја му предадох депешу и остадох да лично присуствујем предаји депеше у све крајеве земље руске. У мом присуству приступило се у кабинету откуцавању њеном на неколиким писаћим машинама, да би се одједном могли запослити сви апарати који везују Петроград са главним центрима царевине, одакле депеша мора бити разаслата по свима губернијским и обласним градовима. Постојала је нарочита инструкција за разашилање мобилизационог телеграма. За време његове предаје никакве се друге депеше не могу слати.

Огромна дворана петроградског централног телеграфа са неколико десетина апарата спремала се да прими мобилизациони телеграм.

Го у том моменту — 9¹/₂ часова у вече — позива ме на телефон ђенерал Јанушкевић и наређује да задржим отправку телеграма до доласка к мени ђенералштабног капетана Туган-Барановског. Он улази и извештава ме, да једнако јури за мном по вароши да ми преда Највишу заповест, да не отправљам телеграм о општој мобилизацији. Она је обустављена, а место ње је наређена делимична мобилизација — по раније припремљеним комбинацијама.

Предати телеграфу телеграм о општој мобилизацији и све његове отиске одмах сам узео натраг. Саопштих управнику телеграфа о обустави и одох. Ова је промена наступила услед депеше Виљемове цару Николи, у којој је стајало: „Ако Русија буде мобилисала трупе против Аустро-Угарске, посредничка улога коју сам примио на себе, по твојој неодступној молби, биће компромитована ако не постане уопште немогућна. Сва тежина одлуке лежи на твојим плећима, и ти носиш одговорност за рат или мир“.

Телеграм о делимичној мобилизацији за команданте трупа у Кијев, Одесу, Москву и Казан послао сам доцније око пола ноћи са 16-ог на 17-ти јули, по капетану Туган-Барановском. Ја се вратих у кабинет начелника Главног Ђенералштаба и не могах да сакријем свој јед због ове промене. Било је очигледно, да ће сва тежина неспоразума и збрке — јер је несумњивост опште мобилизације кроз неколико дана била за све јасна — пасти на нас, на Главни Ђенералштаб.

Јанушкевић саопшти речи Његовог Величанства, да император прима на себе сву одговорност за објаву делимичне мобилизације: представници војног надлештва учинили су све што од њих зависи да буде општа мобилизација, али Он је решио да се она не врши.

Дакле, 17. јули био је први дан делимичне мобилизације

за кијевски, одески, московски и казански војни округ, т. ј. за јужну, централну и источну Европску Русију. Трупe петроградског, виленског, варшавског, кавкаског, туркестанског и трију сибирских округа нису добиле наредбу за мобилизацију: север, северо-запад и запад Европске Русије, Дон, Кавказ, Туркестан, цео Сибир и све козачке области нису биле још такнуте мобилизацијом. Није била мобилисана ни флота.

17. јула изјутра, око 11 часова, ђенерал Јанушкевић позва ме на телефон и рече: „има наде да се ситуација поправи, будите спремни да дођете к мени са свима документима, после подне, одмах чим вас позовем“.

Јанушкевић је уверио Сазонова о потреби да представи цару сву опасност у политичком погледу (у смислу гажења савезничких обавеза према Француској) од вршења делимичне мобилизације која ће допустити Виљему да добије од Француске владе пристанак на неутралност, и кад се ми заглибимо са својом делимичном мобилизацијом он ће нам објавити рат и искористиће нашу неспремност у веома пробитачном по себи смислу.

Око 1 часа по подне Јанушкевића зове на телефон Сазонов и каже му, да је цар, у вези са последњим извештајима из Берлина, усвојио као правилно мишљење да се објави општа мобилизација. „Alors, faites vos ordres, mon général, et — ensuite... disparaissez pour toute la journée...“

Јанушкевић ме одмах после овога позва к себи и посвети у овај разговор.

Требало је, следствено, одмах послати нову депешу о општој мобилизацији, рачунајући као први дан њезин — следећи дан — 18. јули у свима окрузима и на целој територији Русије. Тада у она четири округа, где је била објављена делимична мобилизација, неће бити пометње. Првога дана, по општем правилу, покрет и превоз резервиста и коња још се не врши, свима резервистима се први дан даје за уређење својих личних ствари. Превожење отпочиње другога дана мобилизације. Значи, ако се у Кијеву, Одеси, Москви и Казану у току првога дана делимичне мобилизације добије наређење да се следећи дан сматра као први дан опште мобилизације, онда ће општа мобилизација прогутати делимичну, стварно ће је обуставити, и у тим окрузима ће мобилизација, као и свуда, отпочети 18. јула, с тим што ће код њих бити два прва дана мобилизације уза стопце. Једном речи, таква одлука паралише сву штету која је произашла од објаве делимичне мобилизације, свдећи је уопште на успоравање мобилизације за један дан.

Потребно је било опет обићи сва три министра ради

потписа депеше која утврђује почетак опште мобилизације за 18 јули. Јучерашња депеша била је, наравно, обеснажена.

У то време је у Маринском Дворцу била ванредна седница министарског савета под председништвом Горемикина. Тамо се спремао и Јанушкевић. Он ме понуди да пођем са њим, и, пошто су тамо били присутни сви министри, то је за време прекида седнице било могућно добити све потребне потписе. Тако је и урађено. Депеша је била готова. Око 5 часова по подне ја је однех у телеграф. Опет она иста јучерашња процедура. Нехотице се поткрадала сумња, да ли ће ми овога пута поћи за руком да пошаљем депешу. Сећао сам се речи Сазонова: „... et disparaissez pour toute la journée“.

У 6 часова су сви апарати били спремни да приме мобилизациону депешу. Ја уђох у салу. Некаква свечана ћутљивост зрачила је од телеграфиста и телефонскиња: сваки је седео за својим апаратом и очекивао да прими отисак телеграма, те да полети у све крајеве Руске Земље знаменита вест о покрету Рускога Народа на велику борбу.

У 6 часова и неколико минута увече, усред потпуне тишине апаратне сале, одједном закуцаше телеграфски апарати. То је био печетни моменат велике епохе...

Телеграм је послат на повратну ревизију, коју сам очекивао у апаратној сали.

Око 7 часова увече из свих тачака које су везане са петроградским телеграфом пријемним линијама — а то су били најважнији центри Европске и Азијске Русије — били су примљени одговори о правилном пријему мобилизационог телеграма.

Ствар је била отпочета неповратно. Она је већ постала позната у свима великим градовима наше неизмерне отаџбине. Обуставе није могло бити. Пролог велике историјске драме отпочео је...

Тога дана доцкан увече од штаба кијевског војног округа учињено је телеграфско питање о нејасности ситуације створене услед пријема двеју мобилизационих депеша — да није какав непоразум? Одмах је била послата депеша која је објаснила ствар. Више није било никаквих питања; то је био доказ да је мобилизација на местима отпочела без компликација.

Рано изјутра по петроградским улицама биле су обилато излепљене плакате о општој мобилизацији и позиву резервиста. Беле плакате су објављивале о увођењу у Петрограду и околини опсадног стања. Име Петербург је промењено у Петроград.

По добивеним тога дана извештајима од агената: 18. јула објављена је такође мобилизација у Немачкој и Аустро-Угарској. Али је у Аустро-Угарској и раније била објављена делимична

мобилизација неких корпуса једновремено са подношењем ултиматума Србији.

19. јула немачки цар објавио је рат Русији.

20. јула, у недељу, свима је остала у успомени слика, када је цар у Зимском Дворцу примио немачки позив на борбу.

Од другог дана мобилизације, т. ј. од 19. јула, отпочело је уливање војске резервиста у кадровски састав. Почеше пристизати коњи и комора (аутомобили и кола) која је пописана за ратно доба.

Рокови мобилизационе и бојне спреме трупних јединица и установа били су различити, почев од неколико часова, као нпр. за пограничне коњичке пукове, па до неколико недеља — за трупе другог реда и за коморске установе. За ополчење, пак, беху засебни рокови.

По мобилизацији војске отпочело је позивање државног ополчења. Манифест о позивању ополчења I. класе био је потписан на недељу дана након почетка позивања резервиста — 25. јула, али само, пак, позивање остављено је министру војном да га врши постепено по класама старости и по реонима према потреби. Резервиста редова је било око три милиона. Ополченаца је било уопште до десет милиона. Њихово позивање морало је одговарати практичним могућностима снабдевања, наоружања и издржавања. Министарство војно имало је овде пред собом решење једног грандиозног задатка, на који се први пут наишло у државном животу. Историја није пружала потребне и надлежне примере. „Оружаноме народу“ савремености било је посвећено много специјалних књига, али је на пракси овај општи покрет био беспримеран и представљао је огромне тешкоће. У суштини својој ово питање је морало бити решено овако: на основу стратегијских комбинација била је одређена величина оне армије коју је држава требала да избаци ради осигурања успеха у најкраћем року, рачунајући све трупе помоћног задатка. Затим, сав остали контингент способног мушког становништва морао је бити намењен за поуну губитака у армијама прве линије. Тај контингент требало је спремати, обучавати и према потреби шиљати на фронт у допунске команде. Ради успеха обуке и не наносећи узалудну штету становништву, требало је тачно установити, прво, минимални неопходни рок обуке такве допуне и друго, величину потребног њеног броја за одређено време, рецимо, месец.

Ова дата могла су се добити само путем искуства, којег пре рата није било. Природна је била тежња да се што пре има при руци готов сувишак него да буде недостатак (мањак). Следствено, практички, систем оружаног народа сводио се на

то, да се за време рата има на лицу, на огромној просторији наше државе, густа мрежа људских депоа, где би се припремале допуне. Сва мрежа морала је бити благовремено, још у мирно доба, разрађена и припремљена за свој двоструко важан задатак — да пропушта кроза се у одређене рокове људски материјал, који се улива у војску прве линије, ради одржавања ове последње увек на жељеном бројном и квалитативном нивоу. То је свима добро познати систем резервних трупа. На жалост, код нас овај систем није у мирно доба био разрађен, нити припремљен. Код нас се по важећем упуту за мобилизацију имало у виду формирање свега 188 резервних части, не рачунајући резервне коњичке пукове. За ове резервне части били су само скривени кадрови код оперативних трупа. Та је цифра ништавна. Чак кад би се узело да је састав сваке части од 10.000 људи (што је практички било неостварљиво), па и тада би се добило уопште мање од 2 милиона људи, међутим резервне су части разног капацитета, а и може ли се уопште имати трупна част од 10 хиљада. „Велики програм“, о којем се већ говорило, предвиђао је формирање 500 резервних батаљона, другог реда, али та формирања, на жалост, не беху разрађена пре почетка рата.

Према томе, ма како то било чудновато, од првих дана рата оперативне трупе беху у хроничном некомплекту, а у дубокој позадини прикривале су се под разним изговорима десетине хиљада здравих мушкараца. Ову рану свенароднога рата могућно је било одстранити само брижљиво припремљеном системом резервних трупа. У густој мрежи резервних части требало је одржавати све сувишке позваних ополченца, све рањенике и болеснике који су оздравили и све младе војнике наредног позива. Не ополченске дружине, већ наиме резервне трупе требале су да образују војску друге линије, чија би главна дужност била да непрекидно шаље попуна на фронт, те да се тако оперативне армије одржавају у сталном комплекту.

Из многих разлога, о којима би поуке ради требало проговорити засебно, наш Главни Генералштаб није разрадио ову поменућу густу мрежу резервних трупа, те се стога ова мрежа морала импровизовати за време рата, кад су потпуно одсуствовали услови мирног, методичног рада. И стога се сви добро сећају, какву су наказну форму добили наши резервни батаљони у којима се набирало по десет чета од хиљаду људи. Али о томе други пут...

Како је текла мобилизација наше сталне војске?

Први извештаји који су се концентрисали у мобилизационом одсеку Главног Генералштаба били су веома повољни.

Што се тиче трупних части и кадровске војске, оне су нам наравно уливале потпуно спокојство. Сем својственог нашој војсци дубоко-националног осећаја и свести да је настао час свршетка дугогодишњих обука и да су настали сурови испити, наше су трупе имале довољну мобилизациону праксу мирнога доба.

Последњих предратних година овоме се одсеку бојне припреме указивало, као што је познато, довољно пажње. Изузев логоровање и период обуке рекрута, у остало доба године у свима војним окрузима широко су практиковане тако зване контролне мобилизације. Сваки пут су одређиване трупне комисије, које су веома пажљиво и темељито мотриле на ток сличних мобилизација, састављани су извештаји у којима су обележавани сви недостатци који су се затим пажљиво отклањали.

Постојала је, сем тога, и друга форма мобилизационе праксе — пробна мобилизација, са позивањем обвезника резервиста и давањем коња и коморе. На ту ствар су давана довољна новчана средства, и ова пракса је била обострана, т. ј. и за трупе и резервисте и за оне месне установе, које су водиле спискове позива резервиста и давања коморе и коња.

Баш на два месеца пред стварну мобилизацију била је извршена подробна пробна мобилизација у одеском округу, 34. артиљеријске бригаде у Екатеринославу и неколиких срезова екатеринославске губерније. Ова проба је потврдила, да се за мобилизацију оперативних трупа нема шта бојати.

Али ускоро, у дане праве мобилизације, почеше стизати узбудљиви извештаји о нередима резервиста на зборним местима код среских војних старешина.

У барнаулском срезу томске губерније, у пермској губернији, у орловској и могиљевској губернији појавише се велики нереди међу дестинама хиљада резервиста, искључиво на подлози пијанства.

Вероватноћа ове појаве предвиђала се. Нашим законом о војној обавези, од 1912. године, предвиђено је потпуно затварање свих винарских радњи у периоду мобилизације до њеног завршетка...

Али нереди и буне резервиста услед пијанства побудише владу да забрани продају ракије и вина за све време рата. То је био почетак епохе трезвености у Русији, која је до крајности благотворна за народ. Сећам се како су некоја варошка и сеоска друштва, под утицајем поменуте мере, доносила одлуке о вечитој забрани винске и ракијске трговине.

Нереди резервиста услед пијанства у данима мобилизације, у пркос забрани винарске трговине, објашњавају се тиме

што су поједине партије резервиста разбијале винарске радње и пљачкале у њима вино и ракију.

Из Петрограда је наређено да се предузму најстрожије мере за прекид тога пијанства резервиста. Чак су у два таква случаја губернатори били смењени због недовољне марљивости у успостављању реда.

То ја био уопште битни недостатак у општем току мобилизације, али без последица по њене коначне резултате.

Друга једна празнина били су случаји избегавања мобилизације, како изгледа доста многобројни, јер је и сам закон о војној обавези пружао доста широко право одлагања и ослобођења од обавезе из разних узрока. Толико прослављени за време рата своје врсте институт „земхусара“ имао је свој корен у закону и почео се зачињати у данима мобилизације.

Сећам се, између осталог, тих дана и по изобиљу молаба писмених и усмених, које су подношене министру војном преко мобилизационог одсека, а које су тражиле ослобођење од војне обавезе или бар у крајњем случају одлагање за извесно време.

Молбе ове врсте нису долазиле из средине народне, већ од стране нашег културног друштва и из средине „буржоазије“. И каква се све дугмад нису притискивала ради задовољења ових молаба. Наравно, у првом реду ишла је протекција у облику препоручљиво-молбених писама од лица са највиших положаја у свету бирократије.

Борба се водила са овим злом, али је неопходно признати да је била поглавито без успеха. То је једна од корених рана нашег руског живота, са којом се може борити само сложним напорима целог друштва...

У данима мобилизације, кад је постојао извештан патриотски полет становништва, ова мрачна страна се још није испољавала у пуној својој мери, као што се то догодило доцније, кад су настали мрачни дани дуготрајнога рата.

Код нашег огромног богатства у људском материјалу, поменути недостатци и празнине нису могли имати осетног утицаја на резултате мобилизације наше оперативне војске. Ратно бројно стање лако је било постигнуто и све су трупне јединице и војне установе пристизале у одређено време у реон стратегијске концентрације.¹

Рокови мобилизационе спреме трупа, као што је поме-

¹ Квалитативни састав трупа, у смислу присуства наше интелигенције у редовима војске, био би наравно виши, да није било избегавања војне обавезе и тежње неких представника ове интелигенције ка позадинској служби. Питање нижег командног састава у Великом рату решено је било незадовољавајуће. Но о томе треба писати засебно.

нуто, били су веома различни, и за трупне части другог реда и за трупе козачких пукова износили су преко једног месеца.

Наше оперативне армије биле су коначно готове у регионима својих концентрација двадесетог дана мобилизације. Наше армије — трећа, под командом ђенерала Руског, и осма, под командом ђенерала Брусилова, — отпочеле су своје наступање у Источној Галицији 7. августа, т. ј. 21 дана рачунајући од првог дана мобилизације; 10. августа ступиле су у бојни додир са непријатељем, а 13. августа на целом фронту 3-ће армије били су се озбиљни бојеви са аустро-угарским трупама, који су се завршили битним успесима по нас.

Епоха ратова ни издалека се није завршила у свету... шта више неће бити погрешно признати, да се светска борба, отпочета 1914. године... наставља.

Последњи чин велике историјске драме, као што је поменуто у првим редовима ове скице, још није одигран.

Учешће у њему 150 милионог руског народа неизбежно је, као што се није могло одстранити то исто учешће у свима претходним фазама борбе.

Будућа национална власт новостворене велике наше отаџбине мора у прве основе свога стварања ставити бригу о успостављању националне војске. Без војске не може бити државе. И тада ће се морати урачунати у свима својим детаљима велико искуство наше мобилизације 1914. године.

Мобилизација 1914. године прошла је успешно, прошла је сјајно, по признању целог руског друштва и најбољих његових представника,¹ јер је ова војно-државна операција била брижљиво, у свима детаљима, благовремено разрађена.

Сергије Добророљски.

¹ На свечаној седници Государствене Думе, у августу 1914 год., дочекан је једнодушним аплаузом толико непопуларни у круговима Думе војни министар, ђенерал Б. А. Сухомлинов — а све под утиском изузетно добро и тачно извршене мобилизације.

РАЗЛИЧНОСТИ

ЈЕДНО ГЛЕДИШТЕ О ФОРМАЦИЈИ ПЕШАДИЈСКЕ ЧЕТЕ.

I

До рата 1912. год. наша пешадија, као и пешадија великих европских војска, у главном била је наоружана брзометном пушком. На један пешад. пук било је 4—6—8 митраљеза. Ручним бомбама били су наоружани нижи чиновници или најодабранији војници. Дакле, *брзометна пушка била је главно наоружање пешадије.*

Пешадија је готово највише спремана за маневарски рат, односно за удар бајонетом.

Наша војска у турском и српско бугарском рату при више мање подједнакој бројној јачини и наоружању (у погледу пешадије и артиљерије) увек је побеђивала, благодарени њеној моралној јачини и офанзивном духу, чему је од увек васпитавана и обучавана.

У рату 1914. год., мада је непријатељ био не само бројно јачи већ и далеко надмоћнији у артиљерији и осталим техничким средствима, ипак је увек био тучен, јер смо били морално јачи и са опробаним ратним искуством из оба ранија успешна рата и увек надмоћнији у погледу тактике и стратегије.

У овом рату са Аустро-Угарском изгубили смо масу наших опробаних пешака, старих ратника, што се осетно приметило при мало тежој борбеној ситуацији, јер су махом слабо обучени војници-регрути тешко издржавали артиљеријску ватру у одбрани, а још теже вршили налете са бајонетом и лако су излазили из руку слабих старешина, растурајући се по бојишту. 1915. год. услед силне надмоћности непријатеља у разноврсној и тешкој артиљерији и митраљезима приметило се да наши млађи војници (последње класе из 1914 и 15 год.) тешко издржавају артиљеријску ватру, као и да лако напуштају положаје, не сачекавши непријатеља на бајонет, док међутим стари војници врло добро су издржавали артиљеријску ватру, сачекивали непријатеља на бајонет и вршили противнападе,

као и преотимали положаје и ако је непријатељ био знатно јачи не само у погледу броја, већ и у погледу митраљеза, а нарочито у погледу тешке и разноврсне артиљерије.

Може се рећи да су наши пешаци 1914. и 1915. год. у више прилика изборили борбе сопственим средствима — пушком — ватром, бајонетом и ручном бомбом, јер се 1914. год. много оскудевало у артиљеријској муницији а 1915. оскудевало се у тешкој артиљерији и митраљезима. За ово је најбољи доказ број губитака и утрошене пешачке муниције, као и извршени силни јуриши и противнапади без довољне артиљеријске припреме.

Артиљерија је дејствовала и помагала своју пешадију, али није била у стању да спрема нападе, као што се то раније предавало по школама или писало у тактикама, већ је свака успешна борба завршавана налетом и ударом бајонетом, дакле, бајонет је пресуђивао а ватра је само средство, да се олакша наступање пешадији и што пре доведе до судара прса у прса.

Наши ратови 1912. 1913 и 1914. год. били су готово искључиво маневарски, из којих смо изашли као победоци, јер смо имали пешадију морално јачу и обучену за маневровање и ударе бајонетом, спремну за офанзивна дејства, не само при подједнаком наоружању и једнакој бројној јачини са непријатељем, већ при далеко већој бројној јачини и надмоћнијем наоружању.

И рат 1915. год. био је маневарски, који смо изгубили, не зато што је непријатељ био бројно јачи и надмоћнији у погледу наоружања и технике, већ зато што нисмо тукли пресудну битку, т. ј. изгубили смо га одмах у почетку, јер смо до последњег дана водили заштитничке борбе. По доласку на солунски фронт имали смо дефицит у људству, па ипак преформирани и слабо наоружани (према нашим непријатељима) у борбама 1916. год. имали смо успеха у започетом маневарском рату. Чим се у зиму 1916. год. прешло у позицијски рат, осетила се потреба за преформирањем и преоружањем пешадије и силним утврђивањем као и појачањем разноврсне артиљерије.

Ово се исто десило и на западном фронту још у зиму 1915. год. Дакле, позицијски рат дошао је као последица заморености обеју страна и немоћности да се заврши започети маневарски рат, за који су обе стране деценијама спремале.

У колико је овај позицијски рат дуже трајао, жива је сила све више проређивана, што је изазвало преформирање код пешадије и потребу, да се недостатак и слаби квалитет нове живе силе накнади техником, као: машинским пуш-

кама, митраљезима, топовима — разноврсном артиљеријом, ручним бомбама, аеропланима, фортификацијом, па су чак употребљивани и отровни гасови, само да се избори победа, а у последње време и тенкови (то су Ханибалови слоновни код Кане пре Христа) и друга разна техничка средства. Још од почетка европског рата осетила се потреба за проширивањем формације (стварањем нових јединица) што је имало јаког утицаја да се слаби квалитет ново-створених јединица надокнади техником.

Ипак једна и друга страна увидела је, да се седењем на месту не може исцрпсти непријатељ и изборити рат, већ су обе стране тежиле да из позицијског рата пређу у маневарски рат, који је и довео до сретног решења по нашу страну. Ипак морална сила одлучује, т. ј. *пешадија са бајонетом на крају крајева има да заврши борбу налетом и ударом бајонетом и ручном бомбом, а заштим да гони разбијеног непријатеља до уништења*. Пешадија даје тон борби, ако она попусти у моралу, не помажу и најтежи топови и остала техничка средства.

Пример. За ово служи нам као најбољи пример немачка пешадија. 1918. год Лудендорф се жалио, да је одступање почело да прелази у неред и панику, јер пешадија није више била способна да издржава артиљеријску ватру и сачека непријатеља на бајонет; ово се објашњава тиме што су стари пешаци проређени и преплављени млађим људима, који су површно образовани и васпитавани у позадини.

И ми смо нашу пешадију 1916. год. преформирали као и наши савезници и наоружали је више за позицијски рат. Пошто се европски рат сретно свршио више под психом позицијског ратовања и изашло из њега са силним дефицитом у живој сили (Пирова победа), није ни чудо што се данас јављају разна мишљења у погледу формације и наоружања савремене пешадије.

При решењу овог деликатног питања треба имати на уму:

а) да претерано наоружање пешадије разним оруђем иде на штету маневарске способности пешадије.

б) донекле има негативног утицаја и на офанзивни дух пешадије;

в) треба водити рачуна о особинама нашег народа, који је више згодан за офанзивне радње у рату и да се офанзивним радом најбрже долази до пресудног решења, као и да су губитци мањи у офанзиви но у дефанзиви и да се офанзивом диже и стално јача морал, што повећава и поље за иницијативу у раду;

г) треба водити рачуна, да ми нисмо индустријска држава

и да тек имамо да решимо питање о наоружању наше војске и да ми не можемо рачунати на обилност у муницији и осталим техничким средствима.

д) треба чувати и нашу опробану формацију, као и традицију и згодну терминологију.

II.

Шта је чета?

Чета је основна јединица, која својим сопственим средствима, а евентуално уз припомоћ митраљеза, може да решава разне задатке самостално у смислу извиђања и обезбеђења, као и да изводи борбу у нападу и одбрани, а у саставу батаљона уз припомоћ артиљерије активно учествује у решавању разних задатака у борби у маневарском и позицијском рату, чије се дејство осетно примећује, не као основне већ више пута и као јаче јединице. Утицај четног командира мора се (и може) стално осећати у смислу вођења и држања чете у руци, али више и то преко водника; али утицај водника могућ је непосредно и корисно се осећа, ако су водници енергични, храбри и стручно спремни са довољно паметне иницијативе. (Фронт вода у борби 80—100 корака).

Водници управљају ватром и воде рачуна, да им се водови крећу одређеним правцем, повремено заустављају ради отварања ватре или ради одмора, да се користе земљишним објектима, воде рачуна да се одржи дисциплина ватре, воде рачуна о вези са суседним водовима, а поглавито дају импулса (елан) за стално кретање унапред, као и да се стално отвара ватра сопственим средствима, не очекујући само припрему и решење од своје артиљерије, а када дође тренутак, има да крену своје водове на јуриш, који ће увек успешно завршити, ако водници претходе примером. Десетари воде рачуна, да се све команде и наређења водникова извршавају у погледу образовања стројева, наступања, заустављања, коришћења земљишта, отварања ватре, утврђивања, одржавања правца кретања и одржавања везе са суседним десетинама. Воде рачуна да се војници не растурају и избегавају борбу, и т. д.

Дакле, десетари помажу водника, да се постигне јединство *дејства у воду — у борби у разним приликама* подстичући своје људе у погледу извршења команде и разних наређења водника.

У борби има врло тешких момената, кад је врло тешко кренути војнике напред — због силне непријатељске ватре. То су моменти за десетаре, када има да претходе примером, али увек воде рачуна о вези са суседним десетинама.

Они не смеју напуштати правац свога кретања због јачине ватре и ради згодних заклона, као што се то дешавало у рату, јер настаје укрштање, не само десетина, водова, већ и чета, ако се свака јединица не креће својим одређеним правцем на свој нападни одсек.

У рату нису маневровале десетине, нити водови, нити чете, већ само батаљони у саставу пука.

У савременој борби има много момената за иницијативу у раду, не само за старешине већ и за обичне борце (војнике), али само на своме нападном фронту, и то у смислу избора строја, покрета у напред, отварања и прекида ватре, у погледу поласка на јуриш, ушврћивања и т. д. водећи рачуна о задатку, идеји за рад.

Тек у смислу извиђања и обезбеђења, десетари и водници имају више иницијативе у погледу кретања, стројева, отварања ватре, избора циља и т. д. Примећено је, да је наша пешадија у рату у више прилика растурила ватру по бојишту и тукла циљеве и лево и десно, који се више виде и осећају а занемарила свој главни циљ — на своме нападном одсеку. Исто тако слабо је извођена концентрација ватре од стране четног командира.

Даље, наша је пешадија нагло наступала и слабо отварала ватру својим средствима, тежећи да што пре пређе опасну просторију и уђе у мртав угао против дејства непријатељске артиљерије.

Ово је једна мана, јер смо имали више губитака, но што је требало да буде, и остављали смо непријатељску пешадију да нас слободно гађа. То се дешавало онда, када је иницијатива прелазила више на десетаре, но што је то смело и требало да буде.

Сви десетари не могу бити тако интелигентни и стручно спремљени као и да правилно схваћају ситуацију у разним моментима борбе, нити се пак сме рачунати на њих да маневрују у борби, а најмање се сме васпитавати пешадија, да се војници у десетини прикупљају око машинске пушке и да је ова машина ослонац стрелцима у десетини. На овај начин војници-стрелци ослањали би се само на ватрену моћ своје машинске пушке и очекивали би с пуним правом, да им она олакшава наступање у борби или задржавање и одбијање непријатеља у одбрани, као што је то слаба пешадија очекивала, да јој њена артиљерија припреми и реши борбу, чекајући озу припрему по неколико дана (5—10), па се увидело, да бранилац и поред те силне артиљеријске ватре ипак оживи, сачекује нападача на бајонет, врши противнападе и баца га назад у највећем нeredу са великим губитцима. Пешачка и артиљеријска

ватра средство је, да се олакша наступање својој пешадији, односно да се убија воља за наступањем код нападача. Ако је довољно јака и надмоћнија од непријатељске, натераће браниоачеве стрелце да се загњуре у своје ровове, а нападачу даје могућности да последњи и најопаснији простор прелети са што мање губитака, упадне у непријатељски положај ради убијања и хватања оних слабодушних. Ако попусти I. борбени ред, не смеју попустити резерве и повратити назад, а да не укрсте бајонет, већ се смело развијају и врше противнапад, тежећи да избаце непријатеља са положаја и што пре пређу у наступање. Ово је најбољи доказ, да ватра не решава нити је решавала борбе, не само у маневарском већ и позицијском рату, него налети и удари бајонетом.

За налет и ударе бајонетом, као и маневровање у борби потребна је *гишка пешадија згодне формације и згодног наоружања.*

III.

Пројект, да се наша пешадија формира у водове, а ови у групе, и наоружа, као што је то код великих војска, има много незгодних страна.

1. Та је формација више за јуришне јединице, које претходе нападу пешадије у позицијском рату.

2. Пешадија је преоптерећена разним наоружањем на штету њене покретљивости у позицијској а поглавито у маневарској војни.

3. Захтева много старешина, командира група и подгрупа, што је све излишно.

4. Смањује се број ефективних пушака (бајонета), што је на штету офанзивног духа пешадије.

5. Остаје мали број пушака у чети за разне службе, као извиђање, предстражу, и т. д.

6. За велики број машинских пушака потребно је много муниције, чиме се повећава бојна комора.

7. Бирају се нарочити људи за руковање машинским пушкама, тромблонима, што све иде на штету добрих бораца у чети (бајонета).

8. Одређују се нарочити бацачи ручних бомби, а међу тим рат је показао, да сваки пешак мора бити што бољи стрелац пушком, као и да рукује ручним бомбама. (Пушка и ручна бомба чине целину наоружања модерног пешака.)

Формирајмо, наоружајмо и обучавајмо нашу пешадију за маневарски рат, који доноси најбрже и са најмање жртава по-

беду, а када будемо принуђени на позицијски рат, наша ће се пешадија исто тако добро снаћи, као што је то било на солунском фронту. Да не би и у том погледу била изненађена, ми је можемо и у том погледу вежбати за време мира, али не морамо је још сада формирати и наоружати више за позицијски рат, и то на штету њене маневарске способности, и убијати јој нападни дух пре уласка у рат.

IV.

Према садашњој формацији наша чета има свега 146 пушака, што значи пук би имао 2336 пушака-бајонета, а међу тим бројна јачина пука је преко 5000 људи. Дакле, број бајонета је мањи од 50%. Оваква формација је на штету маневарске способности и офанзивног духа наше пешадије, чија се јачина од увек огледала у броју бајонета.

Ове би измене требало учинити у формацији наше чете:

1. Смањити број пушко-митраљеза од 12 на 8. Довољно је 2 пушко-митраљеза на вод, колико је било и на солунском фронту.

Пионири и минери не треба да улазе у формацију чете, већ у састав пуковског пионирског вода. Када буду потребни, додељиваће се чети за специалне радове. Сваки пешак у чети мора бити обучен утврђивању у борби без помоћи инжињерије.

3. Смањити број тромблониста од 10 на 8, т. ј. довољно је по 2 на вод.

4. Повећати број редова кадроваца од 36 на 40, а редова резервиста од 122 на 140.

5. Број товарних коња повећати од 4 на 5 (3 за канцеларију и официрски пртљаг, а 2 за кујну, јер ова носи и половину текућег оброка).

Према овоме чета би имала 176 пушака-бајонета, 8 пушака митраљеза и 8 тромблониста и 9 товарних коња.

Према томе чета се дели на 4 вода. А сваки вод на 4 десетине.

Напомена. Добро би било, да се број митраљеза у М. О. смањи од 9 на 6, па би се смањио и број товарних грла у пуку. Довољно је на пук 4 одељења по 6 оруђа.

Састав пешадијске чете.

Редни број	Чин и звање	Људи			Коња официрс.	Коња Полисаних			Примедба
		из кад.	из ре- зерве	Свега		Товар.	Свега	Укупно	
1	Командир, капетан	1	—	1	1				
2	Водника, нижих офиц.	2	2	4					
3	Наредника	1	1	2					
4	Поднаредника	2	6	8					
5	Каплара	4	12	16					
6	Редова	40	140	180	1)				
7	Значара	1	1	2	2)				
8	Разносача муниције	—	4	4	3)				
9	Болничар редов	—	1	1	4)				
10	Носилаца рањеника	—	4	4					
11	Комесар подофицир	—	1	1					
12	Писар, обвезник или каплар	—	1	1					
13	Посилних и сеиза	—	6	6					
14	Кувара	1	1	2					
15	Комора за спрему посл. пушко-митраљеза	—	3	3		3	3	3	
16	Комора за канцеларију пртљаг и кујну	—	5	5		5	5	5	
17	Комора за воду	—	1	1		1	1	1	
	Свега	52	189	241	1	9	9	9	

Напомена: 1) 148 са пушком, 24 са 8 пушко-митраљеза и 8 тром-
блониста
2) Трубачи,
3) Са пушком,
4) Без пушке.

Пешад. пуковник,
Вој. Томић.

SUZBIJANJE PODMORNICA*) ZA VREME SVETSKOG RATA.

Dok su gubitci na tonaži trgovačkih brodova kroz podmornički rat bili u godini 1915. u junu samo 122.000 tona, rastao je mesečni gubitak sve više i više i postigao je u aprilu 1917. godine maksimum od 860.000 tona, po engleskim podacima.

*) Podmornica — sousmarin (francuski) i submarine (engleski).

Englezi su poduzeli na to sve moguće mere da spasu vlastiti promet na moru, da unište nemačke podmornice a da na taj način onemoguće pobjedu Nemačke na moru.

U februaru 1917. godine bilo je oko 130 nemačkih podmornica u Severnom i oko 20 u Sredozemnom moru.

Svaki mesec dogotovilo se 8 podmornica a pitanje momčadi za podmornice su Nemci rešili takodjer dobro, barem što se tiče množine i ako kvalitet posada nije bio baš najbolji. Trgovački brodovi armirani su za obranu topovima a u januaru 1917. godine plovilo je preko 1400 armiranih trgovačkih brodova samo pod engleskom zastavom.

Kao dobro sredstvo za ratovanje protiv podmornica pokazali su se odmah iz početka torpedni razorači (contre-torpilleurs) ali je proizvod novih razarača na brodogradilištima dao samo 4 do 5 jedinica na mesec (a podmornica svršilo se u Nemačkoj 8 na mesec).

Razne druge jedinice: topovnjače, slovpovi, motorni čamci tipa „ML“, P-boats i decoyships (takozvani Q-boats) upotrebljene su protiv podmornica. Za patrole i traženje mina a u glavnom za ratovanje protiv podmornica užeto je već 1914. godine 700 malih parobroda ili sličnih brodova (ribarski parobrodi takozvani drifters, trawlers i mali jahtovi) a broj ovih povećan je do početka 1917. godine na 2500. — Posade za te brodove uzete su iz pomorske rezerve i dobrovoljne rezerve a ljudi bili su najvećim delom pomorci i ribari po civilnom zvanju.

Koncem 1917. godine imala je Engleska 500 patrolnih brodova u Sredozemnom moru i 2800 u vodama oko Engleske.

Podmornice počele su i u to doba energično polagati mine a u samom mesecu aprilu 1917. godine našli su engleski minarski drageri 500 mina položenih od nemačkih podmornica.

U godini 1917. uvidili su Englezi da je najbolji sistem obrane konvoajiranje trgovačkih brodova po ratnim jedinicama, to znači vožnja više trgovačkih brodova pod zaštitom ratnih brodova i patrolnih jedinica. To je dalo vrlo dobre rezultate pošto je od konvoajiranih brodova izgubljeno svega samo 0.75 od sto, dakle niti sasvim jedan brod na sto. — U godini 1917. od marta do augusta izgubljeno je kod transportovanja ugljena u engleskom kanalu od 8825 brodova samo 14. — Ovaj transport vršio se u konvoajima. U septembru 1917. godine bilo je na tjedan 150 konvoajiranih grupa trgovačkih brodova u vožnji sa po 12 do 30 brodova svaka. — Kao eskorta služilo je svega 50 većih okeanskih jedinica (pomoćni ili stariji krstaši), 90 topovnjača (slovps) i razarača i 60 manjih jedinica. — To je naravno bilo vrlo malo. — U Sredozemnom moru uspelo je engleskom admiralu Catthorpe-u tek u oktobru 1917. godine da uvede konvojsku službu sa 215 ratnih jedinica (i ako su prilike zahtevale bar 290).

Pomoću Amerike poboljšale su se prilike koncem 1917. godine, a Amerikanci potpomagali su osobito posao oko zatvaranja Severnog mora sa ogromnom mitskom baražom a sličnu baražu pripremili su za Otrantski kanal.

Veliki posao za zaštitu trupnih transporata iz Engleske u Francusku obavljale su jedinice Doverske flotile slavni „Dover-patrol“ pod komandom admirala Basona skoro bez gubitaka. Interesantno je spomenuti, da je ova flotila bila vrlo slaba, te da je na primer početkom 1917. godine imala samo: 1 krstaricu, 3 velika razarača (flotilla-leader), 18 novih i 11 starijih razarača, 5 P. boats i razne male jedinice (ribarski parobrodi, motorni čamci i slično).

Po podacima admirala Bacona u knjizi „Dover-patrol 1914-1917.“ pasiralo je za vreme od 2 godine i 9 meseci 120.000 brodova preko kanala a propalo je samo 0.04% od torpediranja i 0.001% u noćnim napadajima. 5,600.000 ljudi pasiralo je preko kanala bez gubitka.

Oružje i sprave upotrebljene protiv podmornica.

1. *Top.* — Što više trgovačkih brodova armirano je sa topovima za vlastitu zaštitu a koncem 1917. godine imamo 4.400 topova skoro svi od 7½ sm na trgovačkim brodovima (bombarde nisu uračunate). 20.000 ljudi trgovačke mornarice izobraženo je za ratovanje protiv podmornica u raznim školama.

Za topove od 15 i 12 cm (od razarača) i za manje konstruirane su skoro u svim antantskim mornaricama specijalne granate, koje su eksplodirale pod vodom i raznim dubinama (sa specijalnim sistemom tempiranja).

2. *Torpedo* lansirano od malih podmornica a eventualno i od drugih manjih jedinica dalo je osobito protiv velikih podmornica relativno dobre rezultate.

3. *Podvodne bombe.* — Ove predstavljaju vrlo dobro sredstvo a saveznici su ih potrošili na veliko. I ako nisu podmornice uvek od bombe potopljene, to su ipak bile često oštećene, a i moralno delovanje tih bomba na podmorničke posade igralo je veliku ulogu.

U godini 1917. bilo je 2 tipa bomba od prilike od 50 i od 150 kg sa tritolom. Proizvodjeno je 80 komada na nedelju; neki razarači nosili su do 40 komada na brodu. Bombe bačene su obično specijalnim aparatom (depht-charge-thrower) pomoću malog barutnog naboja (113 g) pod stalnim kutom od 50 gradi. Ovo lansiranje moglo se vršiti i električnim putem sa komandantovog mosta.

4. *Mine.* Tek 1917. godine pronadjena je jedna zbilja dobra proti-podmornička mina, a 1917. godine položeno je u zadnjem trimestru 10.000 mina u Helgolandskom zaljevu, dok je velika baraža (medju Orkney-otoka i Norveške: 120.000 mina) u Severnom moru, o kojoj se toliko govorilo, imala manje efekta, nego što se očekivalo. I za zatvorenje Jadranskog mora projektovana je ogromna

baraža od 25.000 mina za Otrantski kanal. Ovom i celim sistemom mreža kanili su saveznici potpunoma zatvoriti ovaj izlaz. Jedan manji deo te baraže bio je već na mestu i dao je dobrih rezultata. Ovdje su prvi put položene mine u velikim dubinama.

5. *Hidrofon* (podvodni aparat za slušanje). Premda ovaj aparat nije u početku dao dobrih rezultata niti u svom standart-tipu, kojim se je našao i pravac (direktional), ipak je razdeljeno preko 6.000 aparata raznim jedinicama. Izgleda, da je na koncu rata ipak uspelo pronaći malo bolji aparat, a za američanski tip tvrdilo se, da je odgovarao mnogo bolje. Takvim aparatima snabdevene su i lokalne obrane luka; aparati pričvršćeni su u tom slučaju pod vodom na obali. Sem hidrofona postoji i jedan električni aparat za pronalaženje podmornica. O rezultatima postignutim sa ovim nije ništa poznato, no bit će da nije vrlo efikasan.

6. *Decoy-ships* upotrebljeni su kao zamke sa dobrim uspehom (takozvani Q-boats i slično).

7. *Pomorska Avijatika*. Suzbijanje podmornica sa avionima (hidroavionima) razvilo se osobito kad su konstruirani teški aparati koji su nosili do 800 kg bombi. Vrlo dobru službu vršili su avioni za izvidjanje i javljanje podmornica. U godini 1917. javili su engleski hidroavioni 135 podmornica a napali su oružjem na 85. Dirizabli, osobito manji tipovi, bili su u izvidjanju, u stražarenju a čak i u praćenju brodova od velike vrednosti. Oni su приметили u 1917. godini 26 podmornica a navalili su na 15.

8. *Bombarde* (lance-mines) upotrebljene su na raznim jedinicama u svrhe protu-podmorničkog rata a bacile su bombe od 40 kg na 1.000 do 2.000 metara. U službi bilo je svega 400 bombardera a naručeno bilo je 1000 komada. Uredjaj bio je sličan aparatima za bacanje mina, koji su upotrebljeni u ratu na kopnu.

Pored ovih nabrojanih sredstava eksperimentiralo se i sa drugim, no izgleda sa malo uspeha.

Rezultati u suzbijanju podmornica.

Statistika nemačkih podmornica.

Godina	Koliko ih je bilo početkom godine	Uništeno u ovoj godini	Novo svršenih u ovoj godini	Koliko ih je bilo na koncu godine
1914	28	4	4	28
1915	28	19	54	63
1916	63	25	87	125
1917	125	66	78	137
1918	137	70	74	
Svega		184 *)		

*) Više 7 austrijskih potopljenih u toku rata.

Po zvaničnim nemačkim podacima izgubila je Nemačka svega 199 podmornica (od čvih je bilo 7 interniranih u neutralnim lukama a 14 uništeno je 1918. godine pre primirja od vlastitih posada da ne bi pale u ruke saveznika ili u Jadranskom moru palo u ruke jugoslavenskih posada, koje su preuzele vlast na austrijskim brodovima u Poli i u Boki Kotorskoj.

Gubitci porazdeljeni su tako: 82 podmornice u Atlantiku i Severnom moru, 72 na obali Flandrije, 16 u Sredozemnom moru, 3 u Baltičkom i 5 u Crnom moru. Od vlastitih posada uništeno je 10 u Jadranu i 4 u Flandriji.

Najviše je trpila, kako se vidi, Flandrijska grupa. Gubitci oficira na podmornicama ovog sektora bilo je 130 pomorskih i 49 mašinskih oficira (10 poručnika bojnog broda, 75 poručnika fregate i 44 poručnika korvete). Ova je grupa izgubila 1918. godine u 9 meseci 30 podmornica.

Od podmorničkih posada izgubljeno je preko 3000 ljudi a veliki je broj došao u ludnicu.

Kod primirja i posle primirja (kasnije dogotovljenih) predali su Nemci saveznicima 176 podmornica, od tih 8 podmorničkih krstaša, 62 velike podmornice, 64 tipa „VB“ a 42 tipa „VC“.

O sledećim slučajevima poznat je način uništenja podmornice :

barem	35	podvodnim bombama
barem	35	na minama
oko	19	od engleskih podmornica
barem	20	od engleskih razorača
oko	5	sa remorkiranim bombama
oko	12	pomoću „Decoy-ships“ (Zamke: brodovi Q: to su ratni brodovi, koji izgledaju kao trgovački)
oko	4	udarom kljuna ratnih brodova
oko	10	udarom kljuna trgovačkih brodova
oko	10	pomoću mreža
oko	7	sa bombama, bačenim od aviona i dirižabla.

Proti minama, koje su podmornice polagale pronadjeno je vrlo efikasno sredstvo: protekcionni aparat „Pravane“, koji je u velikom broju podeljen ratnim i trgovačkim brodovima. Od preko 4.000 engleskih brodova, koji su bili snabdeveni tim aparatom, nije nijedan propao na minama¹.

V. B.

¹ Podatci uzeti su iz knjige admirala Jellicoe-a „The crisis of the naval war“ i iz raznih drugih inostranskih djela i publikacija.

Prilog

Po podacima jednog engleskog dokumenta vide se gubitci engleskih *trgovačkih brodova* od 4./VIII. 1914. do 11./XI. 1918.

	brodova	tona	ljudi
po akcijama krstarica, razorača i t. d.	117	442.702	52
po akcijama podmornica	2.099	6,635.059	12.723
na minama	259	673,417	1.493
po avionima i dirižablina	4	7.912	19
Svega	2.479	7,759.990	14.287

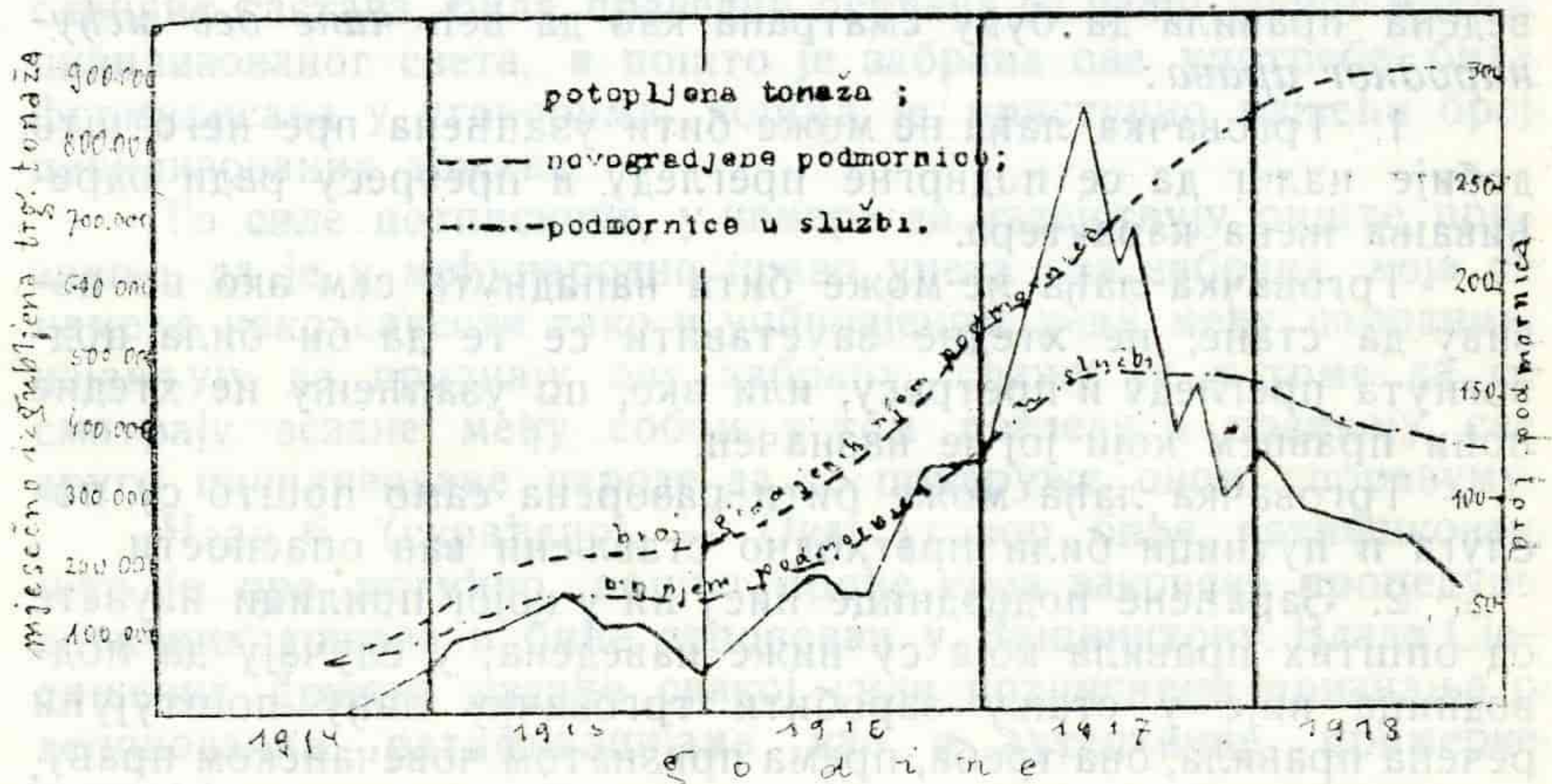
Ribarski brodovi izgubljeni po neprijateljskoj akciji:

po akcijama razorača, krstarica i t. d.	34	5.637	4
po akcijama podmornica	578	57.583	98
po minama	63	8.545	332
po avionima i t. d.	—	—	—

Trgovački brodovi oštećeni po neprijatelju (ili uznemirivani) ali ne potopljeni:

po akcijama krstarica i t. d.	30	150.467	12
po akcijama podmornica	1.727	7,335.827	512
na minama	84	432.446	64
po avionima i dirižablina	44	89.227	4

Diagram mjesečno potopljenih brodova, podmornica u službi i novogradnja podmornica:

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

Из организације војсака.

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Уговор између пет великих сила о сумаренском рату. (Решења Вашингтонске конференције). — Званични текст уговора, састављен на француском и енглеском језику, потписан у Вашингтону 6. фебруара о. г., а закључен између пет великих поморских сила: *Североамеричких Сједињених Држава, Велике Бриџаније, Француске, Италије и Јапана*¹ за уређење питања о употреби подводних лађа и забрани загушљивих гасова (према тзв. Рутовој резолуцији), гласи:

(Наведених пет великих сила)... у жељи да учине што успешнијим правила усвојена од цивилизованих народа за заштиту живота неутралних и небораца на мору у време рата и да ускрате употребу у рату штодљивих гасова и хемијских производа, одлучиле су се да ради тога закључе уговор и именовале су своје пуномоћнике... који су се сложили у овим одредбама:

Члан 1. — Силе потписнице изјављују да у броју правила усвојених од цивилизованих народа за заштиту живота неутралних и небораца на мору у време рата, треба и доле наведена правила да буду сматрана као да већ чине део међународног права:

1. Трговачка лађа не може бити узапћена пре него што добије налог да се подвргне прегледу и претресу ради одређивања њена карактера.

Трговачка лађа не може бити нападнута сем ако по позиву да стане, не хтедне зауставити се те да би била подвргнута прегледу и претресу, или ако, по узапћењу не хтедне поћи правцем који јој је назначен.

Трговачка лађа може бити разорена само пошто су послуга и путници били претходно стављени ван опасности.

2. Зарађене подводнице нису ни у којој прилици изузете од општих правила која су ниже наведена; у случају да подводница није у стању заробити трговачку лађу поштујући речена правила, она треба, према признатом човечанском праву,

¹ Поједине речи и изразе ми смо истакли.

да одустане од напада као и од запта и пустити трговачку лађу да продужи свој пут без узнемиривања.

Члан 2. — Силе потписнице *позивају* све остале цивилизоване силе да се придруже признању овог овако постављеног права, те да постоји јасно одређен општи јавни споразум у погледу правила владања, према којима ће у будућности јавно мњење света судити зарађене стране.

Члан 3. — Силе потписнице, у жељи да осигурају извршење закона човечности, већ признатих и потврђених од њихове стране, у погледу напада, запта и рушења трговачких лађа, изјављују сем тога, да ће свако лице у служби ма које силе, поступајући или не по наредби неког хијерархијски претпостављеног, које би повредило једно или друго од ових правила, бити сматрано да је повредило ратне законе и биће предато на суђење и кажњено као да је извршило дело гусарства. Биће дозвољено ставити га под грађанске или војне судове свих сила у чијем се подручју оно буде нашло.

Члан 4. — Силе потписнице, увиђајући да је практички немогућно употребити подводнице за разорење трговачких лађа без повреде, — као што је било рађено у току рата 1914—1918, — начела опште примљених од цивилизованих народа за заштиту живота неутралних и небораца и, у намери да издејствују опште признање, да је у међународно право унета забрана употребе подводница за разоравање трговине, сложне су у томе, да се сматрају од сада међусобно везане овом забраном и позивају *све остале народе* да се придруже овом споразуму.

Члан 5. — Пошто је употреба за време рата загушљивих, отровних и сличних гасова, као и свих течности, материја или сличних састава, била праведно осуђена од целог јавног мњења цивилизованог света, и пошто је забрана ове употребе била формулисана у уговорима, којима је приступио највећи број цивилизованих држава:

То силе потписнице, у намери да издејствују опште признање, да је у међународно право унета ова забрана, која се намеће како савести тако и уобичајеном реду међу народима, изјављују да признају ову забрану, слажу се у томе да се сматрају везане међу собом у том погледу и позивају све друге цивилизоване народе да се придруже овом споразуму.

Члан 6. (скраћено). — Овај уговор биће ратификован што је пре могућно, пошто прође кроз законске процедуре дотичних држава и биће депонован у Вашингтону. Влада Сједињених Држава издаће свакој сили потписници признање о депонованим ратификацијама као и аутентичне примерке уговора.

Члан 7. — Влада Сједињених Држава доставиће доцније свима силама непошписницама по један аутентични примерак овог уговора и позваће их да му се придруже.

Свака сила непотписница моћи ће пристати на овај уговор достављајући свој извештај о томе влади Сједињених Држава, која ће од тога доставити по један аутентични примерак свакој сили потписници или придруженој држави.

Ради потврде тога горе именовани пуномоћници потписали су овај уговор.

Рађено у Вашингтону, 6. фебруара 1922.

(Temps)

Школа за бојна кола. — Бојна кола су у ствари механички пионери бојишта; да би се схватила њихова улога, ваља истаћи неколико принципа. То су, у осталом, исти принципи, који и у индустријском животу дају значај употреби машина. Ова уопште повећава производе ручног рада, али га не замењује. Са мало људи постизава се помоћу њих рад много већег броја; али ипак треба имати на расположењу персонал за послугу машине и за осигурање њеног функционисања. Тако и за време рата завођењем борних кола на савезничкој страни, нису могле бити замењене ни пешадија, ни артиљерија, ни коњица. Бојна кола долазе у помоћ овим родовима војске, улажу се где је потребно и у извесној мери омогућава им да очувају своју снагу и енергију.

Ратна оруђа се разликују поглавито по покретности коју треба да имају ради појачања трупа што их примењују. Тенк је нека врста сувоземне крстарице, способан да прегазу све теренске сметње брже него пешак; послуга му је заштићена; она је увек спремна да управи ватру својих топова на најважније тачке или да изведе концентрацију ватре.

Лака чета нападних тенкова броји 145 људи; у погледу јачине ватре она се равна са 3 митраљеске чете (ратнога састава), дакле укупно са 420 људи.

Средња чета нападних тенкова броји 145 људи; она се, са истог гледишта, равна са 8 топовских батерија (шестофунтовних) или са 10 митраљ. чета, које захтевају бројно стање од 1360 људи.

Тешка чета нападних тенкова броји 320 људи; она се по дејству равна са 8 батерија шестофунтовних, које би утрошиле 3000 тона.

Сем овог упоређења треба узети у обзир и морални утисак борних кола, који деморалише; она носе своје браниоце и дају им смештаја. Свакој чети придата је једна покретна радио станица.

Поврх тога ове се борачке чете допуњују и профијант-

ским четама, занатлијским одељењима за оправке, као и депоима и установама у позадини.

Модерни рат не захтева цео „народ под оружјем“, него употребу тога народа у ратној индустрији. Један народ ће тим мање бити изложен патњама, што више буде спреман за индустријски рат.

Принципи рата су непроменљиви. Рат је покрет. Успех захтева подједнаку размеру покрета и силе и одговарајуће улагање ове две потребе. Битка се може добити јачом силом једне војске, али победа ће изостати ако јача снага нема довољне енергије и покретности потребне за гоњење и уништење непријатеља, приморавајући га да тражи мир.

У последњем рату разорна се сила повећала у врло знатним размерима према ономе како је било у наполеоновским војнама или француском „грађанском рату“, захваљујући брзини концентрације, савршенијем саобраћају и транспортовању; али покретљивост на бојном пољу смањила се на изненађујући начин.

Разорна средства митраљеских положаја, мрежа, ровова, била су испитивана; тенк је врло знатно допунио ове експерименте: био је у стању кретати се и ван путова, прелазио је сметње, пренашао је значајну ватрену снагу, што му дозвољаваше да дође до непријатељских линија и да у њих продре.

Бојна кола треба да имају доста велику брзину, а сем тога да имају и довољно отпорне снаге. Њихова битна особина је окретност (и умешност) којом ће преваљати све неравнине земљишта.

Организација школе. — Садања школа за борна кола има своју основу с једне стране у школи за тешке возове, која је била установљена у Енглеској на осам месеца пред крај рата, а с друге стране у француској школи за лаке возове.

Њен је задатак: обука и вежбање људства; студије за усавршавање овог средства и наоружања његовог.

На овом последњем задатку се стално ради; увидело се, да се модел, употребљен при крају рата, има прерадити пре него што би могао бити коначно усвојен; према свима знацима може се предвидети, да ће модел на којем се ради, бити много савршенији него пређашњи модели.

Корисно је сматрати ова кола као сувоземне крстарице заједно са њиховим лађицама за снабдевање, њиховим радницима за оправке и послугом.

Општа настава школе може се свести на ово (по периодима):

Првог месеца млад војник добива врло марљиву обуку о својим дужностима; он суделује у разним вежбањима, подра-

зумевајући и четну обуку. Затим се упућује у школу за шофере и механичаре, па после пролази кроз курсеве гађања. Ако је до тога доба дао доказе вредноће и разумевања, он се пушта на курс за везу и извиђање.

По свршетку тога курса он се преводи у једну тенковску чету, где добива стручну водну и четну обуку.

Управљачи (кочничари) кола шаљу се у аутомобилску школу, где убрзо науче свој посао, као и одржавање у исправности кола.

После свега тога цело се људство саставља и добива заједничку практичну наставу. На тај начин добива се вичан и вешт персонал.

Састав једне лаке тенковске дивизијске чете (мирнодопско стање). — Чета има: 5 официра и 105 војника, 24 лака бојна кола, 1 радио кола, 25 камиона, 1 покретну радионицу за оправке (артиљерија), 1 профијантска кола, 5 камиона (за транспорте), 1 лака кола за снабдевање, 1 радионицу за гас, 1 аутомобил, 2 мотоцикла, 1 покретну кујну са вучом, 10 топова кал. 37, и 14 митраљеза.

(France Mil.)

ФРАНЦУСКА

Напори Француске у светском рату. — Један француски стручни лист доноси ове бројеве о напорима Француске уложеним у Светски рат:

Француска је позвала под оружје преко $8\frac{1}{2}$ милиона људи, од којих су 7,935.000 из Француске, 176.000 из Алжира, 136.000 из Сенегала (црнци), 50.000 из Туниса, 42.500 из Индокине, 34.000 из Марока и 3.000 из Сомалија (Средња Африка). Овим бројевима треба додати још 222.000 радничких трупа из колонија. Према расама било је дакле приближно:

Белих	7,935.000
Црнаца	139.000
Жutih и мешовитих	264.500
Арабљана (већином)	260.000
Свега	8,598.500

Артиљерија: лаки топови. — У прошлом рату били су делом у употреби ова оруђа: мерзер кал. 152 мм, брзометни за гранате кал. 99 мм, мерзер „Stockes“ кал. 66 мм. Ова се оруђа сад понова подвргавају испитивању. Њихове најважније особине:

О С О Б И Н Е	Мерзер 152	Брзометни 93 мм	Мерзер „Stockes“
Број коња за пренос	3	8	1
Укупна тежина топа	340·5 кг	837·0 кг	47·5 кг
Најтежи део	72·5 кг	109·0 кг	22·0 кг
Потребно време за наме- штање	4 мин.	2 мин.	1/2 мин.
Даљина домета	1·6 км.	5·5 км	0·685 км
Тежина зрна	21·8 кг	9·05 кг	5·0 кг
Брзина гођања	12	12	20

Мерзер 152 мм. добро се може употребити за кварење препрека од жица и за напад на предње линије браниочеве. Може се носити и на рукама и на товарној стоци. У брдској војни овај мерзер може успешно гађати иза висова и обронака.

Брзометни 99 мм. употребљив је за потпомагање баражне ватре пољских батерија; на мала одстојања и противу тенкова.

„Stockes“ може се носити на рукама; врло је успешан миномет, за гађање ровова и заклона.

Сва три оруђа подесна су и за покретну војну, „Stockes“ само условно због свог малог домета.

Начин кретања мења се према положају и земљишту; највише ће се употребити пренос животињски, било запрегом било на самару; пренос људском снагом, вучом или на рукама, изузетак је.

Рат и индустрија. — Под тим натписом доноси La France Militaire чланак у којем даје преглед повећања ратног индустријског рада за време светског сукоба. Нарочито је продукција артиљеријског материјала добила незапамћена полета. Француска је у почетку рата имала свега 3840 топова од 75 мм. и 300 тешких, а при крају непријатељства имала је 5000 топова 75 и 5000 тешких, у најразличитијим калибрима почев од 37 па да 520 мм.

Мобилизацијски план предвидео је 1914. године производњу дневно 13.000 артиљеријских метака к. 75 и 465 метака к. 155, а пешачке муниције 2.600.000 метака. Међутим 1. новембра 1918. производња изнела је 226.000 метака к. 75, 51.780 кал. 155 и 7 милиона пеш. муниције дневно.

У почетку рата бојна кола су још била непозната, а при крају они су их имали 2500.

Од аероплана Французи су у почетку рата имали 158 аероплана, а при крају овај се број попео на 3608, тј. 258 ескадрила, од којих 80 бојних, 32 бомбашке и 146 извиђачких.

Брзина на сат попела се са 185 км на 220; брзина пењања на 2000 м висине са 25 минута спала је на $4\frac{1}{2}$, а највећа висина лета од 3500 м на 6500.

НЕМАЧКА

Једна немачка помоћна крстарица у Тихом океану за време Великог рата. — Нису довољно изучаване неке знатније операције и поступци немачке морнарице за време рата. La France Militaire износи један податак, који је до сад био непознат широј јавности.

Немачка помоћна крстарица „Волф“ пошла је из немачких вода 30. новембра 1916. Имала је запремине 6.000 тона, наоружана са седам топова од 15 см и снабдевена једним аеропланом „Велфхен“. (Wolf значи *вук*, а Wölfchen *вучић*). Она обиђе Енглеску северно и уплови у Атлантук, који преброди са севера на југ без икаквог ратног акта, да не би изазвала пажњу. То је отпочела тек 16. јануара 1917. кад је посејала мине у близини предгорја Добре Наде.

27. јануара један енглески извештај, који је Волф ухватио бежичном телеграфијом, јављаше о присуству немачких сумарена у тој области; узрок том јављању био је што је путнички пароброд Аквитанија, као што се доцније обелоданило, натоварен аустралијским трупима, наишао на та минска поља и био експлозијом уништен.

— Средином фебруара Волф стиже у домак Цејлона. Он посеја миње на разним одстојањима индијске обале, нарочито у близини Коломба и Бомбаја. Брод Ворнстершајр експлодова на овом другом минском пољу одмах сутрадан, Персенс једну недељу доцније, а Монголија у јуну.

2. фебруара Волф задоби једну енглеску лађу између Адена и Коломба (Индијски океан). Остављајући на палуби кинеску посаду која се на њој налажаше, додао јој је један пљачкашки одред са једним официром и 37 војника и надену јој име Илтис, наређујући јој да полаже мине на правцима према Адену. Али један бежични извештај, опет ухваћен, јави да је та лађа заробљена и да су Кинези дали тачан опис Волфа и његовог аероплана.

— Ускоро затим Волф заустави и потопи једно за другим брод Вудсворт, натоварен пиринцом из Ренгуна, и брод Ди на југу Аустралије. Ту се неко време бавио између континента и Новог Зеланда, доста оптерећен заробљеницима са ова два брода, али не предузимајући ништа неколико недеља и поред тога што му је аероплан извршио неколико летова. У то време сазнаде преко извештаја добивеног бежичном телеграфијом,

да су Сједињене Државе ступиле у рат. 22. маја стиже до не-насељеног острва Доменике, да би предузео крупније оправке, које трајаху шест дана.

За то време, 27. маја, опажен је дим једног пароброда, за који се нашло да је то Верна далазећи са Новог Зеланда. На заповест, предату авионом, овај пароброд дође Волфу и предаде се. Из њега извукоше 1200 тона угља и намирница, које су биле врло потребне због великог броја заробљеника. Брод Верна би затим потопљен.

Тако исто буде потопљен и Ујнслау који путоваше из Сиднеја на Самоа и његова посада примљена на палубу. Затим буду положене мине у близини Тасманије. На неколико дана доцније бежични телеграф са брода Кемберленда потражи помоћ, јер би пробијен мином у близини предгорја Габо. Немачке релације саопштавају да су потопљене још и друге лађе у близини Капа од Волфових мина све до септембра; код Бомбаја до краја јула; у близини Тасманије до новембра 1917.

Мало затим заплењена је американска једрилица Бељига, која је запаљена и потопљена а послуга заробљена. После дође ред и на другу американску лађу Енкор.

Приспев у близину Нове Гвинеје један нешифровани извештај омогући му да узме брод Матунгу, који је долазио из Бризбена, а на којем је, сем угља и намирница, било и војника и два војна лекара. Овај брод праћаше Волфа до обале Нове Гвинеје, где се бавило две недеље ради разних оправака и претоваривања угља и хране, чега је на Матунзи било изобиља, а која затим би потопљена.

Првих дана септембра 1917. Волф уђе у индијске воде, где наиђе једне ноћи у холандским областима Индије на једну малу енглеску крстарицу, код које међутим није побудила никакве сумње. Она у околини Сингапора положи неколико минских поља па се затим упути у Индијски океан југоисточно.

27. септембра Волф је хтео зауставити јапански пароброд Хиташи Мару, али пошто овај није хтео послушати, нападе га топом. Једном га хаубицом погоди и уби двадесет људи. Товар, садржећи гуме, пиринча, свиле, брашна, бакра и лима, цењен је на 50 милиона марака.

Волф је затим заробио ту јапанску лађу и одвео је на пусто острво Атоли. Ту је демонтирао своја оруђа за полагање мина, пошто је ове све већ био утрошио, па напусти луку остављајући ту свој плен и пође на добру срећу.

Не сусрећући се ни са каквим бродом он бежичним телеграфом позове Хиташи Мару и упути се с њим ка Мадагаскару да пресече пут од Капа. Немајући угља, мораде да напусти Хиташи Мару. Ради тога задржи се три недеље код

једног ненасељеног острва да би под свој кров пренео најскупочији део товара. За то време примио је неколико извешћа са јапанске крстарице Цушимае, која очекиваше Хиташи Мару код вароши Капа.

Његов авион, који је извршио преко шездесет летова, морао се оправљати; крила су му обновљена свилом запленионом на јапанској лађи.

При поновном поласку Хиташи Мару би потопљен.

— Волф је сад понова продужио пут на југ, пошто је имао јаке потребе за угљем. Он га је нашао у близини Дурбана (источна обала Јужне Африке) на шпањолском броду Игоц Менди, који је био сав натоварен енглеским угљем, намењеним за Индију. Овај је брод приморан да иде за Волфом као његов тендер, пошто је примио са Волфа један део заробљеника, који су га били закрчили.

Пошто је Волф обишао Кап, зароби американску лађу Џон Х. Кирби, натоварену моторима за трупе у Наталу (Јужна Африка); њега потопи. Мало затим потопи и једну француску лађу, чије се име не наводи, а која је преносила брашна из Аустралије за Дакар, пошто је са ње дигао намирнице.

20. децембра намеравао је да уђе у луку Тринидада (острво Средње Америке), да са пређе заробљене шпањолске лађе претовари угљем, али преко ухваћеног телеграма сазнав да на острву има страже, не оде тамо, већ претовар, 500 тона, изврши на сред мора.

— Обе лађе продужише пут к северу. — 4. јануара среташе једну једрилицу која је показала норвешку заставу, пошто Волф показа енглеске боје и лажно име; али пошто се констатовало да је норвешка лађа енглеског порекла и да је народност променила тек у току рата, то и она буде потопљена.

Немачка је лађа морала још неколико пута претоваривати угљем на отвореном мору и то са великим тешкоћама, последњи пут пред приближивање енглеској обали.

— Од тог тренутка она престаде да заробљава лађе, како не би изазвала пажњу. Енглеску обиђе северно и 17. фебруара 1918. Волф уђе натраг у Кил.

Брод је провео на мору 451 дан и прешао 64.000 морских миља (118.528 километара).

Урачунавајући и бродове што су их потопиле мине положене од ње, ова дрска немачка крстарица уништила је 210.000 тона запредине непријатељских и неутралних лађа.

(France Mil.)

ЕНГЛЕСКА

Војно-политичко стање. — Супрот свима тешкоћама које Енглеска осећа у општем политичком стању, нарочито према Француској и у Индији, она помишља за смањивања ефеката под заставом. Изгледа да су искуства рата утврдила народно представништво и владу у гледишту, да је и из слабијег мирнодопског бројног стања могуће, подесном организацијом, створити довољно јаку операцијску војску. Само је главни командант у Индији, сер Раулинзон, подигао свој глас противу оваког схватања. Због тога се јачина индијске војске повишава са 70.343 на 147.483 људи.

Државни прорачун предвиђа ово бројно стање за централну земљу:

Британске трупе (без оних у Индији)	154.231
Колонијалне и индијске трупе (без оних у Индији)	5.474
Персонал и административни органи, као и индијске трупе на истоку (али не у Индији)	55.295
Свега за Вел. Британију	215.000

Последња позиција предвиђена је за 1922—23. буџетску годину. Према томе би војска централне земље 31. марта 1923. изнела мање 26.000 белих и 15.000 шарених војника него 1914. године. Смањивање потиче како из намере штедње, тако и из међународних обавеза. Прво се почело са смањивањем експедиционих корова у иностранству.

У горњим бројевима, међутим, не налази се територијална војска, која је са 381.000 људи сведена на 180.000.

Ако све ово сведемо, добићемо ово мирнодопско стање:

Британске трупе	147.483
Индијске трупе	215.000
Територијална војска	180 000
Свега	542.483

то значи са 164.860 мање него у прошлој години.

У горњим бројевима није обухваћена флота и ваздухопловство. Вашингтонски споразум налаже извесно смањивање *флоте*, које Енглеска одиста мисли да предузме без опасности за свој поморски положај. Чак и кад би Француска повећала своју јачину у сумаренима и крстарицама, као што се каже да она то *намерава*, ипак за Енглеску не би било у томе никакве опасности, док иза сумарена и крстарица не стоји јака бојна флота. Ова појава личи на ону из 1815. године, када је Енглеска, по паду Наполеоновог, без опасности могла да смањи

своју поморску снагу, немајући више задуго да стрепи од каквог супарника на том пољу. У осталом то смањивање извршиће се рационално шкартирањем застарелих типова и јединица.

Поред војске и морнарице у Енглеској се као самостални део народне оружане снаге појављује *ваздухопловство*. О њој је комитет државне одбране поставио ове принципе:

1. Ваздушна снага мора да је самостална у управи и обуци.

2. У случају одбране од напада из ваздуха, војска и морнарица треба да имају подређену улогу.

3. У случају војних подухвата на суву или морнарских на води, ваздухопловна снага има се потчинити командујућем ђенералу или адмиралу.

4. У другим случајевима, нпр. у заштићавању трговине, при нападу на непријатељска пристаништа или вароши у унутрашњости, односи између ваздухопловне снаге и других службених грана имају да носе више карактер сарадње него подређености, која ће само тада бити потребна, ако би се ваздухопловне справе употребиле као помоћно оружје дотичним другим родовима војске.

Круг задатака ваздухопловства проширио се. Јависмо у своје време о покушају, да се војне снаге у Месопотамији потчине команданту ваздухопловства, што се сматра као корисно у пространим, ређе насељеним областима, јер се снаге изолованих и расејаних омањих посада помоћу јаке покретности ових справа могу држати ускупно, у јединству, евентуално им брзо притећи у помоћ.

О слабом стању енглеске ваздушне флоте јавили смо већ. Засад се оно мисли поправити развијањем грађанске авијатике. Доцније требаће предузети енергичније мере, спогледом на јачину осталих држава, нарочито Северне Америке и Француске, чија војска данас располаже са преко 2000 аероплана, а може и градити по 1800 сваке године.

Највећи аероплан за сад има Енглеска; полупречник његова дејста износи 3000 енгл. миља (близу 5000 км). Влада их је поручила пет. Справе саграђене за извиђање могу још и даље летети. Мотор од 1000 км може у ствари у ваздуху дати 11.000 ксн. При пробном лету аероплан је летео 30 часова без прекида. Мотор има 16 цилиндара и зове се Сув, а сама справа Avro Alvershot.

(M. W. Blatt).

МАЏАРСКА.

Конкурс за војно-књижевно надметање. — „Мађарски Војни Весник (Magyar Katonai Közlöny), који у тамошњој војној

књижевности одговара нашем Ратнику, објављује распис књижевног конкурса о темама које се ниже наводе. Пошто у овом распису, а нарочито у напоменама додатим уза њ, има доста поучнога за ове врсте радова, то га саопштавамо у изводу. Тражи се:

1. *Стратегијска студија*: опис и оцена операције једне дивизије или већег тела из Светског рата, односећи се на један извештај временски и географски одсек Разрада у узрочној вези. (Нпр.: Војна у Србији 1914. од почетка до евакуације).

2. *Тактичка студија*: опис и разлагање каквог значајног покрета или поступка једне јединице од корпуса наниже, на тактичкој основи, у колико се самостално може посматрати. Овде треба, разуме се, дотични догађај проценити и са тог гледишта, колико се рад слагао са принципима рада дотичног рода оружја, да ли је извршење задатка било у духу правила или је од овог одступило, колико и зашто?

3. *Из старије народне исхорије*: обрада једног важнијег и са војног гледишта до сад необрађеног ратног догађаја.

Награђиваће се само оригинални радови, дакле прераде и преводи не. Обрада, треба, према могућности, да се ослања на вишестране изворе. Навод извора, према општем литерарном обичају, не сме да се унесе у текст, већ испод њега „под примедбом“ и то од случаја на случај. Прост „списак извора“ додат спису, није довољан.

Писац треба, поред стручног и темељног расветљавања изабраног предмета, да се труди да пише чистим народним језиком, одабраним и течним стилем, те да му рад буде и поучан и да се лако и са задовољством чита.

Набрајање редом необрађених заповести, извештаја и наређења још није историја; према томе писац не сме се задржати на томе, да сувопарно слепи архивску грађу, већ треба своја излагања да прилагоди захтевима испитивачке историографије.

Рад не треба да изнесе више од три штампана табака (око 65—75 откуцаних полутабака) а да садржи што мање, и то само најпотребнијих, цртежа у једној боји.

Награђени списи штампаће се у „Ратној Историји“ (по-времено званично издање). Штампаће се и ненаграђени списи ако буду оцењени као добри, по убичајеном хонорару.

Физичко васпитање. — Гимнастика је постала обавезна за младиће до њихове 21. године. Приступило се стварању више гимнастичке школе за спремање предводника. Градови и општине обавезни су да потпомажу развитак физичке наставе подизањем вежбалишта, пливачких базена, купатила

итд. Овом наставом управља министар просвете уз контролу министра унутрашњих дела.

(Rev. d'Inf.)

ХОЛАНДСКА

Територијална подела војске. — У допуну онога што смо у свесци за август донели о новој организацији ове војске, потребно је, према накнадном сазнању, саопштити још и ове податке:

Земља је подељена у 24 војна округа, који су нешто мањи од наших. Сваки округ даје људство за по један пешад. пук. Командант округа је мајор из дотичног пука. — Сем тога земља се дели такође у 24 ландштурмска округа (последња одбрана, која се предвиђа као добровољачка).

Ратна формација предвиђа 24 пешадијска пука и 24 резервна пеш. пука, одговарајућу пољску артиљерију и попунску резерву. Сваки пеш. пук састављен је при мобилизацији од 3 батаљона (7 годишњих класа). 1. и 2. батаљони резерве формирају се од постојећих 45 ландверских (домобранских) батаљона, а 3. батаљони од милицијске класе из 1916. године (дакле 26-то годишњаци). — Попунска резерва (класе 16.—20.) узима се за сад из класе 1910. милиције (1917. ландвера).

Пешадија:

Штаб,
8 бригада,
2 јуришне школе,
1 наставно одељење (штаб и 2 чете),
1 велосипедски батаљон (штаб са мобилизацијском командом, 4 школске чете, 1 приправничка чета,
2 школе за рез. офицере,
1 школа гађања,
1 гимнастичка школа (и за шпортове).

Три прве чете велосипедиста дају у рату 3 батаљона од по 3 чете за лаку бригаду (сувоземна извиђачка трупа). Четврта чета се проширује у 4, за сваку дивизију једна.

Рок активне службе измењен је (упореди наш горе наведени извештај), и то: за пешадију и некоњичке трупе 5½ месеца, за подофицерске приправнике у пешадији 9, у артиљерији 12, у коњици 15 месеца, у које се време урачунава и спрема за рез. офицере (по једномесечном курсу за тактику, читање карата, познавање земљишта и т. д.).

(M. W. Blatt).

ПОЉСКА

Број становника државе. — Према општем пребројавању, извршеном на дан 30. септембра 1921., а чији се резултати сад саопштавају, Пољска има укупно 25,372.437 становника, од којих 17,359.873 Пољака и 8,012.564 других народности. „Кирир Познањски“ није задовољан овим резултатом, те предлаже мере којима би се он могао поправити у корист националног живља.

ШВАЈЦАРСКА

Трошкови швајцарске неутралности. — Укупни издаци швајцарске конфедерације на мобилизацију ради одржавања неутралности у годинама 1914—20 износе 1155 милиона швајц. франака, од чега је на пограничну стражу у годинама 1918—20, дакле за три године, издато 44.75 милиона швајц. франака.

БЕЛГИЈА.

Стварање трупне санитетске школе. — Разни елементи ове школе, која је установљена пре кратког времена краљевом уредбом, биће састављени од централне школе болничара и носилаца рањеника, као и од већ постојећег језгра школе за рез. санитетске официре.

Задатак ове нове школе:

1. Стручна настава за резервне официре и рез. официрске приправнике санитета, нижих чиновна и извесне категорије војника.

2. Обука богослова за дужности носилаца рањеника и болничара.

3. Проучавања, покушаји и испитивања санитетског ратног материјала, као и функционисања његовог у ратној служби.

(Rev. d'Inf.)

ТУРСКА

Ратни губитци и јачина уложена у рат. — Према најновијим службеним податцима Турска објављује, да је у Светском рату изгубила погинулих 50.000 официра и војника, умрлих од рана 35.000, умрлих од болести 240.000. Укупни губитци: мртвих 325.000, рањених 400.000.

Јачина турске војске у почетку рата износила је 150.000 људи, при крају рата 2,850.000.

(M. W. Blatt) 10.

ЈАПАН

Редуцирање оружане снаге. — Министар војни изложио је план смањивања бројног стања и уштеда које би из тога потекле за војску. План се састоји од ови ходредаба:

1. Смањивање стања под заставом (људства и коња) за 5 дивизија приближно.
2. Скраћивање рока за 40 дана (привремено, до дефинитивног закона).
3. Ограничавање производства официра (редуцирање кадета за 100).
4. Отпуштање извесног броја пристанишних радника.
5. Укидање 13.000 коња.

Министар рачуна, да ће се овим за 10 година уштедети 400 милиона јена (око 1 милијарде франака). Све то за сад чини смањивање са 1800 официра, 56.000 војника, 13.000 коња.

До августа идуће године имају се отпустити 22.000 официра са двогодишњом платом унапред.

(M. W. Blatt.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Незнани и заборављени. — Приповетке *Милушина Јовановића*. — 8^о, стр. 170, навод Садржаја. Два дела: Касарнске приче и Испуњен завет. — Београд, 1921. Издавачка књижара Геце Кона. Цена?

Писац који се прочуо својим лепим песмама, већином ратничким, овом се књигом појављује у прози са 14 приповедака или прича, како их он назива. Књига је подељена у два дела, као што горе наведосмо, у сваком по 7 прича.

Поред свег назива то нису ни приповетке ни приче. То су краћи белетристички састави, који погде имају дужину приповетке, али су нешто у средини између цртице и описа, дакле оно што се у књижевности назива „слике“ или сличице. Оне у свему имају карактеристичне ознаке слика; нису чисти описи, нешто су више него кратке црте или цртице, али нису ни приповетке. За ово им недостаје догађај разрађен у узрочној вези, јер се описују већином поједини случајеви, сцене; недостаје им заплет, интрига, развој радње и епска ширина, или бар од свега тога има само понечега рудиментарнога. Ну пошто и оно што писац даје, улази у тај жанр (што би у осталом могло да буде и споредно), то може правдати генералисани назив. Главно је, како решава писац свој задатак.

Овде није место за разлагање теорија нити за књижевни есеј. Можемо напоменути толико, да ће литерарна слика постићи уметничка ефекта поглавито савршеношћу описа и тачно уоченим интересантним моментом. Дакле, ова два главна услова писац задовољава на истински начин, који на много места изненађује у најпријатнијем смислу. Он се својим описима на неколико места уздиже до висине нашег досад најбољег описивача, Лазе Комарчића (слике из Босне и Херцеговине). Ево примера:

„Спуштало се свеже јулско вече на врхове Коритника, на његове јелове и борове шуме, зелене пашњаке, на усамљене и по падинама растурене арнаутске куле. Чудне су и заносљиве те вечери у планини, кад око вас силније мирише шума на влагу и исцветали здравац, и цвеће на пропланцима испушта свој последњи слатки и отужни мирис, пре но што

ће да склопи крунице и да заспи. Изгледа да са бескрајних висина после сунчева заласка слази нечујним ходом тишина и свија планину у невидљиви плашт. Заћуте веселе и брбљиве зебе, сенице и косови, и престане упорно куцање детлића у дрвена стабла. Мека и кадифаста тама скрива око вас све предмете и даје им чудне, фантастичне облике. Хиљаде свитаца броде ваздухом кроз шуму, и њихово фосфорасто светлцање ствара илузију једног другог неба, по коме трепере небројене звезде. У тој мистичној тишини планинске вечери, једва допире на висине потмули шум Дрима, и он изгледа као једва чујни шапат или тихо брујање које долази из невидљивих дубина". (Стр. 114.)

Ево једног места које улази више у ред психолошких описа (стр. 30.):

„После пола часа наша чета је, уз снажно ударање добоша, већ пролазила кроз улице вароши које остављамо...

Варош се будила. На прозорима су се размицале завесе и иза њих нас радознало гледале још сањиве очи наших паланачких лепотица, док су оне стидљиво рукама придржавале јутарњу хаљину или белу везену реклу на разголићеним и топлим грудима.

И чудновато! Осетисмо тад неку тиху сету остављајући то место, које нам је иначе било бескрајно досадно; падаше нам тешко растанак са дотадањим навикама, познатим лицима и оним неједнаким, старинским кућерцима, које смо навикли да гледамо“.

Ова два примера, црпљена из круга реалних и психичких описа, биће довољни. Они довољно карактеришу и самог писца и његову уметност. Такви су и на другим местима: увек тачни. Та тачност сама собом чини једну страну лепоте, тим пре што је то у писца очевидно несвесно. О таленту ауторову, дакле, не може бити никакве сумње. Још један корак напред, и ми ћемо имати посла са једним писцем апсолутне вредности.

Ово вреди са најважније, психичке стране његових описа. Од оваког писца могло се очекивати, да ће исте особине искрснути и код формалне граматичке и синтактичке стране. Ово се не односи на сам стил, о којем ћемо говорити одмах за овим. Ако ово очекивање, поред све наведене тачности, није свуда и потпуно задовољено (као што се и у горњим наводима погде види, што ће се и из доцнијих навода моћи уочити), ипак се у том погледу опажа једна друга интересантна појава: напредак у даљем току причања све до краја књиге. Јер он није пропустио да нам приче даде оним редом, како их је некада публиковао од 1905. до 1920. године. И у овој се појави огледа озбиљно схватање свога посла.

Како је код радова ове врсте главна ствар облик, као код свих уметничких производа, а облик се овде испољава, поред способности опажања, поглавито у стилу, то је ту место да се каже, да је стил Милутина Јовановића изненађујући течан и гладак, и то не само са случајном глаткошћу, него са оном вештином, која се стиче пажњом и трудом, а која се баш по лакоћи форме тако рећи не опажа. У томе и јесте прави успех. Општа, пријатна мирноћа његова стила, дакако, резултат је оне меланхолије, којом су готово сви његови предмети обливени. Тај стил никад није досадан; увек пречишћен од свих рогсбатности и свега што би утицало непријатно. Тај стил и ти лепо описи су главна одлика ове књиге. Само ради њих вреди је имати и прочитавати. М. Ј. изгледа да је лирски таленат и стога је у овим странама своје уметности необично јак.

Што се тиче епске стране ових производа, јер најзад то је тај жанр, ту је писац имао тешкоћа, као сваки лирски обдарен уметник. Специјално наш писац имао ју је још већу по избору предмета. „Касарнске приче,“ вели он, и покушао је да сву једноликост, прозаичну тежину, свакодневност, а често и баналност тога живота уметнички обради и престапи. Нешто од тога има и у њега, али све то отпада, кад писац учини добар избор догађаја. Код ових је важно, као што рекосмо, да су добро уочени и да су интересантни. Прво је у писца одлично, друго такође постоји. Осећа се да писац познаје и поштује тај живот и труди се, да га и ми читаоци заволимо и ценимо. Ако је писац официр, он воли свој позив; ако је старешина, он воли своје потчињене, са којима ће му можда бити суђено заједно да погине; ако је Србин, он воли свој народ; ако је интелегентан човек, он воли пук.

Војничка је белетристика ове врсте — приповедачка — заступљена и у другим књижевностима. Она је тамо већим делом хумористична. У Немаца су најпознатије слике из тога живота Јоханеса ван Девала (има и других), које су имале лепа успеха. Код Француза сваки већи приповедач сматра тако рећи за дужност, да бар по једну своју ствар посвети том животу. Код Немаца превлађује догађај, а мање поезија; код Француза — од В. Хига до Додеа — имамо примера дубоке поезије па до најутанчаније вештачке суптилности; чак од овог другог често има највише. Милутин Ј. је Словенин. Код њега је догађај тако рећи само штафажа онога што осећа. Он осећај има већ а priori и догађај казује само као прилог идеји. Та његова идеја је један део опште: љубав према војном позиву део родољубља. Свакако и код оних странаца је то, али тако, да је ту, — са уметничког гледишта, — догађај

ипак главно. Код њих је обрада ствар талента, дакле ума; код М. Ј. је то ствар осећаја, дакле срца, као што бисмо рекли. Баците оваку душу у тешке или несрећне прилике, и меланхолија је ту. Чак и тамо где то писац није можда хтео (нпр. Драгић, Војничка идила).

У првом делу књиге, — Касарнске Приче, седам њих на броју — почиње са „Трубачем,“ где значар у гласове своје свирке улива сву тугу своју, кад је сазнао за смрт свога малог јединца на дому. — „Драгић“ је опис једног шкарта, који у огорчењу изврши злочин: убије подофицира тиранина. Обе слике сетне. — „Чедно девојче“, поред мало натегнутог догађаја, има више пластичне обраде. — „Чаробница“ је весела слика из „фортификацијског“ живота. Војници и официри посматрају голу девојку како се купа ради врачања и за тренут забораве на дужност; мало неприродно представљено, и ако догађај иначе носи на себи неке ознаке истинитости. — „У ноћи, кад се срца отварају,“ једина неуспела ствар збирке; рђава замисао и погрешно изведена. — „Свете душе“, — управо само једна, — дивна слика младића на издисају, који прашта свом случајном убици, украшена са свима цртама лепе истине. — „Војничка идила“ опис једне свакодневне сцене из касарнског живота: посета породице војникове, са драстичним свршетком.

Други део, назван Испуњен Завет, садржи седам прича из рата, као што су оних првих седам од пре рата. — Одмах прва „Огњено крштење“ је најзначајнија међу свима; то је у опште једна од најлепших приповедака своје врсте. Писац износи прву борбу своју (на Плавици). О њој ћемо проговорити доцније мало више. — „Ноћни препад“ је типска сцена ове операцијске радње у белетристичком облику; лепо и тачно престављена. — „Мој посилни Богомир“ одаје нежне осећаје и у строгог старешине. Причање се ослања на подмукли ноћни напад Бугара, у којем Богомир погине поред свог командира у тренутку, кад је напојио тешко рањеног друга. — „Поднаредник Зарије“ је романтична цртица из живота једног старог граничара, озбиљна човека из народа, који се намерио на недостојну жену. И он погине при једном нападу на караулу. Ствар, поред свег труда обраде, не побуђује дубљег интереса, јер писац није пронашао нове психолошке црте или моменте у овом догађају обрађеном до досаде често у свима књижевностима. Поред свега тога она, имајући у себи пуном мером све индивидуалне одлике ауторове, ипак је лепа и врло пријатна за читање. — Са правим се уживањем чита одиста красна слика описивачког карактера „У боровој шуми“. Мирноћа дескрипције оживљена је описом борбе. (Реч „ујутро“

је провинцијализам) — „Примирје“ нам излаже прекид непријатељстава на самом земљишту борбе, далазак бугарског парламентарара итд. Све ове слике другог дела књиге имају и историјску вредност; ова највише. — Најзад „Крпилонција“ слика из Добруџе једног сиротог брата Словака, заробљеног од Руса, који се придружио нашим и ту страда. Једна од најлепших ствари ове збирке.

Читалац је вероватно већ запазио, да се садржина ових прича може изнети са неколико речи. То је већ једна велика похвала. Оно што читаоца, који хоће не само да се поучи него и да ужива у књижевности, највише интересује, то није толико ствар која се казује, колико оно како се и шта се тиме казује. Бива да се један исти предмет појављује у обради неколико писаца, од којих победу односи онај, који је у свом делу највише дао од својега, самога себе као производ свога времена (случај са „Фаустом“). Обоје ово налазимо код Милутина Јовановића. Ова одлика његова била је свакако запажена од уредништава, која су у својим листовима објавила његова дела (Летопис Матице Српске, Срп. Књиж. Гласник, Звезда, Венац, Политика, Забавник (крфски), Босанска Вила). Тиме што их је писац издао сакупљене, он им даје књижевно-историјскога значаја, које она имају.

Међу њима се као књижевни производи првога ранга истичу „Огњено крштење, Свете душе, У боробој шуми, Крпилонција“. Најкарактеристичнија је она прва. Једрина представљања, тачност реалистичких и психичких опажања, класично обрађен стил, симпатична складност списатељеве индивидуалности стварају ту уметничке ефекте, на којима се не може наћи замерке. Ту се налази и та особина, да заплетене борбене радње описује разговетно, сређено, па ипак тачно. То је вештина која је тим већа, што се више појављује лако и течно. У М. Ј. све је прегледно, нигде нема ничег збрканог, неразумљивог, противречног. Ко ово од лаика прочита, биће доста темељно уведен у разумевање војних радњи. Јер то су војничке приче.

А пошто су то, мене је највише интересовала његова психологија, као војника. Тражих како он схвата проблем храбрости, још недовољно расветљен у науци. Истина, не решава га ни он, јер, најзад, он и не пише расправу. Али свакако изненађује тачност опсервација, истинитост излагања, лагодан тон причања. Изузев два-три случаја, која ћемо навести, а која су у осталом споредна, његови су психички моменти увек прецизни. За моју радозналост тражио сам задовољења нарочито у „Огњеном крштењу“ и ту је одиста било поља за овако истраживање.

Ево неколико таквих момената: „Ишли смо несвесно напред, саплићући се по шибљу да се из њега што пре извучемо. Наше суре стрељачке линије јасно су се оцртавале у зеленилу, и непријатељ нас засу огњем и челиком својих топова“ (стр. 85—86.)

На стр. 88.: „Механички, стежући грчевито усијану пушку, полетесмо напред, прихвативши пуним грудима бојни усклик... и оглувели од пушчане и топовске паљбе, нисмо видели ништа испред себе. Нисмо осећали ни препреке од шипражја, не видосмо ни крв која нам је текла из ногу... Рањеници не осећаху бол од рана...“

На стр. 100.: „И без реда у гомилама, са лудом брзином, коју ствара блиска опасност и нагон самоодржања (!)... Тада ми се учини да обневидех. Грчевито сам стезао у руци револвер и измешан са војницима трчао напред“.

На стр. 108.: „Три дана смо као избезумљени бранили стопу по стопу... У нама је врело од беса и гађења... Сваки од нас на своме челу, у својим очима носио је исписану сопствену пресуду: умрети“.

На стр. 110. у једном дивном ставу: „Нисам видео ништа око себе, али сам чуо падање тела на земљу...“ итд.

Исто су тако тачно представљени и разговори, нарочито у приликама кад писац излаже војничке радње:

Један ордонанс, црн као земља, на коњу мршаву и запенушених крвавих жвала, јури нам у сусрет.

— Бију се наши код Стрешера, добацује нам он и јури даље.

— Је ли тамо Шумадијска дивизија?

— Јесте, — чујемо иза себе ордонансов одговор...

Оваквих примера имало би још. По њима се види, да наведени разговори теку потпуно ненатегнуто, природно из дате ситуације, и истинито, јер у свему одговарају наведеним приликама.

Могли бисмо завршити. Али пошто Уредништво у овој прилици не тражи само приказ, него и оцену књиге, то бисмо, поред до сад изложеног, могли навести још ова наша опажања:

На стр. 93. вели се: „Нисам хтео нарочито обавештавати своје војнике шта ћемо ноћас радити. Знао сам да дуго чекање, неизвесност и запетост од очекивања изнурава до последњих граница и ствара страшну малаксалост воље. Живци тих људи и иначе су искидани од дугога бдења на предстражама, стално трзани експлозијама граната и шрапнела...“ — Овде је писац, официр, пренео своје расположење на своје војнике. Разлика је у том погледу између старешине, интелегентна човека, на коме је терет одговорности и других веза, и

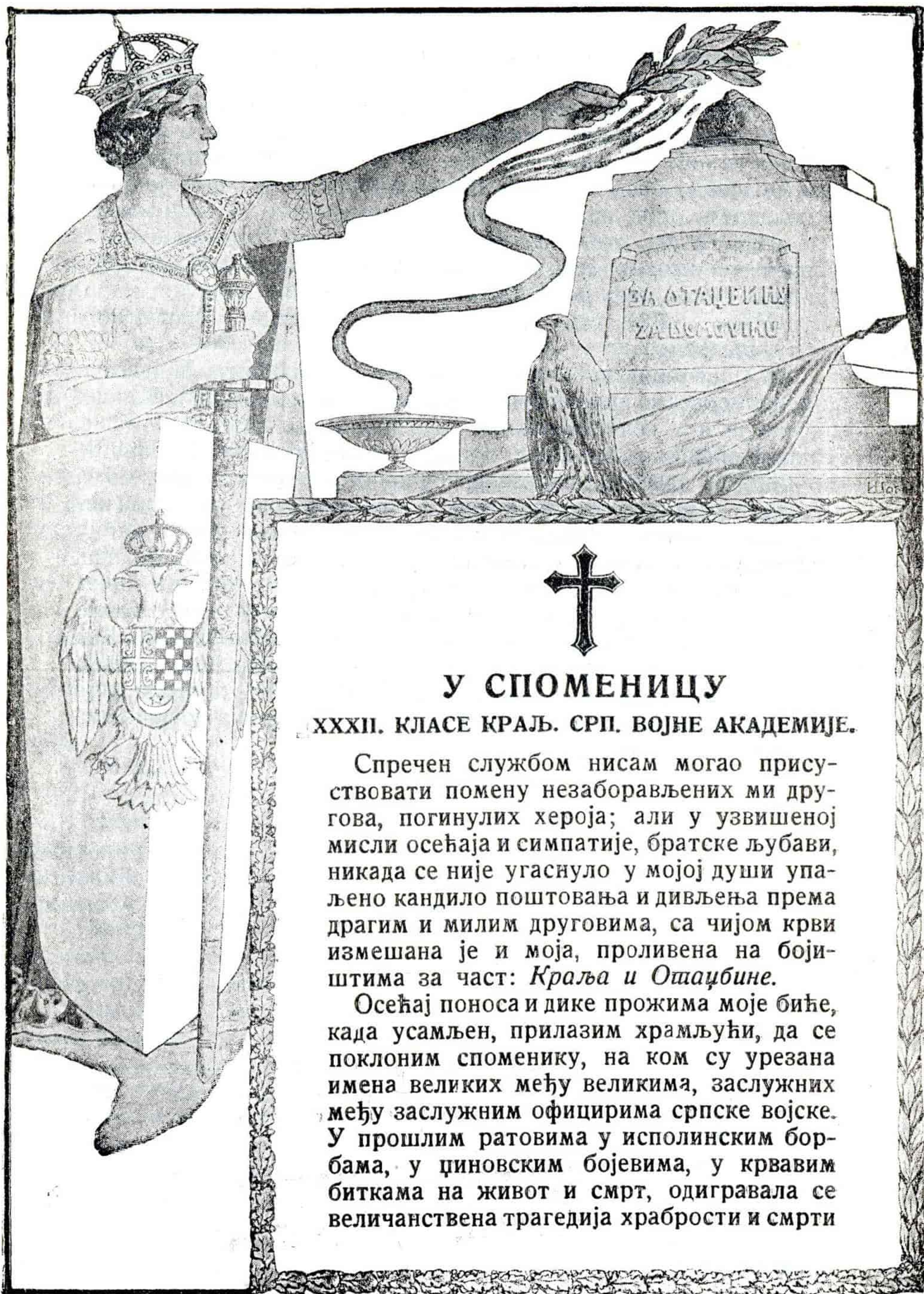
младога борца који само има да слуша и да буде храбар. Ми младићи (некада) били смо пред борбу живахни, знајући да је не можемо и не требамо избећи, да се она од нас очекује овде и на дому, и трудисмо се да одржавамо чилост; одлагање опасности није нас замарало, као можда наше старешине, него нам је давало времена да се приберемо од онога што је било, и обазиремо пажљиво у оно што ће бити.

На стр. 94. ставови: „И за кога све то?!“ је више резоновање начитаног дефетисте. При том свакако морамо дати заправо писцу, ако помишља на изузетке.

Мало сниже став: „О то чекање...“ спада у врсту, коју горе наведосмо.

Г. Јовановић као књижевник има ту особину, да његови списи нису само производи, него и права дела (faits). Таквих писаца је и у великим књижевностима мало, и све их је мање. Таквих писаца има, на наш понос, и у нас: Доситије, Комарчић, Кочић, — да наведемо само оне, код којих је то еклатантно, јер за остале немамо довољно простора. То су писци чији умотвори немају само уметничку вредност; њихов рад прелази ужу границу индивидуалног успеха у стварање, у дело. Доситије даје правац, управо ствара нашу новију књигу; Комарчић продире оним што пише (још је рано упуштати се дубље у ово); Кочић наноси можда најљуће ударе непријатељу својим пером. Код тих писаца ова страна често премаша естетску. Ако се она равна с овом другом, онда је то једна од највећих хвала, које се писцу могу дати. Ове ратничке слике Милутина Јовановића убрајаће се у наша ратничка дела

Ст. М.

У СПОМЕНИЦУ

XXXII. КЛАСЕ КРАЉ. СРП. ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ.

Спречен службом нисам могао присуствовати помену незаборављених ми другова, погинулих хероја; али у узвишеној мисли осећаја и симпатије, братске љубави, никада се није угаснуло у мојој души упалено кандило поштовања и дивљења према драгим и милим друговима, са чијом крви измешана је и моја, проливена на бојиштима за част: *Краља и Отаџбине*.

Осећај поноса и дике прожима моје биће, када усамљен, прилазим храмљући, да се поклоним споменику, на ком су урезана имена великих међу великима, заслужних међу заслужним официрима српске војске. У прошлим ратовима у исполинским борбама, у циновским бојевима, у крвавим биткама на живот и смрт, одиграла се величанствена трагедија храбрости и смрти

бесмртних ми другова, где је свако име задобило право на своју биографију у нашој славом увенчаној повесници.

Пали су на челу својих команата и јединица: војводе, команданти, четовође, капетани, командири, поручници, водници и потпоручници, сви један до другог са једном идеологијом;

За ослобођење и уједињење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца! — *Слава им!*

Ох, само пре две деценије сви ми, класни другови, испуњавали смо двориште Војне Академије као млади питомци са пуно поуздања у дане Голготе и Васкресења који су очекивали нацију. И по Божјој вољи преживела је то само мања половина; већина је остала на жртвенику Домовине. А и ово што је остало после прележаних ратних рана, инвалид је, али раме уз раме ступа уз остатак другова, оних са ратном срећом, што после свих огњених крштења остадоше читави, да заједно раде и труде се без одмора, одано и с љубављу на дужностима својим, често на најутицајнијем и најважнијем послу: на цементирању садање војске.

И тако пролазе и пролазиће нови нараштаји, узданица наше будућности, нове класе Војне Академије, подстрекаване примером родољубља, верности и оданости XXXII. класе, а улазећи и излазећи аулом поред спомен-плоче наше довикиваће:

Слава и Ура XXXII. класи!

Претурајући још што ми је заостало после упропашћених ратом списа и хартија, хитам да отргнем два оригинална листића, онако како су писана још 1905. године а која онда нису могла бити објављена, што је разумљиво, те да их приложим споменици, у коју ће и остали другови дати своје прилоге

Драгољуб М. Динић.

ДРАГОМИР ВАСИЉЕВИЋ, ПЕШАД. ПОРУЧНИК

(Рођен 1882., а погинуо 19. марта 1905.)

Имао си будућности, могао си је очекивати; јер човек коме је девиза: рад, рад и рад, а налазећи се у колу оних твојих другова, који не зазиру од свих препрека на које налазе у животу, и не базирују се ни на какве тешкоће и немогућности гледају да корисно служе Краљу, Отаџбини и Војсци, имао си права и да је очекујеш.

Али у животу великана, у животу људи из народа, оних, који се својим делима истичу над осталим, има увек нечега што их уздиже. Док су већина од твојих савременика били забављани обичношћу, ти ступаш у коло оних витешких људи, који и делом показују пут дужности, пут славе и части свакога Србина; ти беше од оних који су требали да разбуде српске грађане, да их опоменеш да има још Срба под јармом туђина, да има тамо доле у славној Маћедонији наше рођене браће под стегом вековног нашег тирана, под зулумима дивљих Арнаута, под обестима авантуристичких, варварских бугарских комита, и подмуклим грчким четницима, који су се сви скупа устремили на српско обезоружано и незаштићено племе. Ти беше човек, који чу „писку нејаке сирочади, кога заболеше у срцу згаришта српских села у Маћедонији“; ти остави на страну чин, положај, каријеру, другове и породицу, — све, и вину се преко тремеђе са бојном пушком у мушкој руци, јуначким грлом кличући гласно: Слобода или смрт!

— И допре до нас глас о поразу српских ускока и усташа на Табановцу 19. марта 1905., који беху од небраће наше издани, мукло потказани и изненађени, али који знађаху да покажу како треба мрети за народ свој. Протић је пао као разјарени лав! Ти си се држао храбро као џин, али смртво рањен подлегао си рани и јуначки издануо, носећи трнов венац и крст и мучен у Куманову!

Судите о човеку по делима;

О куд ћете веће славе и јаче испуњење српске родољубиве дужности од човека, као што је био Драгомир Васиљевић, који дуговаше више Отаџбини него породици, више нацији него породици и Отаџбини.

Слава ти, Драгомире Васиљевићу, Нови Обилићу!

(Писано о смрти његовој 1905. године.)

СЕНИ ПЕТРА ТОДОРОВИЋА ПОТПОРУЧНИКА

(Рођен 20. јануара 1880. славно погинуо 16. априла 1905.)

О, мили сене друга мог, ево ме где у души стојим пред Тобом, онако исто као оно када пред Божић прошле године сеђасмо сами код моје куће, када се усправи преда ме као какав џин, распаљених очију и свечано, поузданим гласом, за доказ твог дотадањег говора, понови ону велику истину: „Велики

народ мора бити моћан и снажан. То је не само његова дужност, већ и његова природа. Наилази ли на отпор, то не само треба, већ мора пред њим све да пада“. Ох, сећам се, како сам ти тада братски стиско десницу, како ти се дивих и радовах што видех човека, Србина, како сваки треба да мисли и осећа, да твори и ради.

Успомене на наше братско другарство вежу ме да се сетим оног мирног сељачета, које једног дана пуно радости пође у школу да потражи лучу светлости. Од скромног сељачета постаде приљежан основац, од приљежног основца трудољубив гимназиста. Прожман истинском љубави ка отаџбини и желећи да њој и народу послужиш, ступио си по свршетку 6 разреда гимназије у Војну Академију, као један из XXXII. класе. По свршетку Војне Академије 2. октобра 1901. добио си први чин официрски; идеали се твоји беху почели да испуњавају јер беше упућен у XI. пук пешадије за водника-васпитача и учитеља српске младежи на заветној, српској мисли. Као официр показао си се спреман, заузимљив, официр који разуме положај свој и велику српску дужност. Као друг био си омиљен са твоје благе и другарске нарави. Као човек био си гвоздене хладноће, чврстог карактера, човек који хоће радом да дела а не само збором. Као Србин био си идеалан, онакав, какав треба да је сваки Србин.

Када је допро до нас глас о погибији табановачкој, ти си узвикнуо: „Треба их осветити, треба их заменити“.

„Преко Вардара, преко Вардара“ хорило се гором по Старој Србији кад си полазио са друговима, носећи ослобођење потлаченој браћи, од које би свесрдно поздрављен, одушевљено примљен и потпомогнут.

Христово Васкресење се ближило, српски се ускоци и усташи кренули пут Вардара да подјармљену браћу поздраве на велики хришћански празник милом слободом, али код Челопека бише српске чете приморане да се задрже и силом прокрче пут, јер беху заустављене и нападнуте турском војском, под вођством реформних официра, и дивљим Арнаутима. Требало је силу силом одбити. Борба отпоче; Срби су дочекали војску сложно, неодољиво. Турци су подлегли, њихови су бојни редови кошени врелим зрнима из ускочких и усташких пушака. Преко триста Турака и Арнаута залило је крвљу бојно поље. Табановци и свежи ускочки гробови били су освећени. Али Провиђење је хтело да ову исполинску победу запечати својом рођеном крви млади четовођа и храбри војвода Петар Тодоровић у 5 часова по подне; на Велику Суботу би смртно погођен од два непријатељска зрна и славно на јуначком разбијашту издахну, осећајући и сам да је своју дужност испунио.

Ожалошћени родитељи, не тугујте. Благо мајци која га родила и оцу који га је одгајио.

Тужни другови, не тугујте, не жалите, тражите његову смрт! Срби и Српкиње, делајте за Српску народну ствар и узносите са поносом име храброг и славно погинулог Петра Тодоровића.

А ти, мили сене друга мог, ој, друже Петре, почивај мирно у земљи, коју си љубио нада све; потлачена браћа опеваће те и узносиће те полазећ твојим путем. — Вечна ти шамјат и слава!

(Писано 1905. године.)

Драгољуб Динић

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвешеника чиновничког реда, за време Европског рата 1914. — 1920. год,

(Наставак)

Пешадиски поручник *Јован А. Глишовић*, погинуо 1. априла 1917. године, на положају Зборско, на Солунском фронту, као заступник командира чете у 15. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Јерошије К. Јовановић*, рођен 1879. године, у Великој Плани, срез прокупачки, округ топлички; погинуо 7. септембра 1918. године, на Црној Реци, као водник 1. чете 3. батаљона 9. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Јосиф М. Богдановић*, погинуо 30. септембра 1918. године, у Градском, као пилот аеропланске ескадриле број 532.

Пешадиски поручник *Јован Ж. Младеновић*, рођен у селу Звездану, округ тимочки; погинуо 15. новембра 1914. године, на Конатици, као водник 4. чете 4. батаљона 7. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Крста Цвешковић*, рођен 11. септембра 1880. године, у Књажевцу, а живео је у Београду; погинуо 3. августа 1914. године, а био је на служби у 6. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Кршомир Ђосић*, рођен 28. јануара 1888. године; погинуо 3. августа 1914. године, код села Добрића, а био је на служби у 10. пешадиском пуку I позива народне војске.

Артиљериски поручник *Коншаншин Јанковић*, рођен 26. новембра 1889. године у Ваљеву; погинуо 4. августа 1914. године, на Кику код Текериша, као водник 6. батерије Моравског артиљериског пука.

Жандармеријски поручник *Крсман Л. Јовановић*, погинуо 20. октобра 1915. године, на Атеници, код Чачка, као водник 3. чете 4. батаљона 2. прекобројног пешадиског пука II позива народне војске.

Коњички поручник *Коста Т. Зечевић*, рођен у Ариљу, погинуо 28. октобра 1915. године, на Пустој Реци, код села Кутлеша, а био је на служби у Шумадском коњичком ескадрону II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Лука М. Хаџић*, рођен 28. јула 1886. године, у Страгарима, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 29. августа 1914. године, код Јарка, као водник 4. чете 1. батаљона 12. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадијски поручник *Лазар Ј. Ђировић*, рођен у Горњем Милановцу, округ руднички; погинуо 11. августа 1916. године на Ковилу, као водник 3. чете 1. батаљона 10. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Љубомир-Душан А. Танић*, рођен 18. маја 1887. год., у Нишу; погинуо 22. нов. 1914. год., а био је на служби у 16. пешадијском пуку I по-зива народне војске.

Пешадијски поручник *Љубомир А. Мавриновић*, рођен у селу Трновцу, срез зајечарски округ тимочки; погинуо 26. септембра 1915. године, код села Кртинске, као водник митраљеског одељења 5. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Љубомир Курандић* рођен 17. априла 1884. године у Параћину; погинуо 7. новембра 1915. године, код Свирачке карауле.

Пешадиски поручник *Миодраг Бадњевац*, погинуо 6. августа 1914. године на Ади Циганлији, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милован Милушиновић*, погинуо 4. августа 1914. г. на положају Влашке њиве, као водник 5. пеш. пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милан Радоњић*, погинуо 9. августа 1914. године, на положају Црни Врх, као водник 4. чете Граничног одреда.

Рез. пешадиски поручник, *Милош Љ. Милушиновић*, рођен у селу Бусиловцу, срез параћински, округ моравски; погинуо 31. августа 1914. године, код Пејине аде на Дрини, а био је на служби у 15. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Мишар Мишровић*, рођен у Ваљеву; погинуо 1. септембра 1914. године, на коси Ципа, као водник 3. чете 1. батаљона 3. прекобројног пешадијског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милија Јеличић*, рођен 5. јануара 1874. године, у селу Саселју, срез пожешки, округ ужички; погинуо 31. августа 1914. године, на Гушиној ади, а био је на служби у 5. пешадиском II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Миливој С. Младенонић*, рођен 12. марта 1891. године, у Беогрудy; погинуо 8. септембра 1914. године а био је на служби у 4. прекобројном пешадијском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милан Гвозденовић*, рођен 26. августа 1876. године, у селу Прњавору, округ подрински; погинуо 5. септембра 1914. године, на Бељјевини, као водник 4. чете 3. батаљона 2. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Михаило С. Прошић*, рођен 1. јануара 1889. године у Неготину; погинуо 8. септембра 1914. године, на Мачковом Камену, а био је на служби у 4. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милосав М. Радуловић*, рођен 21. јуна 1875. године, у селу Лозовику, срез орашки, округ смедеревски; погинуо 7. септембра 1914. године, на Биљегу, а био је на служби у 18. пешадиском пуку I позив народне војске.

Пешадиски поручник *Милош Антонијевић*, рођен 3. јануара 1890. године у Београду; погинуо 9. септембра 1914. године на Јагодњи, а био је на служби у 18. пешадиском пуку.

Пешадиски поручник *Милојко И. Чарапић*, рођен 28. јануара 1889. године, у Београду; погинуо 29. октобра 1914. год., на Брзаку, као водник 4. чете 2. батаљона 4. пешадиског пука.

Рез. коњички поручник *Милан С. Дрндаревић*, рођен 18. јануара 1879. године у Ужицу; погинуо 30. октобра 1914. године, код села Ушћа, на Вукодрашкој реци, а био је на служби у 1. коњичком пуку.

Рез. артиљериски поручник *Др. Миливој Ж. Касидолац*, рођен 26. јуна 1886. године, у Крагујевцу; погинуо 9. новембра 1914. године.

Рез. пешадиски поручник *Милован Вучићевић*, рођен 12. новембра 1876. године, у селу Дражиновцу срез пожешки, округ ужички; погинуо 10. новембра 1914. године, на Стрешеру, као командир трупне коморе 10. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Мирко Ј. Перишић*, рођен 10. јуна 1870. године, у селу Вионитцу, срез моравички, округ чачански; погинуо 14. новембра 1914. године, на полжају Камал, као водник 2. чете 3. батаљона 13. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милан Ерић*, рођен у Нишу; погинуо 21. новембра 1914. године, а био је на служби у 16. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски *Милан Ђ. Сшаменковић*, рођен 14. октобра 1876. године, у Нишу; погинуо 23. новембра 1914. године, на Врлају, као командир профијант коморе I. прекобројног пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Миленко М. Живковић*, рођен 1888. године, у селу Градњи, срез пчињски, округ врањски; погинуо 30. новембра 1914. године, а био је на служби у 1. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милорад Ј. Милушиновић*, рођен 4. јануара 1886. године, у селу Г. Топлицама, срез колубарски округ ваљевски погинуо 3. августа 1914. године, између Јаребичке

цркве и В. Градца, као водник 1. чете 3. батаљона 5. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Михаило С. Ристановић*, рођен 28. августа 1876. године, у селу Воћњаку, срез јадрански, округ подрински; погинуо 15. новембра 1914. године, на Дудовици, као водник 3. чете 2. батаљона 6. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милорад Стојичевић*, рођен 18. марта 1875. године, у селу Г. Врањској, срез поцерски, округ подрински; погинуо 8. новембра 1914. године, на вису кота 707, код Јовића баре, као командир 3. чете 4. батаљона 9. пешадиског пука II позива нар. војске.

Рез. пешадиски поручник *Мирко Тодоровић-Мишровић*, рођен 11. марта 1884. године, у селу Косанчићу, срез јабланички, округ врањски; погинуо 15. новембра 1915. године, на Камалу код Љига, као командир 4. чете 2. батаљона 2. прекобројног пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Марко Поповић*, рођен 24. октобра 1876. године, у селу Ступници, срез јадрански, округ подрински; погинуо 8. новембра 1914. године, на Чуки, као водник 1. чете 2. батаљона 15. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милан Ковинић*, погинуо 28. јула 1914. године, на Самуровића ади, а био је на служби у 1. Добровољачком батаљону.

Рез. пешадиски поручник *Миладин Добросављевић*, рођен 30. октобра 1877. године, у селу Ђурђеву, срез лепенички, округ крагујевачки; погинуо 22. новембра 1914. године, на Годуну, као водник 1. чете 4. батаљона 2. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милан В. Петровић*, рођен 23. маја 1887. године, у Јагодини, срез белички, округ моравски; погинуо 6. новембра 1914. године, на Врачем брду.

Рез. артиљеријски поручник *Милош М. Славуј*, рођен 21. марта 1886. године у Ваљеву; погинуо 17. септембра 1914, у Шапцу, као водник 3. позицијске батерије Дринске дивизијске области.

Рез. пешадиски поручник *Милован Вучићевић*, рођен 12. новембра 1876. године, у селу Дражиновићу, срез пожешки, округ ужички; погинуо 11. новембра 1914. године, на Тометином пољу, као командир трупне коморе 10. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Миладин Т. Радојчић*, рођен 18. децембра 1879. године, у селу Клатичеву, срез таковски, округ руднички; погинуо 11. октобра 1914, године, на Варов-

ници, као водник 3. чете 2. батаљона 10. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Миленко М. Живковић*, рођен 1888. године, у селу Градњи, срез пчински, округ врањски; погинуо 30. новембра 1914. године на коти 304, као водник 4. чете 2. батаљона 1. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Миодраг С. Милојковић*, рођен 30. септембра 1885. године у Књажевцу; погинуо 29. септембра 1915. године, на Торлаку, као водник 2. чете 4. батаљона 13. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Марко Р. Никић*, погинуо 27. септембра 1915. године, код села Бањице, као командир 1. чете 4. батаљона 7. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милојко С. Цоговић*, рођен у селу Милатовићу, срез студенички, округ чачански; погинуо 2. октобра 1914. године, на Вршкој Чуци, као водник 4. чете 3. батаљона 1. прекобројног пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Милорад Ј. Драгушиновић*, рођен у селу Белотићу, срез рађевски, округ подрински; погинуо 30. септембра 1915. године, код села Кртинске, као водник 4. чете 1. батаљона 5. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Мирко В. Рајевић*, погинуо 2. октобра 1915. године код Криве Паланке, као командир 4. чете 1. батаљона 18. кадровског пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Младен В. Божовић*, рођен 9. марта 1881. године, у Ивањици, округ чачански; погинуо 18. октобра 1915. године, на положају Дел, а био је на служби у 6. прекобројном пешадиском пуку.

Артиљериски поручник *Миленко И. Вићеншијевић*, погинуо 22. октобра 1915. године, на Вишеграду, као водник аустријске брдске заплењене батерије.

Пешадиски поручник *Милош М. Цвешковић*, рођен у селу Лужници округ крагујевачки; погинуо 10. августа 1916. год. на Ветренику, као водник 1. чете 1. батаљона 11. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Марко С. Меховић*, рођен 1881. године у Васојевићима, Црна Гора; погинуо 4. августа 1916. године, на положају код села Сакуљева, као водник митраљеског одељења 7. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Милорад Д. Шанковић*, погинуо 13. августа 1916. године, северно од Петрског језера, као водник 21. пешадиског пука.

Артиљериски поручник *Милан М. Миленовић*, рођен у Књажевцу; погинуо 11. августа 1916. године на коти 907, на Солунском фронту, као водник 3. батерије 1. дивизиона Вардарског артиљериског пука.

Рез. пешадиски поручник *Михаило Л. Перић-Јовановић*, рођен у Лозовику, округ смедеревски; погинуо 9. августа 1916. године, као водник 7. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Михаило И. Перовић*, рођен 15. маја 1881. године, у селу Липову — Црна Гора; погинуо 3. октобра 1916. године, северно од села Сливнице, као водник 2. пешадиског пука.

Рез. артиљериски поручник *Миливоје Ј. Јовић*, рођен 25. септембра 1886. године, у селу Шестигабу, округ пиротски; погинуо 14. октобра 1916. године, код села Велесела, као водник рововске батерије Вардарске дивизије.

Рез. пешадиски поручник *Милан С. Николић-старији*, рођен 24. јула 1876. године у селу Брдарици, срез тамнавски, округ подрински; погинуо 1. новембра 1916. године, југо-западно од села Тепавца, као водник 23 пешадиског пука.

Коњички поручник *Милован Н. Станојевић*, погинуо 8. новембра 1916. године, северо-западно од села Парлова, као водник 2. коњичког пука.

Пешадиски поручник *Милан Т. Милошевић*, погинуо 29. новембра 1916. године, на положају Дабица, као заступник командира чете у 3. пешадиском пуку.

Жандармериски поручник *Милосав М. Поповић*, погинуо 20. октобра 1915. године, на Дрењаку, код села Сугубине, а био је на служби у 10. кадровском пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Милорад Н. Петровић-Павловић*, рођен 22. маја 1885. године у Паланци, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 25. септембра 1915. године, код села Петке, а био је на служби у 4. прекобројном пешадиском пуку.

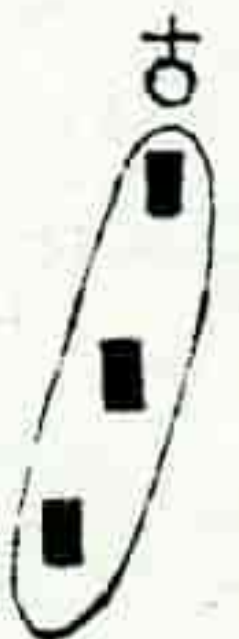
Поручник-добровољац *Милан Стривановић*, рођен у селу Косни, котар Двор—Хрватска; погинуо 19. новембра 1915. год., код села Влеша у Албанији, а био је на служби у 1. прекобројном пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Милић О. Јосиповић*, рођен 21. фебруара 1889. године, у селу Рожанству, срез златиборски, округ ужички; погинуо 20. октобра 1915. године, на Атеници код Чачка, а био је на служби у 2. прекобројном пешадиском пуку III позива народне војске.

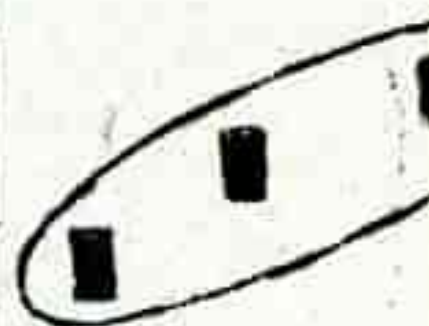
(Наставиће се)

Слика

Сл

Чета (прибли)

Чета у ни (пр

Слика

Слика

Слика

Слика

Слика

Слика

Слика

Слика

